

ISBN 978-966-914-319-8

9 789669 143198 >

УКРАЇНСЬКА МОВА 8

2021

УКРАЇНСЬКА
МОВА

8 клас

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 8 класу
з навчанням угорською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2021

УДК 811.161.2(075.3)
У 45

Авторський колектив:

Г. Шумицька, Т. Гнаткович, О. Ківеждій, А. Лукач, Є. Борисова

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 22.02.2021 № 243)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Аудіосупровід розміщено в електронній бібліотеці за адресою:
<https://lib.imzo.gov.ua>

Українська мова : підруч. для 8 кл. з навч. угор. мов.
У 45 закл. заг. серед. осв. (з аудіосупроводом) / Г. Шумицька,
Т. Гнаткович, О. Ківеждій, А. Лукач, Є. Борисова. – Львів :
Світ, 2021. – 232 с.

ISBN 978-966-914-319-8

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-914-319-8

© Шумицька Г. В., Гнаткович Т. Д., Ківеждій О. В.,
Лукач А. Ю., Борисова Є. Е., 2021

© Шутурма М. С., Гичко Л. Я., художнє
оформлення, 2021

© Видавництво «Світ», оформлення, 2021

ЛЮБИ УЧНІ ТА УЧЕНИЦІ!

Ще один навчальний рік відкриє перед вами нові світи. Розгорнувши цей підручник, ви поринете в подорож цікавою країною, яка називається «Синтаксис української мови: просте речення». Ви не лише пригадаєте вивчене в попередніх класах, а й навчитесь будувати словосполучення та речення. Щоразу ваше мовлення ставатиме багатшим. Також навчитесь писати твори різних стилів, складати нові види документів. У цьому вам допоможуть правила та коментарі до них, дотепні малюнки-підказки, цікаві вправи, а також тести. По завершенню навчання в школі ви складатимете іспит – зовнішнє незалежне оцінювання. Щоб у майбутньому отримати високий результат, треба розпочати підготовку вже зараз. І допоможе вам у цьому підручник, автори якого доклали чимало зусиль, щоб зробити вашу подорож цікавою. Успіхів у навчанні! У добру путь!

З повагою автори підручника

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Прочитайте й запам'ятайте! –

Пригадайте! –

Міркуйте так! –

Увага! –

Спостереження –

Послухайте аудіосупровід! –

Порівняйте! –

ВСТУП

§ 1. УКРАЇНСЬКА МОВА СЕРЕД ІНШИХ МОВ СВІТУ. УКРАЇНСЬКА МОВА В КОЛІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Вправа 1. Прочитайте текст уголос. За допомогою географічної карти встановіть проживання носіїв, зазначених у тексті та інших відомих вам мов.

Кількість мов точно не встановлено, та й встановити її досить нелегко. До цього часу на земній кулі існують території, які слабо вивчені стосовно мов. До них належать деякі райони Австралії, Океанії, Південної Америки. Населення таких територій зазвичай нечисленне, живе невеликими, ізольованими одна від одної групами, мови яких вивчені слабо, а тому не завжди можна визначити, говорять такі групи різними мовами чи різними діалектами однієї мови.

Усього у світі понад три тисячі мов, із них понад двісті сімдесят мов є літературними (мають свою писемність). Мов, якими користуються менше мільйона осіб, найбільше на земній кулі (*Л. Баранникова*).

Вправа 2. I. Прочитайте текст мовчки. Визначте його тему та головну думку.

Серед тисяч мов, які існують у світі, для кожного народу, кожної нації найближчою та найдорожчою є його рідна мова. Рідною мовою української нації є українська. Поняття рідної мови невіддільне від думки про рідний край, батьківську хату, материнське тепло. Рідна мова є одним із важливих засобів формування патріотичних почуттів, гордості за свій народ; вона є виявом його національної культури.

Мова єднає між собою різні покоління людей, вона передається як заповіт, як найдорожча спадщина. Піклування про рідну мову, любов і повага до неї мають перебувати в центрі уваги кожної нації.

II. Що ви розумієте під поняттям «рідна мова»?

III. Запишіть текст під диктовку вчителя/вчительки. Уважно звірте з надрукованим. Виправте помилки.

ЦЕ ЦІКАВО! Українською мовою розмовляє понад сорок мільйонів людей. Вона об'єднує українців, які живуть в Україні та поза її межами, у близькому та далекому зарубіжжі. За підрахунками науковців, українська мова за кількістю людей, які нею послуговуються, посідає вісімнадцяте місце у світі.

Вправа 3. I. Спишіть текст. Уставте пропущені букви. Усно поясніть свій вибір.

Історія – це не тільки м..нуле. Історія ж..ве в мові. Сáme слово донос..ть нам з гл..бини віків пристрасті, радощі й сподіванки наших предків. Мова – це душа народу. Від сповиточка дитина чує від мат..рі рідну мову, за нею промовляє перші ніжні слова. Вони наповнені почут..ям, мов квітка н..ктаром. У свідомість д..тини разом з мат..ринським молоком входять звичаї її оточення, через оповідан..я близьких довіду..ться вона про жит..я і справи своїх дідів і прадідів, про подв..ги народних г..роїв м..нулого.

II. Визначте й підкресліть граматичні основи виділених речень.

Ф. Красицький. Гість із Запоріжжя

Вправа 4. I. Користуючись довідкою, відновіть прислів'я. Запишіть їх.

1. Хто мови своєї цурається, ... 2. ... , а людину по мові. 3. Рідна мова – не полова, ... 4. ...: вилетить – не спіймаєш. 5. Більше діла – ... .

Довідка: птицю пізнати по пір'ю; слово – не горобець; її за вітром не розвієш; хай сам себе стидається; менше слів.

II. Розкрийте зміст поданих прислів'їв (усно, на вибір).

Вправа 5. Полічіть, скільки мов ви знаєте. На якому рівні? Як і коли ви можете скористатися своїми знаннями? Поміркуйте й обговоріть ці питання у класі. Можете скористатися запропонованими шаблонами.

Я знаю ... мов, а саме: ... . Вільно володію ... мовою/мовами. Деяко важче мені дається ... мова. Я планую вивчити ще ... мову/мови. Знання мов мені потрібне для того, щоб ... .

СЛОВНИК

заповіт – végrendelet
спадщина – örökség

сповиток, сповиточок – rólyarárna

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§ 2. САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 6 (з ключем). Випишіть слова в чотири колонки за частинами мови: 1) іменники; 2) прикметники; 3) дієслова; 4) прислівники.

Удосконалюймося, уявлення, велетенський, віч-на-віч, солдат, погон, ім'я, незчуж, чимдуж, абияк, хазяїн, акуратний, натщесерце, нашвидкуруч, імміграція, інколи, афішувати, вілла, м'який.

Ключ: з перших букв виписаних слів прочитаєте побажання.

Самостійні частини мови					
Частина мови	Що означає	На яке питання відповідає	Як змінюється	Приклад	
Іменник	предмет, особу	хто? що?	за числами й відмінками	<i>зошит, школа</i>	
Прикметник	ознаку предмета	який? яка? яке? які? чий? чия? чиє? чий?	за родами, числами й відмінками	<i>веселий, осіння, тепле</i>	
Числівник	кількість або порядок предметів при лічбі	скільки? котрий?	за відмінками, порядкові – за родами, числами й відмінками	<i>дванадцять, сьомий</i>	
Займенник	вказує на особу або предмет, ознаку, кількість, не називаючи їх	хто? що? який? чий? котрий? скільки?	як іменники – за відмінками; частина займенників – як прикметники: за відмінками, родами, числами, відмінками	<i>я – мене, мені, мною; мій – моя, моє; мій – мої, весь – всі</i>	
Дієслово	дію або стан предмета	що робити? що зробити? та ін.	за числами та особами (теп. та майб. час) – родами (мин. час)	<i>читати, навчався</i>	
Прислівник	різні ознаки дії	як? де? куди? коли? звідки? навіщо?	не змінюється	<i>гарно, восени</i>	

Вправа 7. Прочитайте речення вголос. Визначте, до яких частин мови належать виділені слова.

1. Земля в плодах **по-вересневому** така вже щедра, гомінка! (П. Тичина). 2. І журавлів ключі у далі **невідомі** виводить в **небеса** той **вересень-владар** (А. Малишко). 3. Пожовклий натомлений

вересень в турботі і радості добрій на плесах **осінніх**, як **селезень**, поквашно **спливає** за обрій (*Д. Луценко*). 4. Я хочу **трохи** осені, як свята (*Б. Чин*). 5. Залистопадило **надворі** (*Г. Калюжна*). 6. **Не минає** мене листопад, нагортає на **серце** зажуру (*І. Ольховський*). 7. Засурмив **листопад** у червоний **мисливський** ріг. 8. **Перелякане** листя біжить уздовж **притихлих** доріг (*Р. Лубківський*). 9. На вітрі **крижаному** **тремтить** і завмирає **кленовий** листопад (*П. Перемийніс*). 10. **Спадає** листя на сірий брук, неначе пута в **дерев** із рук (*Б. Чин*). 11. **Осінній** день, немов сварлива господиня, дощем холодним бубонить давно (*М. Стельмах*).

Вправа 8. I. Спишіть текст, уставляючи, де треба, пропущені букви.

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група має свої звичаї, що вироблялися протягом багатьох століт..ь і освячен..і віками. Народна творчіс..ть нерозривно пов'язана зі звичаями народу.

Народні звичаї охоплюють усі сфери громадс..кого, рдин..ого і суспіл..ного жит..я. Звичаї й мова об'єднують людей у народ, у націю.

Наша Україна в..лика. Українці живуть у різних куточ..ках з..мної кулі. Ус..на народна творчіс..ть – класичний приклад єднос..ті всіх україн..ців (*За О. Воропаєм*).

II. Виконайте завдання до тексту:

1. Визначте тип мовлення і стиль мови пропонованого тексту, обґрунтовуючи свою думку.
2. Випишіть іменники, визначте їх відмінки.

Зразок. *Культурою – імен., поч. ф. – культура; I відм., О. в.*

3. Визначте й запишіть розряди прикметників за значенням.

Зразок. *Рідний – прикм., відносний.*

4. Підкресліть головні та другорядні члени речення у виділеному реченні. Дайте його характеристику. Над кожним словом надпишіть частину мови.

Зразок: *Українці живуть у різних куточках земної кулі.*

Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, повне, поширене, неускладнене.

Вправа 9. Спишіть текст. Уставте замість крапок пропущені прикметники, користуючись довідкою. З'ясуйте, до якого стилю мови належить текст.

... сонце почало підніматись десь далеко за лісом, і його ... світ слався в лісі по снігу, а на опушених інеєм ... гілках стрибало його проміння, виспівуючи то ..., то ... іскорками. Неначе зачарований велетенський, стояв ліс, опушений весь інеєм ..., прикритий і пронизаний наскрізь ... слявом. У ньому було тихо: ... повітря від морозу здається, загуло, ані ворухнеться – ..., ...

Хто втерпів би не зостановитись, щоб намілюватись тією ... красою? (Панас Мирний).

Довідка: білий, жовто-зелений, червоно-синій, високий, червоний, ясний, холодний, лютий, спокійний, чарівний, прозорий.

Форми дієслова				
Форма	Що означає	На які питання відповідає	Приклади	
Дієприкметник	ознаку предмета за дією або станом	який? яка? яке? які?	<i>пошитий, казаний посвілений</i>	
Дієприслівник	додаткову дію або стан	що роблячи? що зробивши?	<i>малюючи, намалювавши</i>	

Вправа 10. Перебудуйте текст, замінюючи виділені слова дієприкметниками або дієприслівниками. Запишіть його. Підкресліть дієприкметникові та дієприслівникові звороти.

Зразок. Сади, які зігріла теплом весна, налаштувалися на живу музику. – Сади, зігріті теплом весни, налаштувалися на живу музику.

Вишні й черешні **напилися** звечора теплого дощу й виструнчили розкриті бруньки до сонця, до високого неба. Гілки яблунь, груш, слив **торкалися** одна одній й перемовлялися лагідно, притишено. У звуковій гамі, що поступово **наростала**, вирізнялися високі ноти.

Далі, за стежкою, гомоніли височезні дуби, які ще не одяглися в листя. Вони **переплели** руки-віти в танку, пішли на вітрі в рух то ліворуч, то праворуч (З журналу).

Вправа 11. I варіант. Спишіть, виправляючи помилки у словосполученнях. Уведіть правильні словосполучення в речення.

Дві дівчата, три кури, чотири чудеса, три болгары, два селяни, чотири очі, сто тридцять три теляти, двадцять три воріт, чотири коні.

II варіант. Відредагуйте речення й запишіть.

1. Мої друзі, відпочиваючи в Одесі, надіслали мені багато листівок з краєвидами. 2. Ми сиділи біля пахнучих сухим сіном копиць.

3. Посивівший з роками дідусь ніколи не нарікав на долю. 4. Серед густих кущів лежала прогнивша колода. 5. Заблукавшись у лісі, нас застала ніч (*З учнівських творів*).

Вправа 12. Складіть ланцюжок зі спільнокоренових слів, які належать до різних частин мови.

Зразок. Радісний (прикметник) – радісно (прислівник) – радіти (дієслово) – радість (іменник).

Вправа 13 (з ключем). Запишіть слова у чотири колонки: 1) іменники; 2) прикметники; 3) займенники; 4) числівники.

Знайомий, будь-який, давній, одинадцять, обов'язок, інший, спритний, найкращий, думка, такий, два, дев'яносто, тридцятий, будь-хто, опуклий, великий, братів (зошит), школа, світлість, білий, скільки, будь-що, дихання, сімсот.

Ключ: у кожному слові підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте речення.

СЛОВНИК

віструнчитися – kiegyenesedik
погón – vállszíj, vállap

пўта – bilincs
сéлезень – gácsér

§ 3. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК ЯК ОСОБЛИВА ЧАСТИНА МОВИ

Вправа 14. Спишіть, розкриваючи дужки. Підкресліть у реченнях службові частини мови.

1. (З)ранку падав вологий сніг. (У)лісі було тихо. Ледь(ледь) шаруділи верхів'я грабків та (де)(не)(де) порипували, схрестившись, молоді стовбури (*Ю. Смолич*). 2. (По)переду (з)(за) гори вставала синя хмара (*Олесь Гончар*).

Вправа 15. Усно дайте відповіді на запитання.

1. Чим службові частини мови відрізняються від самостійних?
2. Яку роль виконують прийменники у мові?
3. Яку частину мови називаємо сполучником?
4. На які групи за значенням поділяються сполучники?
5. Яку частину мови називаємо часткою?
6. Чому вигук не належить ні до самостійних, ні до службових частин мови?

Вправа 16. I. Спишіть текст, уставляючи пропущені букви, добираючи з дужок потрібні прийменники і сполучники. Підкресліть частки.

Терпкими соками суворої (і, й) величної історії, волелюбністю народного серця (і, й) незмірною любов'ю до рідної землі вищона наша дума. Не (в, у) затишку біля домашнього вогнища, а на сплюндрованих вогнем і мечем поселеннях, не під дзвін золотої бджоли, а під гадючий посест петлі татарського ординця (і, й) під зловісний блиск турецького ятагана народжувався український епос.

Історія нашого народу-трудівника складалася так, що він протягом довгих століть мусив тримати (у, в) одній руці серпа, а (у, в) іншій – зброю. Ніколи наш народ – народ великої душі (і, й) доброго серця – не зазіхав на чужі краї (*М. Стельмах*).

II. Зробіть синтаксичний розбір першого речення: підкресліть члени речення, надпишіть над кожним словом частину мови.

Зразок. Я не літав в надзоряні країни, завжди державсь бездольної землі.

Вправа 17. Відредагуйте словосполучення, дотримуючись правил використання службових частин мови.

Зразок. Жити *на* Україні – жити *в* Україні.

Згідно наказу; відповідно розкладу; відсутній із-за хвороби, називати по імені; по четвергам і понеділкам; ходити за молоком; їхати на автобусі; чергувати у школі.

Вправа 18. I. Розгляньте фотоілюстрацію.

II. Напишіть твір за поданим початком.

Уклін тобі, мій сердечний краю, моя зірко ясна, прекрасна у звабнім тремтінні, моя мамина вишиванко, мережана диво-квітками у веселковім вінку, моя мудросте батьківська, напоена чистою, святою любов'ю до тебе (*Л. Андрела*).

III. Уявіть собі, що в горах зустрілися Зима, Осінь і Літо. Про що вони розмовляли? Згрупуйтеся у трійки та озвучте їхню розмову.

Вправа 19 (з ключем). Випишіть у три колонки словосполучки: 1) з прийменниками; 2) зі сполучниками; 3) з частками.

Ошелешений і розгублений; озирайся не озирайся; змагання з бігу; довідався про новини; хай буде так; оглядатися на всі боки;

рухатися за інерцією; сором і ганьба; ось чого захотів; сталося через недогляд; слова не вбити; то ж бо правда; знати з чуток; свої ж люди; огрядний чи худий; дізнався від товариша; щоб запам'ятав надовго; подобришав би трохи.

Ключ: у кожному словосполученні підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте закінчення вислову давньогрецького поета Менандра: «Нема нічого...».

ЗНО – це просто

Прочитайте одне із завдань ЗНО 2020 р. (пробне) і коментар до нього (джерело – osvita.ua).

Завдання 28. З'ясуйте, якими частинами мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Адрес – (1)*написане* привітання, звернене (2)*до* когось із нагоди (3) *якоїсь* події, (4)*переважно* ювілею.

А займенник

Б прийменник

В прислівник

Г прикметник

Д форма дієслова (*дієприкметник*)

Завдання перевіряє ваше вміння визначати частини мови.

Необхідно бути дуже уважним, тому що частиномовна приналежність конкретного слова часто залежить від контексту. Проаналізуймо кожне із запропонованих слів.

Слово *переважно* відповідає на питання *як?* та вказує на ознаку дії, не змінюється. Отже, це прислівник.

Слово *до* не має лексичного значення, не відповідає на питання, а лише служить для зв'язку слів у реченні. Отже, це прийменник.

Слово *якоїсь* відповідає на питання *яке?* і вказує на ознаку, але не називає її. Отже, це займенник.

А слово *написане* теж відповідає на питання *яке?*, але вказує на ознаку, одержану від дії. Отже, це особлива форма дієслова – дієприкметник.

Відповідь: 1–Д, 2–Б, 3–А, 4–В.

Готуйтеся до ЗНО зараз

Розв'яжіть тести ЗНО минулих років. За потреби скористайтесь QR-кодом, виконайте тест онлайн. Звірте свої відповіді з правильними відповідями до кожного тесту в кінці підручника.

1. Завдання 28 (2018). З'ясуйте, якими частинами мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Діти вибирають книжки про драконів та ельфів, (1)*характерників* і (2) *зачарованих* музикантів, а, прочитавши їх, урешті виростають сильними й добрими, здатними (3)*свідомо* протистояти злу в (4) *реальному* житті та у власній душі.

- А іменник
- Б прикметник
- В прислівник
- Г форма дієслова (дієприкметник)
- Д форма дієслова (дієприслівник)

2. Завдання 28 (2018, пробне). З'ясуйте, якими частинами мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Лайка – (1)екологічно (2)шкідливе явище, (3)насичене (4)негативом.

- А іменник
- Б прикметник
- В прислівник
- Г форма дієслова (дієприкметник)
- Д форма дієслова (дієприслівник)

3. Завдання 28 (додаткова сесія, 2017). З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)Дивно, (2)що дуже часто ми дозволяємо (3)собі ставати рабами власного егоїзму, (4)невже таки невихована природа людська?

- А частка
- Б сполучник
- В прийменник
- Г прислівник
- Д займенник

4. Завдання 28 (2016). З'ясуйте, якими частинами мови є виділені в реченні слова (цифра позначає наступне слово).

Надвечірне сонце, (1)вихопившись із хмари, кинуло коротку тінь під пнями, (2)навколо (3)яких літо (4)щороку кораловим намистом розсипає запашну суницю.

- А займенник
- Б дієприслівник (форма дієслова)
- В прислівник
- Г прийменник
- Д сполучник

5. Завдання 28 (додаткова сесія, 2016). З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Щодня ми реалізуємо себе, (1)виявляючи своє ставлення (2)до навколишнього світу, і найповніше, (3)найглибше (4)цей процес відбувається в мовленні під час повсякденного спілкування.

- А дієприслівник (форма дієслова)
- Б прикметник
- В займенник
- Г прийменник
- Д прислівник

Ятагán – різновид клинкової зброї, що був поширений у турецькому війську.	
гаптований – hímzett	мерéжаний – csipkével hímzett
граб – gyertyán	огрýдний – kövér
звábний – csábító	ошелéшений – megdöbбent
инéрция – tehetetlenség	сплýндрóваний – elpusztított
ла́йка – káromkodás	терпкíй – fanyar

§ 4. ОРФОГРАМИ В САМОСТІЙНИХ І СЛУЖБОВИХ ЧАСТИНАХ МОВИ, ПРАВОПИС ВИГУКІВ І ЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНИХ СЛІВ

Вправа 20. Спишіть речення, уставляючи потрібні літери.

1. А ж..ття – це поле несходиме (*Д. Білоус*). 2. А край краси і правди – Україна (*А. Казка*). 3. Дніпро – дорога срібна (*Л. Костенко*). 4. Я – українець, а не малорос (*В. Кочевський*). 5. І Богдан, і Богун, і Довженко – слави нашої гідні сторінки (*Д. Луценко*). 6. А правда – піт т..рпкий, солоний (*А. Григоренко*). 7. Говорити – річ нудна. Працювати слід до дна! (*М. Рильський*).

Перелік основних орфограм у самостійних частинах мови

Велика літера й лапки у власних назвах

Літери **е, и**, що позначають ненаголошені голосні в коренях слів

Літери **а, о** на позначення ненаголошених голосних у коренях слів

Літери, що позначають приголосні, які уподібнюються

Спрощення в групах приголосних

Апостроф

Літери **о-і, е-і, є-і** в коренях слів

Літери **и-і** після **ж, ч, ш, щ** та **г, к, х** у коренях слів

Літери **и-і** в словах іншомовного походження

Знак м'якшення

Буквосполуки **йо,ьо**

Букви **н, нн** у прикметниках

Правопис складних прикметників

Правопис числівників

Правопис заперечних і неозначених займенників

Буквосполуки **-ться, -шся** в дієсловах

Літери **е-і, е-и, о-а** в коренях дієслів

Правопис прислівників разом, окремо й через дефіс

-Н- та **-нн-** у прислівниках

Вправа 21. Спишіть текст, замінюючи цифри словами. Усно поясніть правопис числівників.

Найбільшою річкою України є Дніпро, загальна довжина якого 2201 кілометр. Довжина Дніпра в межах нашої країни дорівнює 981 кілометру.

Найбільшим озером України є Ялпуг на Одещині. Його загальна площа вимірюється 134 квадратними кілометрами, найбільша глибина сягає 6 метрів. Найглибшим – до 58 метрів – є озеро Світязь на Волині.

Найвищою вершиною Карпат є гора Говерла, висота якої сягає 2061 метра (*Із довідника*).

Вправа 22 (з ключем). I варіант. Поставте іменники в орудному відмінку однини й запишіть у три колонки: а) ті, у яких відбулося подовження приголосних; б) ті, у яких потрібно поставити апостроф; в) ті, у яких немає ні подовження, ні апострофа.

Емаль, кров, гнучкість, верф, подорож, радість, освітленість, творчість, ожеледь, гниль, Об, відданість, далеч, старість, мати, цвіль, віддаленість, Перм, осінь, велич.

Ключ: із других букв іменників, записаних у першій і третій колонках, складеться початок вислову В. Симоненка: «... вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину».

II варіант. Запишіть у дві колонки складні прикметники: а) ті, що пишемо разом; б) ті, що пишемо через дефіс.

Неправдо/подібний, плямисто/коричневий, лікувально/оздоровчий, круто/рогий, лісо/степовий, піщано/глинистий, громадсько/політичний, хитро/мудрий, липово/акацієвий, східно/слов'янський, сіро/зелений, кисло/молочний, біло/сніжний, блакитно/сірий, сто/метровий, північно/східний, жовто/гарячий, праце/здатний, садово/парковий, сливово/яблучний.

Ключ: із третіх букв записаних прикметників складеться початок прислів'я: «... в них нема».

Вправа 23. Складіть речення, у яких наведені слова виступали б то прислівниками, то іменниками чи займенниками з прийменниками. Поясніть правила їх написання.

Зразок. *Я залюбки вивчу вірш **напам'ять**. На пам'ять уже не надіюсь.*

З боку, по-нашому, збоку, по нашому.

Перелік основних орфограм у службових частинах мови, у вигуках і звуконаслідувальних словах

- Написання похідних прийменників разом, через дефіс та окремо
- Написання сполучників разом і окремо
- Написання часток окремо, через дефіс і разом
- Частки **не**, **ні** з різними частинами мови
- Дефіс у вигуках і звуконаслідувальних словах

Вправа 24 (з ключем). Запишіть у дві колонки словосполучення з **не**: а) ті, що пишемо разом; б) ті, що пишемо окремо.

(Не)молодий пастух; ніким (не)полагоджений тин; (не)важка, а зовсім легка робота; (не)волячи пташенят; відповідала (не)впевнено; (не)окунь, а короп; нам ніщо (не)страшне; (не)точний прогноз; (не)дописав іще твір; (не)дофарбований стіл; завдання (не)виконане; (не)допити яблучний сік; (не)покоїться про сестру; (не)високі груші; зовсім (не)задоволені; уже три дні (не)здужаєш; (не)здужавши підняти якір; здогадатися (не)можливо; (не)билиці розповідав.

Ключ: з останніх букв словосполучень складеться закінчення вислову І. Муратова: «Тільки той прожив немарно, ...».

Вправа 25. Прочитайте речення. Визначте усно вигуки, поясніть їх правопис. Доведіть, що в художніх висловлюваннях вони виконують художню, емоційно-увиразнювальну функцію.

1. Ох, яка ж краса! Сад весь убрався в іній, проти сонця він як синій (*П. Тичина*). 2. Це така ж краса, коли груша на всю вулицю цвіте, що прямо – ой (*М. Стельмах*). 3. Еге-еге! Так то цілий ключ журавлиний (*М. Коцюбинський*). 4. На добраніч, вам, ниви (*М. Коцюбинський*). 5. Весно, приходь! Та швидше, гей! (*В. Сосюра*). 6. Ах, скільки радості, коли ти любиш землю (*П. Тичина*).

Словник

відданість – odaadás
небилиці – kitalált történet

ожеледь – jégkéreg, ónos eső
цвіль – penész

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Помилку у вживанні ступеневих форм прикметників допущено в рядку

- А гарний, кращий, самий кращий
- Б малий, менший, якнайменший
- В великий, більший, щонайбільший
- Г свіжий, більш свіжий, найсвіжіший

2. Усі пасивні дієприкметники записано в рядках

- А омитий, зумовлений, вирощений, зів'ялий
- Б витриманий, зірваний, пожовклий, зачинений
- В захоплений, підірваний, уярмлений, прожитий
- Г побілений, скошений, прикрашений, побілілий

3. Усі слова є службовими частинами мови в рядку

- А якщо, чимдуж, з-над, немов
- Б незважаючи ні на що, якби, мов, ух
- В гав-гав, бо, відповідно до, але
- Г нехай, через те що, побіля, з-посеред

4. Без помилок написані всі прислівники в рядках

- А з усіх усюд, час від часу, віддалік, з діда-прадіда, поночі
- Б завбільшки, без упину, втричі, назустріч, більш-менш
- В навшпиньки, по-жаб'ячи, будь-коли, уп'яте, подвоє
- Г рано-вранці, деінде, надвечір, тишком-нишком, удвічі

5. Усі прийменники пишемо через дефіс у рядку

- А (із)за, (з)попід, (наді)мною, (з)приводу
- Б (по)біля, (з)над, (за)для, (з)поміж
- В (з)поза, (з)посеред, (з)понад, (із)над
- Г (що)до, (з)під, поруч(з), (з)поза

6. Разом пишемо всі сполучники в рядку

- А адже(ж), то(ж), (о)то(ж)
- Б дарма(що), (а)ніж, але(ж)
- В хоча(б), мов(би), ніби(то)
- Г тоб(то), наче(б), наче(б)(то)

§ 5. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ТЕКСТ. ТИПИ ТЕКСТІВ. СТИЛІ МОВИ. ВИВЧАЛЬНЕ ЧИТАННЯ. НАВЧАЛЬНЕ ЧИТАННЯ МОВЧКИ

Вправа 26. Прочитайте висловлювання видатних людей. Як ви розумієте їх зміст? Спишіть речення, розкриваючи дужки, уставляючи пропущені букви.

1. Той, хто (не)вміє швидко й свідомо читати, (не)може успішно оволодівати знаннями. Усе, що ви чита..те, – це інтелектуальний фон вашого навчання. Що багатший цей фон, то легше вчитися (*В. Сухомлинський*). 2. Хоч..ш бути розумним, навчись розумно запитувати, уважно слухати, спокійно відповідати і припиняти розмову, коли (ні)чого більше сказати (*І. Лафатер*). 3. (Не)вміти добре висловлювати свої думки – (не)долік; але (не)мати власних думок – набагато більший (не)долік (*К. Ушинський*).

Вправа 27. I. Пригадайте, за допомогою чого відбувається спілкування між людьми. Прочитайте відповіді учнів на це запитання. Укажіть, яка з відповідей ґрунтовніша.

Ондраш: «Мова – найважливіший засіб спілкування й пізнання. У житті люди постійно спілкуються: обмінюються думками, знаннями, радяться одне з одним, тобто користуються мовленням.

Мовлення неможливе без слів, словосполучень, речень, текстів, законів граматики. Отже, **мовлення – це спілкування з допомогою мовних засобів**. Ми вчимося мови для того, щоб удосконалити власне мовлення, навчитися доцільно і правильно користуватися мовними засобами (словами, словосполученнями, реченнями) під час спілкування в усній і письмовій формах. Щоб спілкування було успішним, потрібно, насамперед, добре знати мову, володіти усним і писемним мовленням. Отже, мова перебуває в нерозривному зв'язку з мовленням».

Иштван: «Якщо мова – це засіб спілкування, то мовлення – це мова в дії, спілкування за допомогою мовних засобів. Завдяки мовленню мова розвивається і збагачується. Кожній людині треба постійно розвивати вміння говорити й писати, слухати й читати».

II. Підготуйте усно власну відповідь, скориставшись поданим планом.

1. Що таке мовлення?
2. У якому зв'язку перебувають мова й мовлення?
3. Якими двома формами мовлення користуються люди?
4. Що потрібно робити, щоб спілкування між людьми було успішним?

III. Підготуйте зв'язну розповідь про види мовленнєвої діяльності, користуючись таблицею.

Види мовленнєвої діяльності			
Сприймання		Створення	
Аудіювання	Читання	Говоріння	Письмо
Уміння сприймати висловлювання на слух і розуміти його.	Уміння читати мовчки і вголос з достатньою швидкістю, розуміти зміст прочитаного.	Уміння грамотно скласти власне висловлювання на певні теми з дотриманням правил спілкування.	Уміння грамотно передавати думки, певні висловлювання, дотримуючись правил написання слів і вживання розділових знаків.

Вправа 28. Прочитайте висловлювання, зіставте праву й ліву колонки. У якій з них розміщено текст? Думку аргументуйте. Визначте тему та ідею тексту, дайте йому заголовок.

Усі ми знаємо нашу співучу і дзвінку українську мову. Та це аж ніяк не означає, що для нас є чужими чи далекими мови інших народів. І якщо народиться вірш із голосом, не будемо перечити, хай зроста, пшениця бринітиме стиглим колосом, литаврами площ загудуть міста. У світі налічується понад чотири тисячі мов. Одні з них перебувають між собою у близькій спорідненості, інші – більш віддалені одна від одної.

Мова – духовне багатство народу. «Скільки я знаю мов, стільки разів я людина», – говорять мудрі люди. Та багатство, втілене в скарбниці мов інших народів, лишається для людини неприступним, якщо вона не оволоділа рідною мовою, не відчула її краси. Що глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, то тонша її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, то більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів (За В. Сухомлинським).

Текст – це група речень, об'єднаних темою (змістом) і головною думкою. Речення в тексті розташовані в послідовності, потрібній для розкриття теми, пов'язані між собою змістом і граматично.

Вправа 29. Розгляньте таблицю, заповніть порожню графу. Дайте усну відповідь на запитання: від чого залежить стиль наших висловлювань.

Стилі мови

Назва стилю	Де використовується	Основні види висловлювань
Розмовний	У побуті, на роботі чи в школі у невимушеному спілкуванні	
Науковий	В освіті, науці, техніці	
Художній	У художній літературі	
Офіційно-діловий	У ділових стосунках	
Публіцистичний	У суспільному житті	

Вправа 30. Прочитайте уривки з текстів. Визначте, до якого стилю мови належить кожен із них. Свою думку обґрунтуйте.

1. Висне над селом із просторів неба місяць зеленорогий. Собор стоїть у задумі один серед тиші, серед білої акаціевої ночі. Уночі він молодіє. Зморщок часу на ньому не видно, він мовби повертається

до козацької молодості, коли вперше сяйнув у цих степах небесними півкулями бань (За Олесем Гончаром).

2. Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами (Конституція України. Ст 54).

3. Наш народ нізвідки на свої землі не приходив, він був тут завжди. Історія українського народу велика, героїчна, хоч і не завжди його дорога була широка – часом звужувалася, а часом просторіла. Він падав і знову підіймався, він боровся, оборонявся, будував фортеці й міста, орав ниви. Він створив дивовижний світ пісень, казок, оповідань і легенд. Він тисячі років розказує собі й сусідам про своє минуле (За В. Шевчуком).

Б. Растреллі.

Андріївська церква в Києві

4. Фундаменти Андріївської церкви заглиблено на 14 м, що дало змогу двоповерховий будинок-стилобат оснастити допоміжними приміщеннями. У плані Андріївська церква – хрест із кінцями різної довжини: вісь на сході – заході – 13 м, на півночі – півдні – 15 м. Висота церкви – 47 м, стилобату – 15 м, діаметр бані – 10 м (З довідника).

5. Готувалися ми до уроку історії утрюх. Довго розглядали малюнки. Особливо вразив нас малюнок, на якому був зображений князь Олег зі своєю дружиною. Так і було написано: «З дружиною». Ми довго шукали поміж вусатих, озброєних мечами і списами дядьків, що сиділи на конях, оту князеву дружину.

– Вона десь, видно, позаду, – урешті вирішив Ванько.

Сонька не була б Сонькою, коли б не заперечила:

– І зовсім не позаду! Вона вдома залишилася: князеві борщ варить (Народна творчість).

Типи мовлення

Розповідь	Опис	Роздум
У висловлюванні йдеться про дії особи, про події, що відбуваються з особою чи предметом	У висловлюванні говориться про ознаки, властивості особи, предмета або явища	У висловлюванні говориться про причини та наслідки дій, порушується певна проблема, робляться відповідні висновки

Вправа 31. Замініть запропоновані визначення одним словом, користуючись словами з довідки.

1. Стиль, для якого найхарактернішим є вживання слів у переносному значенні. 2. Тип мовлення, побудований за схемою: теза – аргументи – висновок. 3. Розділ науки про мову, в основу назви якого покладено слово, що зводиться до лат. *stilus* – *загострена паличка для писання*. 4. Слово, що походить від французького, яке в перекладі означає «полотно», «тканина». 5. Стиль, що слугує засобом впливу на громадську думку. 6. Стиль, для якого характерні такі жанри, як реферат, дисертація, доповідь тощо.

Довідка: текст, стилістика, роздум, художній, науковий, публіцистичний.

Вправа 32. Розгляньте таблицю. Дослідіть, які є види читання. Чим вони відрізняються між собою. Коли ми використовуємо кожен із видів? З'ясуйте, чим характеризується **вивчальне читання**.

Вид читання	Що потрібно усвідомити	Характер читання
Ознайомлювальне	Чи варто це читати? Кому текст адресовано? Який зміст кожного з розділів (абзаців) і тексту загалом?	Швидке перегортання сторінок, читання заголовків; перегляд окремих фрагментів тексту, ознайомлення з ілюстраціями; читання анотації, змісту видання.
Вивчальне	Яка тема та яка основна думка тексту? Що в тексті головне, а що другорядне? Яку нову для читача інформацію містить текст?	Повільне, вдумливе читання тексту чи його частин; глибоке проникнення в його зміст; максимально повне досягнення нової інформації.
Вибіркове	Про що йдеться в тексті? Яка інформація є корисною? У яких частинах (розділах) тексту її вміщено?	Перегортання сторінок, швидке читання заголовків, змісту, окремих фрагментів тексту; повільне читання потрібних частин з метою виокремлення необхідної інформації.

Вивчальне читання називають ще поглибленим, аналітичним, критичним, творчим. Для навчання цей вид читання вважається найдоцільнішим.

У процесі читання учень/учениця не просто сприймає інформацію, він з'ясовує менш зрозумілі для нього/неї фрагменти тексту, помічає сильні та слабкі місця в поясненнях, дає власне трактування поданим положенням і висновкам, ставлячись до прочитаного творчо й критично. Власне трактування, власний погляд на прочитане допомагають краще запам'ятати сприйняте, пожвавлюють активність думки читача. До цього виду читання вдаються, опрацьовуючи принципово новий матеріал на незнайомому або малознайомому темі.

Вправа 33. I. Прочитайте текст мовчки.

КОБЗАРЧУК

Старий кобзар простував попереду, постукуючи по сухій дорозі дубовою палицею. На чималій відстані від діда йшов його поводитир Петрик, а з ним двоє сільських хлопчиків. Менший на зріст від своїх однолітків, Петрик, однак, здавався старшим за них. Може, тому, що його довгасте обличчя засмагло від вітру, кінчик носа облупився, губи пошерхли, а може, старшим робили його очі. Великі, голубі, вони вже не раз проймалися сльозою, бо ж бачили і горя, й муки людської багато.

Хлопчики розпитували свого нового товариша про місця, які доводилося проминати Петрику з дідом, цікавилися, куди йдуть зараз і чи повернуться в село.

Петрикові вельми хотілося розповісти хлопчикам про все, повихвалитися перед ними. Коли б вони тільки знали! Ходять вони з дідом по Україні, міряють ногами безкраї дороги, одне за одним минають покріпачені сумні села. Часто заходять у ворожі фортеці. Пильно обдивляється навколо Петрик своїми голубими очима, оповідає дідові про все, що бачить. А потім дід розказує про все гайдамакам.

Позаду залишилося село. Петрик попрощався з новими товаришами. Уже почали боліти ноги, але дід не збирався зупинитися на перепочинок.

– Слухай, ніби стугонить щось, – дід зупинився. – Ану, поглянь на дорогу.

Петрик напружив зір, вдивляючись у далечінь. Спочатку нічого не побачив, але нараз у долині здійнялася курява. Вона швидко наближалася.

– Шляхта!

– Ходімо помаленьку. Не вперше, либонь, зустрічаємо.

Загін жовнірів, чоловік на тридцять, уже доїжджав до них. Передній вершник різко натягнув поводи – гнідий кінь звився, пирхнув піною просто дідові в обличчя. Петрик заточився назад, випустив дідову руку.

– Це вони! – кинув хтось із вершників.

Начальник щось сказав по-польськи, і враз нагай обпік Петрикові босі ноги. Далі все попливло, як у страшнім сні. Вершник у кудлатій шапці кинув хлопця в сідло, й загін, толочачи жито, звернув назад. Діда гнали пішки, прив'язавши за шийку мотузкою до сідла.

Їх привели до порожньої кошари, вкинули і причинили за ними двері. Уткнувшись обличчям дідові в коліна, хлопчик заплакав. Йому було страшно.

– Ти не бійся, – тихо шамрав дід, коли вони вмостилися на сіні. – Питатимуть щось – кажи: не знаю нічого. Діда воджу по базарах, от і все. Видав нас хтось...

Спливав час. Кобзаря і його поводиря ніхто не чіпав. Петрик почав дрімати. Його розбудили голоси. Хтось ударив ногою двері, і в кошару ввійшло четверо. Свиснув нагай, тихо зойкнув дід. Нагай обкрутився навколо кобзаревих плечей, жовнір смикнув його до себе, повалив діда.

– Не бий, не дам! – вчепився в жовнірову руку Петрик.

Той кулаком повалив хлопця на землю, штовхнув ногою, схопив за комір і підняв.

– Куди з дідом ішли?

– Не знаю, кудись на ярмарок.

Кадр із фільму «Поводир» (режисер О. Санін)

Один жовнір скрутив Петрикові руки назад, інший зв'язав їх мотузкою. Хлопця кинули в куток, а самі почали допитувати діда.

Довго били старого кобзаря, але він мовчав. Петрик поривався підійнятися, але його збивали ударом чобота. Нарешті жовніри відступили до дверей.

– Чекайте, завтра заговорите. Завтра візьмуть вас на справжні тортури.

Щойно зачинилися двері, Петрик підповз до діда:

– Дідусю, боляче?

– Нічого, синку, мені очі виймали, і то стерпів. А ти молодець. Нічого їм не кажи. Як битимуть, думай про щось гарне... Наші виручать. Вони дізнаються, їм хтось перекаже!

Петрик заснув під тихе дідове бубоніння. Прокинувся серед ночі, хотів поворухнутися, але зв'язані руки боляче защеміли. Дід не спав. Він довго порпався біля Петрикових рук, зубами розв'язуючи вузол.

– Тікай, синку, біжи до наших... Вартовий затих, певне, заснув... Покрівля дірява... Не заблудишся?

– Дідусю, а ви? Разом тікаймо!

– Я й так не виліз би, а тут ще колодка на ногах. Не гай себе. Гайдамаки мене вирятують. Відшукаєш отамана, скажеш: по дорозі на Лисянку стоїть загін. Когось, либонь, чекає. Вони не знають, де наші. Поспішай, синку, не барися.

– Я, дідусю, ранком повернуся з гайдамаками.

Петрик видряпався на горище, просунув у дірку голову. По хвили він м'яко скочив по другий бік хліва. Вартовий спав, прихилившись до дверей.

До гайдамаків Петрик добувся лише на світанку. Роз'їзд привіз його до отамана. Петрик розповів, як вони потрапили до рук шляхти, переказав дідові слова.

За мить гайдамаки мчали полем. Позаду від важкого тупоту копит гайдамацьких коней стугоніла земля. *(За Ю. Мушкетиком; 640 сл.)*

II. Дайте відповіді на тестові завдання.

1. Старшим за однолітків кобзарчук Петрик здавався через

- А свій високий зріст
- Б широкі плечі, міцні кулаки
- В очі, які бачили багато горя
- Г сивину у волоссі

2. Перед хлопцями Петрикові хотілося повихвалитися...

- А багатими заробітками
- Б тим, що вони з дідом – гайдамацькі розвідники
- В тим, що вони побачили багато цікавих місць
- Г тим, що вони були за кордоном

3. Значення слова *гайдамака* таке:

А довга й важка рушниця з гаком на прикладі, що була на озброєнні запорозьких козаків у XV–XVI ст.

Б учасник народно-визвольної боротьби проти польсько-шляхетського гніту на Правобережній Україні у XVIII ст.

В будівля для зберігання зерна

Г селянин

4. Наближення загону польських жовнірів першим

А побачив Петрик

Б почув Петрик

В почув сліпий дід

Г побачив дід

5. Слово польського походження *жовнір* означає:

А розвідник

Б солдат

В вартовий

Г слуга

6. Загін жовнірів, що перепинив діда з хлопцем, нараховував

А десять чоловік

Б чоловік із двадцять

В чоловік із тридцять

Г близько сорока чоловік

7. Схоплених на дорозі кобзаря з поводитирем

А привели до польського полковника

Б кинули до кошари

В кинули до льоху

Г зачинили у хаті

8. Жовнірам Петрик сказав, що вони з дідом

А ішли на ярмарок

Б ішли до гайдамаків

В ішли до поляків

Г ішли додому

9. Руки Петрикові уночі розв'язав

А один із сільських хлопчиків

Б старий кобзар

В польський вартовий

Г інший полонений

10. Дід не втік із хлопчиком тому, що

А був поранений

Б був побитий

В був старий та ще закутий у колодку

Г був хворий

11. Отаманові дід звелів передати, що ворожий загін стоїть

- А по дорозі на Лисянку
- Б по дорозі на Вільшану
- В по дорозі на Корсунь
- Г по дорозі на Київ

12. Прочитаний текст має ознаки

- А наукового стилю
- Б публіцистичного стилю
- В художнього стилю
- Г розмовного стилю

Словник

Стилобát – верхня частина східчастого цоколю будинку, постаменту, скульптури тощо.

гайдама́ки – hajdamák, ukrán felkelő
доці́льно – célszerű
коша́ра – juhkarám
ку́рява – porfelhő
литáври – üstdob
нага́й – korbács
недо́лік – hiányosság
перéчити – vitatkozni

поводі́р – vakvezető
проні́кнення – behatolás
роз'ї́зд – lovasjárőr
свідо́мо – tudatosan
стугоні́ть – zúg, visszhangot kelt
фон – háttér
цо́коль – talpazat
шля́хта – lengyel kismesség

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

Синтаксис (гр. *syntaxis* – *складання*) – це набір правил творення словосполучень і речень.

Синтаксисом називаємо також розділ граматики, який вивчає ці правила.

Пунктуація (лат. *punctum* – *крапка*) – це система правил уживання на письмі розділових знаків відповідно до синтаксичних, смислових та інтонаційних особливостей тексту.

§ 6. ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ПРО СЛОВСПОЛУЧЕННЯ. ГОЛОВНЕ ТА ЗАЛЕЖНЕ СЛОВА У СЛОВСПОЛУЧЕННІ

Вправа 34. Прочитайте вірш Богдана Чалого. Придумайте заголовок. Які словосполучення сприяють розкриттю основної думки? Випишіть їх. З'ясуйте, за допомогою чого поєднуються слова у словосполучення.

Ніби притомилось сонечко привітне,
у траві пожовклій молочай не квітне.
Облетіло літо листячком із клена,
Лиш ялинка в лісі сонячно-зелена.
Журавлі курличуть: «Летимо у вирій!»
Пропливає осінь на хмаринці сірій.

Вправа 35. Порівняйте словосполучення й речення. Сформулюйте висновок: що необхідно для того, щоб скласти речення. Звірте свої міркування з відомостями у правилах, поданих після вправи 36.

Словосполучення	Речення
Помандрують за море, сине море, помандрують над смутком, смутком сіл, високі журавлі.	І помандрують аж за сине море над смутком сіл високі журавлі (Є. Плужник).

Вправа 36. Порівняйте словосполучення ліворуч з реченнями праворуч. Пригадайте, що ви знаєте про словосполучення й речення та схарактеризуйте ці одиниці мови.

рясний дощ
червоні жоржини
мерехтять росами
мерехтять сильніше

Дощ рясніє.
Червоні жоржини сильніше
мерехтять росами.

Основною синтаксичною одиницею є **речення**, яке складається зі словосполучень, зрідка – з окремого слова. Наприклад: *На майдані пил спадає. Замовкає річ. Вечір. Ніч* (П. Тичина).

Словосполучення – це смислове й граматичне об'єднання двох або кількох повнозначних слів

зібрати врожай, наполегливо працювати, сонячний день, рожевий від сонця, будинок з колонами, повний від води

Словосполучення складається з **головного та залежного слів**.

Головним є те слово, від якого ставимо запитання.

Залежне – те, яке відповідає на це запитання.

Лексичне значення головного слова виступає цілком самостійно.

Лексичне значення залежного слова служить для уточнення чи поширює значення головного.

Наприклад: *будова машини* (головне слово – *будова*, залежне – *машини*, відповідає на питання **чого?**); *зустріли друзів* (головне слово – *зустріли*, залежне – *друзів*, відповідає на запитання **кого?**)

Від головного слова ставимо запитання, залежне – відповідає на поставлене запитання: *прикра помилка* (**головне слово** – *помилка*, від нього ставимо запитання *яка?*; **залежне** – *прикра*, воно відповідає на поставлене питання), *оповитий таємницею* (**головне слово** – *оповитий*, від нього ставимо питання *чим?*; **залежне** – *таємницею*, воно відповідає на поставлене запитання).

Вправа 37. Прочитайте словосполучення, усно визначте головне й залежне слова. Доведіть правильність виконання завдання.

Далекий від істини, дуже давно, працювати на заводі, відчуття перемоги, у теплих рукавицях, прикра помилка, заперечуючи сказане, почувався прикро, сидить похнюпившись, упевнений у собі, десь далеко, перша спроба, оповитий таємницею.

Вправа 38. Додайте до поданих головних слів залежні, утворені словосполучення запишіть. Поставте усно питання від головного слова до залежного.

Зразок. *Київські каштани* (каштани які?); *гордий з успіху* (гордий з якої причини?).

Аплодувати, зроблений, любити, сильні, звуки, повага, дотримуватись, поводитись, наука.

Словосполучення, на відміну від слова, не тільки називає предмет чи дію (*сад, ходити*), а й одночасно називає предмет та його ознаку (*вишневий сад*), дію та місце її перебігу (*ходити по полю*) тощо.

Відрізняється словосполучення і від речення.

Словосполучення	Речення
<ul style="list-style-type: none"> • становить більш широку і конкретну назву певного явища; • не має інтонації, властивої реченню; • не є одиницею спілкування, тобто саме по собі ще не становить речення. 	<ul style="list-style-type: none"> • не тільки називає певні предмети, їх дії та ознаки, але й щось повідомляє про них, висловлює наше ставлення до них, запитання або спонукування (наказ, прохання, заклик тощо).
Словосполучення є компонентами речення.	За допомогою речень ми спілкуємося між собою, виражаємо думки, передаємо інформацію.

Вправа 39. Утворіть словосполучення, добираючи з дужок потрібні за змістом слова. Поясніть свій вибір.

1. Відчиняти (книжку, двері, очі).
2. Заплющувати (вікно, очі).
3. (Гарна, вродлива, мальовнича) хустка.
4. Отара (овець, коней, корів).
5. Зграя (бджіл, ластівок, листя).
6. (Робочий, робітничий, виробничий) гуртожиток.
7. (Увага, турбота, допомога) про людей.
8. (Уява, уявлення, розуміння) про атом.
9. (Передплата, підписка) на газети.

Види словосполучень

Залежне слово у словосполученні може з'єднуватися з головним як безпосередньо, так і за допомогою прийменників:	<i>ласка матері, розгорнута книжка, робота у полі, іспит з математики</i>
---	---

Залежно від того, до якої частини мови належить головне слово, словосполучення поділяються на такі групи:

іменникові <i>крило літака, гарна сукня</i>	прикметникові <i>вогкий від роси, надзвичайно вдалий</i>	числівникові <i>десять років, три книги</i>
займенникові <i>хтось із нас, дещо незрозуміле</i>	дієслівні <i>співав пісню, ходить на плавання</i>	прислівникові <i>удвічі краще, глибоко в морі</i>

У мові є словосполучення різні за будовою, але однакові чи близькі за лексичним значенням. Їх називають **синонімічними**, наприклад: *батьків заповіт – заповіт батька, книжкова полиця – полиця для книжок.*

Вправа 40. До поданих словосполучень доберіть синонімічні. З двома словосполученнями на вибір утворіть речення й запишіть їх.

Зразок. *Басейн для плавання – плавальний басейн.*

Бронзова статуя – ...; гірське повітря – ...; йти дорогою – ...; двері на балкон – ...; біль серця – ...; озеро в лісі – ... .

Вправа 41. Утворіть по два словосполучення, які б склалися зі слів таких частин мови: прикметника та іменника, дієслова та іменника, іменника та іменника, числівника та іменника, прислівника та іменника, дієслова та іменника, дієслова та прислівника, прислівника та прислівника.

Перш ніж скласти речення, слова потрібно об'єднати парами, тобто в словосполучення. І це треба робити за певними правилами.

По-перше, ці слова мають логічно поєднуватися за значенням. Наприклад, можна об'єднати слова *вродлива* і *жінка*, *слухати* і *мовчки*, *теплий* і *сонце*, але не поєднуються між собою слова *вродлива* і *сукня*, *кричати* і *яскраво*, *теплий* і *морозний*.

По-друге, ці слова повинні граматично пристосуватися одне до одного. Наприклад, щоб об'єднати прикметник *високий* з іменником *сосна*, треба у прикметнику змінити рід: *висока сосна*.

Слова у реченні пов'язуються за змістом і граматично. Змістовий зв'язок устанавлюємо за допомогою запитання: *осінь* (яка?) *чарівна*, *навчався* (де?) *у школі*. Поєднуються граматично – за допомогою закінчень (*цікав-а книжк-а*) або прийменників і закінчень одночасно (*думаю про друз-ів*).

Види словосполучень за будовою

Словосполучення, утворені з двох повнозначних слів, називаємо простими .	<i>Літній день, хата край села, слухати пісню.</i>
Словосполучення, утворені з трьох і більше повнозначних слів, називаємо складними . Складні словосполучення можна розкласти на прості.	<i>Сонячний літній день; чепурна хата край села. Сонячний літній день – сонячний день і літній день; чепурна хата край села – чепурна хата і хата край села.</i>

Вправа 42. I. Запишіть словосполучення у дві колонки: а) прості; б) складні. Визначте зв'язок між словами у словосполученнях (тільки за змістом чи за змістом і граматичний). Усно доведіть правильність виконання завдання.

Осінні хмари, сивий туман, холодний осінній дощ, зібрали восени, зів'яле листя, зустрічати ранню осінь, дуже рано, пропливає на хмаринці сірій.

II. Словосполучення однієї з колонок (на вибір) уведіть у текст.

Вправа 43 (з ключем). Випишіть із поданих сполучень слів тільки ті, які є словосполученнями. За потреби скористайтеся таблицею, поданою після вправи.

Тримати за руку, тримати язик за зубами, енергійні рухи, радо вітають, відповідно до вимог, ти скажеш, повернувшись засвітла, інші питання, новини тижня, вдень і вночі, нехай повідомить, наша родина, яскраві малюнки, за тридев'ять земель, кава або чай.

Ключ: з перших букв записаних словосполучень складеться закінчення вислову давньогрецького філософа Платона: «Основа всякої мудрості – ...».

	Не є словосполученням	
окреми́й фразеологізм <i>байдики бити, тримати язик за зубами</i>	дієслово з часткою <i>зробить же</i>	поєднання іменника з прийменником <i>у місті, за селом</i>
підмет і присудок <i>концерт розпочався, ми працюємо</i>	слова, з'єднані сполучниками <i>тиша і спокій; зелений, а не коричневий</i>	складені форми майбутнього часу дієслова <i>буду читати</i>
ступеневі форми прикметників і прислівників <i>найменш вдали́й, найбільш повно</i>		

Вправа 44. Пригадайте, як відрізнити словосполучення від фразеологічних зворотів. У чому полягає їх відмінність? Прочитайте, розподіліть вирази у дві колонки: у першу запишіть словосполучення, у другу – фразеологічні звороти. Поясніть їх значення. За потреби використовуйте фразеологічний словник.

1. Ловити рибу в каламутній воді. Підеш ловити рибу. 2. Надувся, як той сич. Індик надувся. 3. Задніх пасе. Пасе корів. 4. Вони розбили глек. Розбили вазу. 5. Шукати вчорашнього дня. Шукати ручку. 6. На наш млин вода тече. Вода тече тихо. 7. Шила в мішку не втаїш. Шилом проткнули дірку.

Вправа 45. Перекладіть словосполучення українською мовою. Від головного до залежного слова поставте запитання. Користуючись схемою і зразком, зробіть усний і письмовий синтаксичні розбори одного словосполучення.

Verset olvasol, szép leány, nagy öröm, később este, a mi házunk, szépen növekedett, lengeti a szél, vágom a fát, nagyon elfoglalt, a fák lombja, nagyon tetszet, virít az ablakon, a kis jószág.

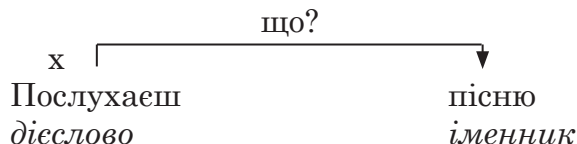
Синтаксичний розбір словосполучень

1. Назвіть головне й залежне слова. Поставте запитання від головного слова до залежного.
2. Визначте, якими частинами мови виражені головне й залежне слова.
3. Укажіть, як граматично пов'язане залежне слово з головним: за допомогою тільки закінчення чи за допомогою прийменника й закінчення одночасно.

Зразок усного синтаксичного розбору словосполучення

У словосполученні *щедра господарочка* головне слово – *господарочка*, залежне – *щедра*. *Господарочка* (яка?) *щедра*. Головне слово виражене іменником, залежне – прикметником. Граматично залежне слово пов'язане з головним за допомогою закінчення **-а**.

Зразок письмового синтаксичного розбору словосполучення

Вправа 46. I. Прочитайте текст. Яка порада вам сподобалася найбільше? Чому? Обговоріть зміст тексту у класі.

Підлітковий вік – це час величезних змін у житті людини. Ці зміни можуть бути стресовими. Щоденне заняття справами, які приносять тобі задоволення, спілкування з людьми, які тобі подобаються, і якась фізична активність може допомогти зменшити цей стрес.

Переживання неспокійних, сумних, агресивних почуттів і емоцій час від часу – нормальне явище. Тобі може допомогти спілкування з друзями, батьками й іншими дорослими, яким ти довіряєш. Вони можуть дати тобі відчуття комфорту та підтримки, допомогти чітко обдумати різні життєві моменти.

Не вживай тютюн, алкоголь та інші психотропні речовини. Вони можуть посилити депресію або хвилювання. Ти можеш стати залежним від цих речовин. У тебе може виникнути спокуса почати бійку або їздити швидко на мотоциклі – не варто діяти поспішно або імпульсивно в такому стані. Це може призвести до отримання травм.

Якщо сумні, неспокійні або злі думки та почуття виникають у тебе щодня упродовж декількох днів, особливо, коли вони заважають тобі займатися звичайними повсякденними справами (наприклад, виконувати домашню роботу), зверніся по допомогу до психолога чи старших (*За матеріалами з інтернету*).

II. Випишіть з тексту три словосполучення з головним словом – іменником і три дієслівні словосполучення.

Вправа 47. I. Розгляньте фотоілюстрацію.

II. Утворіть і запишіть до неї по два словосполучення за такими схемами: 1) прикметник + іменник; 2) іменник + іменник; 3) дієслово + іменник; 4) дієслово + займенник; 5) дієприкметник + іменник; 6) прислівник + дієслово. Уведіть словосполучення в речення.

III. Складіть твір на тему «Про що говорять старі вікна», використовуючи утворені словосполучення та речення.

виробничий – üzemi
каламутний – zavaros
колихати – lenget, ringat
крона – fakorona, lomb
молочай – kutyatej (növény)
похнюпитися – búsul

пригнічений – depressziós
прикрий – bosszantó
психотропний – pszichotróp
спокýса – kísértés
стурбований – gondterhelt
шило – ár (szerszám)

§ 7. ТИПИ ПІДРЯДНОГО ЗВ'ЯЗКУ У СЛОВСПОЛУЧЕННІ: УЗГОДЖЕННЯ, КЕРУВАННЯ, ПРИЛЯГАННЯ

Вправа 48. I. Виразно прочитайте вірш Якова Щоголіва. Які враження він у вас викликав? Усно змалюйте картину, яка постала перед вашими очима.

ОСІНЬ

Висне небо сине,
сине, та не те.
Світить, та не гріє
сонце золоте.

Оголилось поле
од серпа й коси.
Ніде приліпитись
крапельці роси.

Темная діброва
стихла і мовчить.
Листя пожовтіле
з дерева летить.

Здалека під небом,
в вирій летючи,
голосно курличуть
журавлів ключі.

II. Випишіть із поезії словосполучення, позначте головне та залежне слова.

Вправа 49. I. Виконайте синонімічну заміну словосполучень «іменник + іменник» на словосполучення «прикметник + іменник». Схарактеризуйте засоби граматичного зв'язку в них.

Зразок: *тінь ночі – нічна тінь.*

Зорі в небі, звуки лісу, промені сонця, співи птахів, потоки гір, трави в лузі, ключ журавлів, річка в лісі.

II. Два словосполучення на вибір уведіть у речення.

Розрізняють три способи граматичного зв'язку між словами в підрядному словосполученні: **узгодження, керування і прилягання.**

Вправа 50. Прочитайте словосполучення. Визначте в них головні та залежні слова. З'ясуйте, якими частинами мови можуть виражатися залежні слова при узгодженні, керуванні та приляганні.

1. Узгодження: далека зірка, позолочена прикраса, друга спроба, наша розмова, річка Десна.

2. Керування: відвідувати заняття, створений нами.

3. Прилягання: тихо гомоніли, ідуть співаючи, сів відпочити.

При узгодженні залежне слово своєю граматичною формою (рід, відмінок, число) уподібнюється до головного.

Наприклад, у словосполученні *розлоге поле* головне слово *поле* – це іменник середнього роду в називному відмінку однини. Таку саму граматичну форму має й залежне слово *розлоге* – це прикметник у середньому роді та в називному відмінку однини. Змінімо форму головного слова – наприклад, поставмо його в орудному відмінку: *полям*. Відповідно треба змінити й форму залежного слова: *розлогим*. Якщо головне слово поставимо в називному відмінку множини: *поля́*, те саме треба зробити й із залежним словом: *розлогі*. Це – узгодження.

Вправа 51. Випишіть словосполучення з підрядним зв'язком узгодження.

Велика рідня, перейти дорогу, розумова діяльність, винятково здібний, вивчити напам'ять, щасливий рід, джерельна вода, ретельно доглядати, вечеряти о шостій, цікава деталь, думка вголос, дуже втомлений, йти дорогою, побачити вперше, зелений колір, мудра людина.

При керуванні залежне слово завжди стоїть у певному непрямому відмінку (з прийменником або без нього) незалежно від граматичної форми головного слова.

Наприклад, у словосполученні *любов до батьківщини* залежне слово *до батьківщини* стоїть у родовому відмінку з прийменником. Як би ми не змінювали форму головного слова *любов* (*любіві*, *з любов'ю*, *про любов*), відмінок залежного слова (*до батьківщини*) від цього не зміниться. Отже, тут залежне слово приєднане до головного способом керування.

Вправа 52. І. Прочитайте текст. Визначте тему та головну думку.

Григорій Сковорода вийшов із козацького роду, що жив у селі Чорнухи на Полтавщині. У дев'ять років лишився круглим сиротою. Здібного хлопчину, що складав пісні й вірші, узяв до себе старий чернець, ім'я якого залишилося невідомим. Він був людиною надзвичайно освіченою й усі свої знання передав жадібному до науки хлопцеві.

Сковорода ніколи не мав свого дому, свого майна. Але нітрохи не тривожився тим, бо вважав, що це не головне в його житті. Не відав, куди прийде і що його чекає завтра (*З підручника*).

II. Випишіть з тексту словосполучення зі зв'язком керування.

При приляганні в ролі залежного виступає слово, яке не змінюється (прислівник, дієприслівник або неозначена форма дієслова). До головного воно приєднується лише за змістом.

Наприклад, у словосполученнях *приїхав удосвіта, глибоко посаджений, дуже яскравий* залежні слова виражені прислівниками *удосвіта, глибоко, дуже*; *співаємо йдучи* дієприслівником *йдучи*; *кличуть вечеряти* – неозначеною формою дієслова *вечеряти*. Отже, тут залежні слова приєднані до головних способом прилягання.

Вправа 53 (з ключем). Запишіть словосполучення у три колонки: а) з узгодженням; б) з керуванням; в) з приляганням.

Складна проблема, пливти проти течії, усміхаючись запитав, звичка запізнюватися, вибачити товаришеві, ускладнити завдання, сорокова річниця, зжата нива, дивись на мене, оцінити роботу, підійшов ближче, знайдений скарб, ойкак щоразу, наш знайомий, в'язання гачком.

Ключ: з других букв перших слів записаних словосполучень складеться початок прислів'я: «... хвостик хвалить».

Вправа 54. До поданих слів доберіть інші слова, щоб утворилися словосполучення, і запишіть їх. У дужках зазначте тип підрядного зв'язку. З трьома словосполученнями складіть речення.

Зразок. *Чудовий вечір* (узгодження). *Був чудовий тихий вечір.*

Хата, вечір, прохолода, вода, думка, кетяг; милуватися, думати, берегти, шурхотіти, турбуватися, володіти.

Вправа 55. I варіант. Утворіть і запишіть словосполучення з поданими словами, добираючи відповідні слова з дужок. Визначте вид підрядного зв'язку.

1. (Закрити, зачинити) вікно.
2. (Закрити, зачинити) збори.
3. (Музична, музикальна) школа.
4. (Музичний, музикальний) слух.
5. (Вірно, правильно) відповіді.
6. (Військове, воєнне) училище.
7. (Військове, воєнне) лихоліття.

II варіант. Спишіть словосполучення, добираючи з дужок потрібну форму залежного слова. Визначте вид підрядного зв'язку.

1. Посваритися (із-за дрібниць, через дрібниці).
2. Визирає (з-за тину, через тин).
3. Опанувати (премудрість, премудрістю).
4. Оволодівати (знання, знаннями).
5. Зрадити (товариша, товаришеві).
6. Подякувати (однокласницю, однокласниці).
7. Спілкуватися (українською мовою, на українській мові).
8. Спостерігати (за птахами, над птахами).

Вправа 56. Розгляньте фотографію. Позмагайтеся, хто добере за дві хвилини найбільше словосполучень до неї.

СЛОВНИК

гомоніти – csendesen beszél
ретельно – gondosan, pontosan
розлогіий – terjedt

чернець – szerzetes
майно – ingatlan
вірій – déli tájak

§ 8. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ОПИСУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ. УСНИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Вправа 57. Послухайте уривок тексту, а потім прочитайте увесь текст мовчки. Що нового ви дізналися? Чи знайомі вам пам'ятки, зображені на малюнках? Які з них ви бачили? Розкажіть про своє враження.

Жодна подорож не обходиться без ознайомлення з пам'ятками історії та культури.

Пам'ятка культури – визначна споруда, археологічний об'єкт або витвір мистецтва, що є частиною культурного надбання (культурної спадщини) країни, людства загалом (пам'ятка історії, літератури, мистецтва, мови, права тощо) й охороняється законом. Залежно від наукової, історичної та художньої цінності пам'ятки культури бувають світового, державного і місцевого значення.

На державному обліку України перебуває 152 тис. пам'яток культурно-історичної спадщини, з яких 56 тис. – пам'ятки історії, 7 тис. – пам'ятки монументального мистецтва, близько 15 тис. – пам'ятки містобудування та архітектури. Нерухомі святині зберігаються просто неба, інші пам'ятки історії, матеріальної та духовної культури нації – у музеях України.

Українське законодавство розрізняє вісім видів пам'яток:

- 1) археологічні;
- 2) історичні;
- 3) монументального мистецтва;

- 4) архітектури;
- 5) містобудування;
- 6) садово-паркового мистецтва;
- 7) ландшафтні;
- 8) об'єкти науки й техніки. (За матеріалами Вікіпедії).

Вправа 58. Прочитайте уривок тексту вголос. Визначте, які типи мовлення поєднано в ньому. Дослідіть елементи опису, наявні у висловлюванні.

На Закарпатті ростуть чотири сторічні секвоядендрони – одні з найвищих дерев. Ми відвідуємо «мамонтів дерева» на Рахівщині в межах туру вихідного дня відомого закарпатського екскурсовода Сергія Прокопа.

– Наші закарпатські секвоядендрони ростуть у Рахівському районі в урочищі Малий Банський недалеко від села Луг, на висоті близько 550 метрів над рівнем моря. Ця чверть гектара є територією природоохоронного значення у Великобичківському лісгоспі (Лужанське лісництво), дерева мають природоохоронний статус – офіційно ці чотири дерева є пам'ятками природи, – розповідає Сергій Прокоп.

Садили ці дерева рівно сто років тому, восени, за часів, коли Закарпаття входило до складу Чехословацької республіки.

– Тут був суцільний зруб, і чехи заліснили їх різними лісовими культурами: буками та грабами, ялицями карпатськими, смереками, модринами, дубами та яворами. І саме тоді поміж аборигенних карпатських лісових культур висадили ці секвоядендрони – для експерименту, певно. Звісно, було їх посаджено більше, але до нашого часу дожили тільки чотири дерева. Найвище зараз має 54 метри та 1,3 метра в діаметрі, – каже Сергій Прокоп.

Ці гіганти посеред звичного буково-ялицевого карпатського лісу вражають. Чотири коричневі товстезні здоровані зустрічають на невеликій галявині. Тут є місце для відпочинку, альтанка, трохи вище галявинки з деревами – годівничка для лісових звірів із сіном, але їх майже ніхто з групи не зауважує. Усі одразу прикипають до дерев поглядом, а потім кидаються, щоб торкнутися руками. Як тільки підходиш ближче і кладеш долоню на стовбур, одразу – «бінго!»: «Я знаю тепер, чому їх називають «мамонтівими деревами» – вони такі ж коричневі й волохаті, як мамонти!»... (За Т. Когутич).

Пам'ятка – це предмет матеріальної культури минулого, що зберігся. У реченнях опису пам'ятки (предмета) «даним» (д) є назва предмета чи його частин, «новим» (н) є ознаки.

Д **Н** **Д**
Глек чорного кольору. Поверхня
Н
його лискуча.

Д **Н**
Орнамент на
стінах – хвилястий.

Структура твору-розповіді:

1. Зав'язка – епізод, яким починається розвиток подій у творі; розвиток дії.

2. Кульмінація – момент піднесення, напруження в розвитку дії.

3. Розв'язка – заключна дія, що виступає як результат розвитку подій у творі.

Опис пам'ятки культури має включати:

- назву пам'ятки, її місцезнаходження;
- інформацію про те, для чого створена пам'ятка;
- власне опис пам'ятки;
- думки й почуття автора на основі побаченого.

Вправа 59. I. Розгляньте фотоілюстрацію. Що на ній зображено?

II. Прочитайте текст мовчки.

МУКАЧІВСЬКИЙ ЗАМОК

На самотній горі над річкою Латориця височіє овіяний славою й оповитий безліччю легенд Мукачівський замок «Паланок». Він є коштовною **пам'яткою** історії та військової архітектури XIV–XVII ст.

Замкова гора здіймається до вершини чотирма терасами, і кожна з цих терас поступово забудовувалася все новими й новими кріпосними спорудами.

На першій, нижній, терасі нині зберігаються залишки надворотної башти, захищеної сухим ровом, через який був перекинутий підйомний міст.

Друга тераса розташована на 10 метрів вище за першу. Тут знаходяться споруди так званого нижнього замку, до якого від надворотної башти можна було потрапити по іншому підйомному мосту. Підступи до воріт нижнього замку прикривали два бастіони зі стінами величезної товщини.

На третій терасі було розташовано середній замок, оточений сухим ровом із третім підйомним мостом. У квадратний двір цього третього замку веде вузький коридор, оточений дво- й триповерховими будівлями, де розташовувалися казарми гарнізону.

Навпроти **в'їзних** воріт розташовано одноповерхову будівлю, в якій жив комендант замку. Вузький **склепінчастий** тунель, прокладений під однією з башт часів Федора Корятовича, веде у верхній замок на самій вершині Замкової гори. Тут, у триповерхових палатах, які з трьох боків оточують двір верхнього замку, жили власники мукачівської твердині. Зі східного боку було облаштовано підйомник, який давав змогу доправляти у верхній замок провіант, зброю та боеприпаси, оминаючи середній і нижній замки. У XVI ст. за розпорядженням австрійського імператора Максиміліана II були споруджені **кільцевий бастіон** верхнього замку й 14-метрова дзорна башта.

Історію замку і всього Закарпаття в деталях відтворюють історична та етнографічна **експозиції**, а також експозиції природи і старовини (*За матеріалами преси*).

III. Дайте відповіді на запитання:

1. У якому стилі мови написаний текст? Аргументуйте думку.
2. Який тип мовлення покладено в основу тексту?
3. Визначте тему та головну думку тексту.

IV. Виконайте запропоновані завдання:

1. За допомогою тлумачного словника з'ясуйте лексичне значення слів *підступ*, *комендант*, *підйомник*, *бастіон*.
2. Доберіть синоніми до слова *склепінчастий*.
3. Виписіть виділені в тексті слова, запам'ятайте їх правопис.
4. Уявіть, що ви екскурсовод. За інформацією з тексту, доповнюючи її самостійно знайденою інформацією, розкажіть уявній групі туристів про Мукачівський замок. З'ясуйте, чия екскурсія була найцікавіша.

Вправа 60. Складіть і розіграйте з однокласницею чи однокласником діалог, у якому обміняєтеся враженнями від екскурсії «Замки Закарпаття» за зразком.

– Подорожуючи Закарпаттям, ти побачив/ла багато замків. Що тебе в них найбільше вразило?

– На жаль, збереглися більш-менш у цілісному стані лише Ужгородський і Мукачівський, решта (Хустський, Невицький, Виноградівський, Королівський, Середнянський та інші) залишилися в руїнах.

– Це справді так, але ті, що вціліли, височать, дужі і кремезні, на мальовничих пагорбах.

– Замки споруджувалися на підвищених місцях, щоб швидше побачити ворога. Крім того, так легше було боронитися.

– Звичайно, вони нагадують нам і про військові лихоліття, і про невсипущу працю в мирний час.

– А ще з ними пов'язано багато легенд, у які вірять ще дотепер.

– Так, особливо мене вразила розповідь екскурсовода про молоду дівчину з родини Другетів, яка розсекретила сімейну таємницю – виказала своєму коханому, ватажкові ворогів, потаємний хід. За це її живцем замурували в підземеллі замку.

Словник

аборигенний – valamilyen vidéken honos
альтánка – pavilon, filagória
бійниця – lörés

лісгосп (лісове господарство) – erdészeti
склепінчастий – boltíves
цінність – érték

§ 9. ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ПРО РЕЧЕННЯ. ВІДМІННІСТЬ РЕЧЕННЯ ВІД СЛОВА ТА СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Вправа 61. Прочитайте спочатку слова, потім прочитайте їх у словосполученнях і реченнях. З'ясуйте, у чому полягає відмінність словосполучення від слова та речення. Зверте свої міркування з наступним правилом.

Слово	Словосполучення	Речення
Павутиння	Сріблясте павутиння	Восени сріблясте павутиння осідає на деревах, кущах і будівлях.
Праця	Людська праця	Людська праця щедро винагороджується восени.
Осінь	Тепла осінь	Повільний лет журавлів віщує теплу осінь.
Золото	Осіннє золото	Земля вкривається осіннім золотом.

Речення складається зі словосполучень або окремого слова.

Є завершеним інтонаційним цілим.	Наприклад: <i>Пригріває весняне сонечко. Із гір біжать струмки. Метушаться за віконцем ластівки. Ставок. Верби повисали над ним. Сонечко грає у воді. Гребля</i> (А. Тесленко).
Виражає певну думку.	
Служить одиницею спілкування.	

У словосполученні зв'язок слів є лише **підрядним** (є головне і залежне слова).

У реченні, крім підрядного зв'язку, буває і сурядний зв'язок – між рівноправними, незалежними одне від одного словами (членами речення). Наприклад: у реченні *Тільки велика мета народжує великі характери та благородні особистості* сурядний зв'язок існує між однорідними додатками.

Від речення словосполучення відрізняється тим, що воно

- не є одиницею спілкування (саме по собі не передає ніякої інформації);
- не має інтонації, властивої реченню;
- слугує лише будівельним матеріалом для речення.

Вправа 62. I. Випишіть з тексту виділені слова у дві колонки таким чином, щоб вони утворювали: а) речення; б) словосполучення. У реченні підкресліть головні члени; у словосполученні визначте головне й залежне слова.

Зразок. *Співає ліс захриплими басами.*

Речення	Словосполучення
<u>Співає ліс.</u>	Співає басами

Садочок **стояв** на горбку над самою затокою Дніпровою. За невгамовними солов'ями **зняли** спів і жаби в затоці. Вони голосно **крякали**. Їх звуки **чули** всі в окрузі.

II. Доведіть правильність міркування.

Співає ліс – це речення (є підмет і присудок, що незалежні один від одного, рівноправні), а *співає басами* – це словосполучення (є головне слово *співає* і залежне слово *басами*).

Вправа 63. Спишіть текст, поділивши його на речення; поставте розділові знаки.

Звукові сигнали відіграють велику роль у пташиному царстві батьки повідомляють пташенят про своє повернення з кормом і скликають їх в одне місце підбадьорюють перед вильотом пташенята також подають звуковий сигнал відчуваючи голод чи переживаючи страх цікаво що для деяких птахів звукові сигнали набагато важливіші від зорових.

У реченні зв'язки слів багатші й різноманітніші, ніж у словосполученні.

Синтаксичним центром будь-якого речення є **граматична основа**, до складу якої входять **підмет** і **присудок**.

Наприклад, у реченні *Квітами, намистом, буйним зелен-листом зацвітуть поля* (В. Сосюра) граматичною основою є підмет *поля* і присудок *зацвітуть*.

Вправа 64. Випишіть зі сполучень слів лише ті, що становлять граматичну основу речення. Поширте їх другорядними членами, утворені речення запишіть.

Червоні троянди, учні працюють, схвильований від почутого, прочитана сторінка, зібрання творів, звучання музики, дзвінко пролунало, невтомна праця, доріжка в сад, друзі зустрілися, благородна мета, цікава книга, переглянути телепередачу, екскурсія в парк, іти швидко, учитель запропонував, читати виразно.

Вправа 65. Складіть і запишіть речення з поданих слів. Підкресліть граматичні основи.

Зразок. *Над, ми, в, безмежна, блакить, небо, висіти, невеличка, грудочка.* – *Над нами в безмежній блакиті неба повисла невеличка грудочка.*

1. Раптом, долинути, чарівний, звуки, жайворонкова, пісня.
2. Спів, не, вщухати, ні, на, мить. 3. Птах, робити, кола, у, високості, й, поволі, спускатися, до, земля. 4. Не, долетівши, до, земля, кілька, метри, жайворонок, замовкнути. 5. Через, хвилину, він, злетіти, і, завести, своя, щаслива, і, радісна, пісня (*За М. Коцюбинським*).

Вправа 66. I. Прочитайте текст. Визначте його головну думку.

Пожовтіло листя на деревах. Ось із каштана впав листок, гнаний донизу холодним переляком осені. Листок великий, лапятий, мокрий. А другий, одірвавшись, повиснув у повітрі, повільно перевернувся й знову висить. Що його тримає? Яка неприродна жага зеленої молодості?

У лісі стало вільніше. Оголившись, він похолоднішав і почорнів. Сонячні плями здригаються під ногами і, здається, шарудять. Вода в річечці з торф'янистими берегами обважніла і стала якась нежива. Недавно така легка від синього неба, у собі відображеного. А це постаріла, береги річки полисіли. Не вода котиться, а потік в'язкої журби, у якій, либонь, не здатна водитися риба (За Є. Гуцалом).

II. Спишіть речення першого абзацу. У кожному з речень визначте граматичну основу.

III. Усно придумайте продовження історії про те, що сталося з листям після того, як воно впало на землю.

СЛОВНИК

бас – basszus
жага́ – itt: akarat

лапа́тий – mint a pelyhek, pelyhes
підбадьо́рювати – ösztönöz

§ 10. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ. ВИДИ ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ. ОКЛИЧНІ РЕЧЕННЯ

Вправа 67. I. Прочитайте вірш Шандора Петефі. Вивчіть його напам'ять. Зверніть увагу на те, хто автор вірша. Що ви знаєте про цього поета? Поцікавтеся, хто переклав його вірш українською мовою.

НАЦІОНАЛЬНА ПІСНЯ

Встань, маляр, на клич вітчизни!
Встань, часи настали грізні!
Вирішиться в смертнім полі
Жить нам вільно чи в неволі?
Клянемося перед Богом
І людьми,
Що рабами більш не будем
Жити ми!

II. Сформулюйте одним реченням головну думку поезії. Запишіть її, підкресліть головні та другорядні члени речення.

III. Пригадайте вивчене в попередніх класах і схарактеризуйте речення у вірші: а) за наявністю граматичних основ; б) за метою висловлювання; в) за емоційним забарвленням.

За кількістю граматичних основ речення поділяються на **прості** та **складні**.

Простими називаємо речення з однією граматичною основою.	<i>А над житом молодим <u>стала хмара</u> білоброва (З. Гончарук).</i>
Речення з двома і більше граматичними основами називаємо складними .	<i><u>Затремтіли колоски</u> – <u>впали краплі</u> спілим зерном (З. Гончарук).</i>

За метою висловлювання речення поділяються на **розповідні**, **питальні**, **спонукальні**. Кожен із цих типів характеризується своїм інтонаційним оформленням і відповідним набором форм: дієслівні форми, службові слова тощо.

Розповідні речення

Розповідні речення містять повідомлення про якісь факти чи явища дійсності.	Вони є найбільш поширеним типом речень у всіх стилях.	<i>Далеко за гірськими вершинами сіріло небо. Вечір був теплий. Світили зірки. Місяць їм лагідно усміхався.</i>
---	---	---

З інтонаційного боку розповідні речення характеризуються специфічною **розповідною інтонацією** – підвищенням тону на слові з логічним наголосом і пониженням його в кінці речення. У кінці розповідного речення ставимо **крапку (.)**

Вправа 68. Прочитайте питальні речення вголос. Перетворіть їх на розповідні й запишіть. Порівняйте та з'ясуйте, завдяки яким засобам у питальних виражене питання.

1. Це можна лікувати? 2. Війну задумав починати, трубиш похід? (Ю.Мушкетик). 3. Як же він сам раніше про це не подумав? 4. Чи весняні здійсняться мрії? Чи літо не обмане їх? Чи по стежу їх не розвіє, мов пух на вербах золотих? (М.Рильський). 5. Ти любиш дивитися на небо?

Питальні речення

уживаємо, щоб отримати від співрозмовника певну інформацію.

Що це за люди до вас підійшли? Може, мені не треба було приходити? Що місяцю зіроньки кажуть ясенькі? (П. Тичина). Ви знаєте, як сплять старі гаї? (П. Тичина). Ви чули, як шумлять бори у вересневі вечори? (П. Тичина).

Основним граматичним засобом оформлення питальних речень є питальна інтонація, яка полягає у підвищенні тону на тому слові, яке містить смислове навантаження. Від виокремлення того чи іншого слова залежить смисл запитання. Наприклад, речення *Ви нас залишаєте?* можна трічі по-різному інтонувати і зміст запитань буде різний, вони вимагатимуть різних відповідей.

Ви нас залишаєте?

відповідь: *Я*

Ви нас залишаєте?

відповідь: *Вас*

Ви нас залишаєте?

відповідь: *Залишаю*

Засобами вираження запитання поряд з інтонацією часто виступають також питальні слова:

частки <i>хіба, не-вже, чи, чи не, що за тощо</i>	займенники <i>хто, що, який, чий, котрий, скільки</i>	прислівники <i>де, куди, звідки, коли, як</i>
---	---	---

Хіба це справедливо? Що сталося? Де шукати вихід?

Засобом вираження питання може слугувати також **порядок слів**, за якого слово, що зосереджує у собі питання, виносимо на початок речення: *Можна мені вас попросити?* У кінці питального речення ставимо **знак питання (?)**.

Вправа 69. Переробіть подані розповідні речення так, щоб вони були питальними, а потім – спонукальними. За потреби скористайтеся теоретичною інформацією після вправи.

Зразок. *Ми любимо свій рідний край. Ви любите свій рідний край? Любіть свій рідний край!*

Ми вивчаємо історію рідного краю. Наш клас відвідав краєзнавчий музей. Учні з цікавістю слухали розповідь екскурсовода.

Спонукальні речення

Виражають спонукання до дії у формі прохання, наказу, поради, заборони, попередження.

Можуть також виражати заклики, побажання, запрошення, вимогу тощо.

Не співайте мені цієї пісні! Єднаємось заради спільної справи. Любіть свою Вітчизну, діти! Припливайте до колиски, лебеді, як мрії (В. Симоненко).

Спонукування виражається за допомогою інтонації та форм дієслова.

Присудок у спонукальних реченнях може поєднуватися з частками **бодай, ну, би, но**: *Молоком би тебе напоїти*. Часто ці частки дещо пом'якшують наказ, надають йому відтінок прохання, побажання. Порівняйте: *Працуйте*. – *Нумо працювати*.

Іноді у спонукальних реченнях дієслова немає, вони містять у своєму складі іменники, займенники, прислівники, вигуки зі спонукальною інтонацією: *Вогонь! За мною!*

У кінці спонукального речення може стояти крапка або знак оклику.

Знак оклику ставимо тоді, коли в реченні висловлюється сильне почуття.

За емоційним забарвленням речення поділяються на окличні та неокличні.

Окличні речення вимовляємо з підвищеною інтонацією. Наприклад: *Берімося краще до роботи, змагаймося за нове життя!* (Леся Українка).

Вправа 70. Спишіть текст. У кінці кожного речення поставте потрібний розділовий знак. Визначте вид речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

Зразок. *Люблю вас, Карпати милі!* – Речення розповідне, окличне.

Запам'ятай, любий друже, що ім'я Шандора Петефі для угорського народу – національний символ ( ) Багато віршів поета та революціонера давно стали народними піснями ( ) Чи знаєш ти, де знаходяться вулиці і площі, названі на його честь ( ) Вони є в багатьох містах Угорщини, Румунії, Словаччини, а також на Закарпатті ( ) Адже в нашій області проживає велика угорська громада, яка шанує пам'ять про найвідомішого зі своїх поетів ( ) (З журналу).

Пам'ятник Ш. Петефі у м. Берегово

Часто в художньому й публіцистичному стилях мовлення використовуються питальні речення, які не потребують відповіді. Це **риторичні запитання**. Наприклад: *Ти знаєш, що ти – людина? Ти знаєш про це, чи ні?* (В. Симоненко).

Вправа 71. Прочитайте питальні речення. Випишіть риторичні запитання.

1. Чи може щось ширше розлитися, як думки? (*Г. Сковорода*).
2. Мамо, чи кожна пташина у вирій на зиму літає? (*Леся Українка*).
3. Невже щастя є тільки вічний, недосяжний міраж? (*В. Винниченко*).
4. Хто поверне в рабство ту країну, де стяг свободи затрепетав? (*М. Рильський*).
5. Коли ж ми, друже, бачились востаннє? (*Олесь Гончар*).
6. Як платити злочином за злочин, то як же й жити, люди, на землі? (*Л. Костенко*).

Вправа 72. I. Прочитайте текст й усно перекладіть його українською мовою. Визначте, які види речень за метою висловлювання вживає автор.

TARASZ SEVCSENKO (1814–1861)

Az ukrán Petőfi. A legnyomorúságosabb jobbágysorban született, gyermekkorában már paraszti munkára fogták. 11 éves volt, amikor árva lett.

Az éles eszű, könnyen tanuló fiú hamarosan jártas lett az ábécében és az egyszeregyben. 14 évesen már maga is írt népdal formájú, énekelhető verseket. Amikor 17 éves volt, pártfogó földesura a fővárosba, Szentpétervárra költözött. Ott már magasabb képzőművészeti iskolába járhatott. Kapcsolatba kerülhetett az egyetemista ifjúsággal. Ezek közt több olyan művelt fiatalember akadt, akik a forradalmi demokraták körébe tartoztak. Néhány módosabb barát összeadott annyi pénzt, hogy jogilag még mindig jobbágy barátot kiválthatták. Ekkor jelent meg az első versgyűjteménye, a Kobzos volt a címe (*За матеріалами інтернету*).

II. Складіть до тексту два-три питальні речення українською мовою й запишіть їх. Усно поясніть уживання розділових знаків.

Вправа 73 (з ключем). Випишіть спочатку усі прості речення, потім – складні.

1. Споконвіків люди закохуються, одружуються, народжуються – продовжують свій рід (*А. Дімаров*).
2. Вслухаюся, як дихає наш син (*П. Мах*).
3. Не хочу я, щоб знов пекла мене війна в журбі (*Г. Тютюнник*).
4. Бризнула хвиля й облила ногу.
5. Аби не впасти, тримайся рідної землі (*Народна творчість*).
6. Доц горнувся до щирої землі, падав у нестямі в її обійми (*П. Мах*).
7. Не чекай від пташки пісень, коли вона відчує себе полонянкою (*В. Сухомлинський*).

Ключ: з других букв перших слів складуться два слова, пропущені у вислові Дмитра Павличка: «Якби я турбувався лиш..., вже б онімів давно від самоти».

Вправа 74. I. Прочитайте текст. Чи доводилося вам бачити дивні споруди? Розкажіть про них у класі.

БУДИНОК-СТІНА

Вони розкидані по всьому місту, наче забуті декорації. Утім, хоч з деяких ракурсів вони виглядають не надто придатними для життя, це справжні будинки. І там живуть люди.

Що це таке? Це будинки-трикутники, які, якщо дивитися на них з певного ракурсу, виглядають, наче гола стіна. Насправді ж вони зовсім не плоскі, а, радше, тригранні: дві стіни з'єднуються в одній точці під гострим кутом і створюють ілюзію плоскості.

Для чого будували такі плоскі будинки? Це був своєрідний тренд минулого, і такі конструкції можна знайти в багатьох містах України: Житомирі, Харкові, Чернівцях, Чорткові. Один з найвідоміших будинків такої форми знаходиться в Одесі.

Така форма будинку – не дивацтво архітектора. У той час земля в місті була дуже дорогою. Деякі земельні ділянки у процесі поділу і перепродажу набували дуже дивних форм. Власники мусили виживати на тому, що є, тому й будували «трикутники». Також кажуть, що плоскі будинки будували, аби подивитися, чи впишеться фасад будівлі в архітектуру вулиці. Якщо так, власники могли будувати за фасадом усе, що хотіли.

Як живеться в плоскому будинку? За словами Дарії, однієї з мешканок такого будинку, кімнати всередині справді мають дивну форму, вони схожі на трапеції. Тому меблі, що стоять при стіні, ніби «відступають» в глибину кімнати (За М. Романцовою).

II. Усно проаналізуйте, які речення за метою висловлювання є в цьому тексті. З якою метою використовує авторка питальні речення?

III. Випишіть з тексту по два приклади простих і складних речень, підкресліть у них граматичні основи.

Готуйтеся до ЗНО зараз

Розв'яжіть тести ЗНО минулих років. За потреби скористайтесь QR-кодом, виконайте тест онлайн і звірте свої відповіді з правильними відповідями до кожного тесту.

1. Завдання 22 (2008).

Поширеним є речення

- А Хай кожен із вас заспіває.
- Б Гостям весело.
- В Дідусь буде відпочивати.
- Г Хлопець виявився не ликом шитий.
- Д Край неба жеврів.

2. Завдання 21 (2010).

Спонукальним є речення

- А Жінки втомились бути непрекрасними.
- Б За правду, браття, еднаймось щиро.
- В Весна прийшла, та якомсь несподівано!
- Г Шматок землі, ти зवेशся Україною.
- Д Дрібнота будь не годна ворогами.

Словник

архітектор – építész

багатший – módosabb

до нестями – őrületig

кріпосницька діля – jobbágysor

найбідніший – legnyomorúságosabb

ракурс – szemszög

трапéція – trapéz

фасád – homlokzat

§ 11. ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ. ЛОГІЧНИЙ НАГОЛОС

Вправа 75. I. Прочитайте вірш Іларіона Грабовича. Які настрої та почуття передає поет? Зверніть увагу на порядок слів у реченнях. Визначте, на якому зі слів кожного речення акцентується увага. Обґрунтуйте свою думку.

ЛЮБИ

Люби, мій брате, край свій рідний,
широкий, пишний, гарний край,
бо він любові тої гідний,
бо в нім лиш знайдеш щастя май...
Люби і слово те рідненьке,
що ненька вчила тя колись...
Воно таке звучне, миленьке –
люби його і ним гордись!

II. Спишіть вірш. Підкресліть однією лінією логічно наголошені слова.

Вправа 76. Прочитайте текст мовчки. У виділених реченнях змініть порядок слів. Запишіть обидва варіанти. Чи змінився зміст розповіді?

А якого кольору слова? Тихесенько вимовляю слово «зелений». Постає переді мною все: ялинка, ліс, огірочок, і я вже не сумніваюсь, що слово це зеленого кольору. Вимовляю слово «мама». Увижається мені добра усмішка, каре мерехтіння в очах, ласкаве звучання голосу. **Жоден колір, мабуть, не пов'язується з її образом, тільки здається, наче сяє чимось золотистим від очей, вишневим од губ.**

А слово «осінь» жовте, бо восени дозрівають грушки й яблука в саду. Слово «пролісок» біле. Од нього пахне сніжком й весняною землею, перепрілим осіннім листям. Слово «зозуля» ніжно-зелене, мов пух на вербі.

Пролетіла над подвір'ям ворона, пронесла в дзьобі галузку, а я подумав, що то вона понесла своє чорне слово. Бо слово «ворона» – чорне, як і слово «земля» (За Є. Гуцалом).

Порядок слів у реченні є вільним, бо за жодним із членів речення не закріплене якесь постійне місце. Найчастіше порядок слів у реченні збігається з порядком слів у словосполученні.

Більш звичний порядок слів називаємо **прямим**: присудки ставимо після підмета.

Соловейко співав. З далекого краю делеки летіли (Д. Павличко).

Порушення звичайного порядку слів з метою виокремлення певних членів речення називаємо **інверсією**, або **непрямим, зворотним порядком слів**: присудок ставимо перед підметом.

Співав соловейко. Дзвенить у зорях небо чисте (Д. Павличко).

Прямий порядок слів більше характерний для **наукових і публіцистичних творів**, а **зворотний порядок слів** частіше трапляється в **художніх творах**.

Вибір мовцем того чи іншого порядку слів залежить від умов спілкування, мети і змісту висловлювання, структури думки, контексту, того, що саме вважає мовець основним у комунікативному плані, тощо. Початкова й кінцева позиції слів у реченні надзвичайно вирашні.

Дороги ведуть нас у світле майбутнє.

У цьому випадку розташування слів звичне, тобто це прямий порядок слів.

У світле майбутнє ведуть нас дороги.

У цьому варіанті присудок знаходиться перед підметом, а обставина – попереду всієї конструкції, тому й сприймається як найбільш важливе слово в реченні.

Тільки у небагатьох випадках інверсія слів у реченні змінює його зміст. Наприклад:

День змінює ніч.

Слово *день* виступає підметом, а *ніч* – додатком.

Або: *Юрію минуло двадцять шість літ.*

(тобто не більше й не менше)

Ніч змінює день.

У реченні *ніч* – підмет, а *день* – додаток.

Юрію минуло літ двадцять шість.

(лише приблизно стільки років)

Вправа 77. Прочитайте, усно вкажіть, який порядок слів у реченнях: прямий чи зворотний.

Наш клас виграв у змаганнях. У змаганнях виграв наш клас. Виграв у змаганнях наш клас. Виграв у змаганнях клас наш.

Ми любимо і спорт, і працю, і навчання. І спорт, і працю, і навчання ми любимо. Любимо ми і спорт, і працю, і навчання.

Вправа 78. Із кожної групи слів складіть по два речення, у яких був би прямий і зворотний порядок слів, і запишіть їх.

1. Працьовита, гніздо, ліпить, ластівка, заклопотано, над, вікном.
2. Снігурі, зимою, птиці, до, нас, прилітають, красиві. 3. Заець, між, кущами, зрідка, ліщини, пробігав, прудкий.

Вправа 79. Перебудуйте речення так, щоб виділені слова сприймалися як найбільш важливі в реченні, і запишіть.

1. **Київ** лежав за крутими тисячолітніми горами у своїй красі та таємничості (*П. Загребельний*). 2. Розпечена земля поволі скидає із себе золоті **шати** (*М. Коцюбинський*). 3. Дихання осені вже **на квіти** впало (*В. Сосюра*). 4. Вересень далеко відлетів **легкими** вітрами. 5. Вербова гілка зацвіла у мене **на столі** (*М. Рильський*).

Вправа 80. Прочитайте пари речень уголос. Порівняйте обидва варіанти і скажіть, чи впливає порядок слів на зміст речення, як саме.

1. Відчувати фарби життя – головне (Ю. Яновський). Головне – відчувати фарби життя. 2. Починав жевріти схід сонця (М. Стельмах). Схід сонця починав жевріти. 3. Радість розвіє горе. Горе розвіє радість. 4. І шумів над нами вітер, буйний вітер степовий (Народна творчість). І буйний вітер, степовий вітер шумів над нами. 5. Сірі дні змінюють темні ночі (М. Коцюбинський). Темні ночі змінюють сірі дні.

Вправа 81. Прочитайте речення. Спишіть, виправляючи помилки в порядку слів.

1. Тиху й ніжну слухав пісню я уважно. 2. Осторонь не лишився ніхто цих справ. 3. Називали цю квітку здавна українці неопалимою купиною. 4. Сильні люди й працьовиті можуть перешкоди всі здолати. 5. Духмяного цвіту китиці звисали з кожної майже гілочки. 6. Вкрилися гори нічні крилами темними. 7. Туман по луках розіслався густий уранці (З учнівських творів).

Найважливіше слово в повідомленні можна виокремити не тільки зміною порядку слів, а й виділенням його у вимові **логічним наголосом**. Від місця логічного наголосу залежить смисл висловленої думки.

Збори класу відбудуться завтра.	Якщо логічним наголосом виділимо слово <i>збори</i> , то цим підкреслимо, що відбудуться саме <i>збори</i> , а не якийсь інший захід.
	Якщо логічний наголос стоятиме на слові <i>завтра</i> , то це означає, що не в якийсь інший день, і на цьому акцентується увага.
Золтан прочитав оповідання.	а не Іштван.
Золтан прочитав оповідання.	а не вивчив напам'ять.
Золтан прочитав оповідання .	а не повість.

Вправа 82. Прочитайте кожне речення кілька разів так, щоб кожного разу логічний наголос падав на інші слова.

Через парк пролягла алея. Вона вела до солдатського пам'ятника. На постаменті застиг солдат. У правій руці затиснутий автомат (За І. Ципою).

Вправа 83. I. Прочитайте текст, правильно інтонуючи речення. Визначте стиль мови та тип мовлення, тему й головну думку тексту. Спишіть, уставляючи пропущені букви. Підкресліть слова, на які падає логічний наголос.

Чи замислювалися ви над тим, чому землю називають матір'ю? Звичайно, за її чудову ж..ттедайну силу. З..мля – це не тільки родючий ґрунт. Це – наш дім. Б..режімо й шануймо його!

Яке місце на нашій планеті здається вам найкращим? Звичайно, можна уявити собі старезні ліси, джунглі, величезне безмежжя океану або ж урочисте сьайво високих гір. На щастя, багата наша планета на красу. Але чому ж так схвильовано б'ється серце при згадці про старе дер..во чи скромні квіти, що ростуть біля батьківського порога? Мабуть, тому, що душа наша пр..ростає до рідної з..млі, до кожного її куточка. Так буває завжди: любов до великого й безмежного починається з малого й конкретного (За Г. Тарасенко).

II. Дайте письмову відповідь на виділене в тексті запитання.

СЛОВНИК

кїтиця – fűrt

шáти – ruhák

§ 12. ПІДГОТОВКА ДО КОНТРОЛЬНОГО ЧИТАННЯ МОВЧКИ

Вправа 84. I. Прочитайте текст мовчки. Доберіть до нього назву. Дайте відповіді на запитання тесту.

Штучний інтелект уже використовують різні медіа. Наприклад, існує система, яка допомагає журналістам писати статті про звітність компаній, Forbes має бота на ім'я Берті, який радить авторам теми матеріалів, а в Microsoft штучний інтелект уже почав заміняти редакторів новинних стрічок.

Часто штучний інтелект використовують для розваг. Обличчя Ілона Маска наклали на соліста гурту «Земляни» за допомогою штучного інтелекту, і виглядало це доволі смішно. Можливо, Ілон Маск назвав штучний інтелект небезпечнішим за ядерну зброю, передчуваючи саме це. Жарти жартами, але в цієї технології шкід-

ливий потенціал, адже вона дозволяє маніпулювати аудіо- та відео-контентом. І розібратися, де правда, а де фейк, стає все складніше.

Також штучний інтелект може поліпшити настрій або навіть стати вашим другом. Чатбот Replika, наприклад, у процесі спілкування вивчає свого співрозмовника чи співрозмовницю і говорить з ними майже як справжня людина. Чи то заради науки, чи то заради розваг штучному інтелекту дали вивчити романтичні відносини між людьми. Для цього канадські вчені показали алгоритму результати опитування понад 11 тис. пар. Штучному інтелекту вдалося з'ясувати, що індивідуальні характеристики на кшталт віку, статі та особистісних особливостей мало що значать у стосунках. Куди важливішими є партнерські зобов'язання, вдячність, бажання зробити партнера щасливим і низький рівень конфліктності.

Штучний інтелект може зробити ваше життя більш комфортним. Саме його алгоритми відповідно до ваших смаків добирають найкращу музику, серіал чи відео у різних інтернет-додатках. Технологію штучного інтелекту використовує й компанія LG у своїх розробках. Так, прямо на екрані найрозумнішого телевізора їхньої фірми можна відкрити відповідний додаток і керувати всіма елементами розумного будинку. Завдяки технології ThinQ із технікою можна поговорити. Після фрази «Привіт, LG» діалог можна продовжити, як із живою людиною, і дати їй команди, наприклад, зменшити температуру в кімнаті чи підказати температуру повітря на завтра. Фразою «Привіт, LG. Доброго ранку!» можна увімкнути світло, очищувач повітря та пилосос або виконати будь-який інший сценарій, який ви запрограмуєте. Так само працює і фраза «Добраніч, LG».

Уже щосили штучний інтелект працює у сфері медицини, допомагаючи лікарям діагностувати та лікувати хвороби. Існують системи й технології, здатні зареєструвати у пацієнтів рак або проблеми з серцем, виявити деякі хвороби очей і порадити, як їх лікувати, побачити можливі патології ембріона під час ультразвукового дослідження

вагітних. Наприкінці 2019 року була представлена технологія для оцінки електрокардіограми, яка здатна прогнозувати збої серцевого ритму й точніше за лікарів передбачати ризик смерті в пацієнтів.

Сферу освіти скоро зовсім не можна буде уявити без штучного інтелекту. Навіть телевизор може визначати, які програми вмикати дітям, доки батьки чимось зайняті. Розробники додатка Тік-Ток, який стабільно утримує позиції в першій десятці завантажень по світу, запустили два додатки-репетитори, які працюють на основі штучного інтелекту.

Очікується, що незабаром штучний інтелект навчиться повноцінно перевіряти письмові роботи та екзаменаційні завдання, завдяки чому повністю можна буде вилучити упередженість або некомпетентність викладачів. Також камери зі штучним інтелектом зможуть аналізувати поведінку учнів: розпізнавати й оцінювати, як учні реагують на різні теми та завдання, наскільки легко співпрацюють одне з одним, як працюють поодиноці, коли відволікаються, тощо. Звичайно, досі точаться суперечки з приводу етичності тих чи інших спостережень.

Велика ймовірність і того, що вже незабаром саме штучний інтелект прийматиме вас на роботу. Уже зараз штучний інтелект змінює сферу управління персоналом. Так, одна з розробок штучного інтелекту зчитує мовлення, тон голосу, міміку, аналізує отриману інформацію та видає рекомендації щодо кандидата. Але існує чимало побоювань, що автоматизація та штучний інтелект відберуть у людей їхні робочі місця *(За матеріалами інтернету)*.

II. Дайте відповіді на поставлені запитання.

1. Що штучний інтелект допомагає робити журналістам?

- А писати статті про відомих особистостей
- Б писати статті про звітність компаній
- В писати статті про надзвичайні події
- Г писати статті про природу

2. Як звати бота, який радить авторам теми матеріалів у Forbes?

- А Марлі
- Б Мері
- В Берті
- Г Белла

3. У тексті не згадано про використання штучного інтелекту:

- А у спорті
- Б для розваг
- В у медицині
- Г в освіті

4. Шкідливий потенціал технології штучного інтелекту полягає в тому, що вона:

- А дозволяє маніпулювати аудіо- та відеоконтентом
- Б допомагає в домашньому господарстві

В обробляє відомості про хворих і визначає діагноз

Г перевіряє письмові роботи учнів, що дає змогу уникнути упередженості

5. Чатбот Replika не може:

А поліпшити настрій

Б стати вашим другом

В говорити з вами майже як справжня людина

Г вирішити замість вас ваші проблеми

6. Завдяки технології ThinQ технікою LG можна керувати за допомогою:

А певних звукових сигналів

В кодових знаків

Б фраз

Г пульта керування

7. Штучний інтелект допомагає лікарям діагностувати та лікувати хвороби. Про які захворювання не згадується в тексті?

А рак

В хвороби очей

Б проблеми з серцем

Г хвороби органів дихання

8. Коли була представлена технологія для оцінки електрокардіограми, здатна прогнозувати збої серцевого ритму й точніше за лікарів передбачати ризик смерті у пацієнтів?

А на початку 2020 року

В у 2000-х роках

Б в кінці 2019 року

Г у травні 2015 року

9. На основі штучного інтелекту працюють два додатки-репетитори у

А додатку Tik-Tok

В додатку Twitter

Б додатку Facebook

Г додатку Instagram

10. Незабаром штучний інтелект навчиться повноцінно перевіряти письмові роботи та екзаменаційні завдання учнів. Завдяки цьому:

А можна уникнути помилок у підрахунку балів

Б повністю можна буде вилучити упередженість або некомпетентність викладачів

В можна поліпшити якість освіти

Г учні будуть дотримуватися академічної доброчесності

11. Суперечки з приводу етичності яких спостережень, виконаних за допомогою штучного інтелекту, точаться у світі:

А спостережень за поведінкою тварин

Б спостережень за ситуацією на дорогах

В спостережень за станом важкохворих

Г спостережень за поведінкою учнів

12. Чого побоюються люди у зв'язку з розширенням можливостей штучного інтелекту?

А люди стануть лінивими, перестануть фізично розвиватися

Б автоматизація та штучний інтелект відберуть у людей їхні робочі місця

В люди перестануть думати самостійно, що призведе до зниження інтелектуального рівня людства

Г людей влаштовує стрімкий розвиток штучного інтелекту

§ 13. ДВОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Вправа 85. I. Прочитайте поезію Олі Сапріянчук-Маротчак. Як ви її розумієте? Чого вона вас навчає?

Старайся щастя бачити в усьому:
в краплинах зливи, в променях згори,
в нічному небі та в ударах грому.
І сам собі частіше говори,
що ти щасливий, маєш все для цього:
здоров'я, рідних й головне – життя.
Не забувай подякувати Богу
за кожен день, за кожне почуття,
яке прожив і переніс крізь душу...
Не жди тривоги і лиха теж не жди.
Повір, ніхто твій спокій не порушить,
як будеш в собі впевнений завжди...

II. Спишіть виділений уривок. Підкресліть граматичні основи в реченнях. З'ясуйте, чи всі речення або їх частини мають два головні члени – підмет і присудок? Зачи-тайте спочатку речення з двома головними членами, а потім – з одним.

За будовою прості речення бувають **двоскладні** й **однос-кладні**.

Речення з обома головними членами називають **двосклад-ним**. У таких реченнях є два головні члени речення: **підмет** або підмет і залежні від нього слова (склад підмета) і **присудок** або присудок із залежними від нього словами (склад присудка).

*У наше віконце зазирнуло
сонце.*

підметом є слово сонце, а присуд-ком зазирнуло.

Надходить вечір.

у реченні є і підмет, і присудок.

Односкладні – це речення з одним головним членом. Напри-клад: Вечоріло. (У реченні тільки один головний член).

Підмет і присудок – це головні члени двоскладного речен-ня. Вони становлять **граматичну основу**. Інші члени речення називаємо **другорядними**.

Вправа 86. Прочитайте речення мовчки. Спишіть і виділіть граматичні основи (підмет і присудок). Зверніть увагу на малюнок-підказку. Як ви його розумієте?

1. Ранком зимова діброва мовчала (*Леся Українка*). 2. У лісі гуляє заметіль. Сердитий вітер грається зі снігом (*Ю. Збанацький*). 3. Віє вітер. Грім гуркоче. Синім полум'ям палають хмари вгорі. Світла ніч стояла над горами (*Олесь Гончар*). 4. Сонячний промінь пробивається через гущавину віт (*Г. Тютюнник*). 5. Достигають вишні. Медом пахнуть вранішні вітри (*Г. Тютюнник*).

Вправа 87. Прочитайте текст уголос, добираючи з довідки підмети. Спишіть, уставляючи, де треба, знак м'якшення.

Укривається багрянцем ... . . . стоїт.. на узліс..сі, ніби сумує, що надійшов ... . Часом ... тихо зронит.. вирізьблений свій лист. Золота ... опустила свої віти й теж журиг..ся, що невдовзі прийдуг.. холоди. Деякі ... ще не хочуг.. здатися, пос..пішауг.. доц..вісти, поки перші ... не вдаряг.. по них.

Високо вгорі гомінким передзвоном курличуг.., поспішаючи на південь. Деся перегукууг..ся вгорі над ними і дикі ... (*За О. Копиленком*).

Довідка: клен, він, дерево, вересень, берізка, квіти, приморозки, журавлі, гуси.

Вправа 88. Перекладіть текст українською мовою. Підкресліть у кожному реченні граматичну основу.

A Tisza felett sirályok szállnak. A túlsó parton két gólya köröz. Julcsi és Marcsi őket nézi. Bárcsak közelebb jönnének! Mellettük ugrándozik Néró kutyájuk is. Néró nyáron gyakran úszik a folyóban (*З журналу*).

Вправа 89. I. Складіть і запишіть речення, у яких підметами виступали б наведені слова і словосполучення.

Кожний із нас; батько з сином; мама з татом; виховувати, підлітки.

II. Підкресліть у них головні члени речення.

Зразок. Кожний із нас зобов'язаний дотримуватися законів і норм співжиття.

СЛОВНИК

багрянець – bíbor

чайка – sirály

§ 14. ПІДМЕТ. ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПІДМЕТА. ПРОСТИЙ І СКЛАДЕНИЙ ПІДМЕТИ

Вправа 90. I. Виразно прочитайте вірш Олега Орача. Визначте основну думку поезії. Придумайте заголовок. Поясніть, як ви розумієте вислів «Степ перейти – життя прожити».

Степ п.р..йти – жит..я прожити,
то не такі прості слова.
Життя утворено від ж..та,
бо хліб – усьому голова.
Раніш од сон..чка устати,
погладить колос на ходу!
Ні, я, мабуть, не в космонавти –
у хлібороби я піду.

II. Спишіть вірш, уставляючи пропущені букви. Усно поясніть вимову та написання слів, у які ви вставили букви. Пригадайте, який член речення називаємо підметом, а який – присудком. Підкресліть головні члени речення. З'ясуйте, чим виражений підмет.

Підмет означає предмет чи особу, про які що-небудь говориться в реченні. Підмет відповідає на запитання **хто?** або **що?** Наприклад, *сонце сяє* (*сонце* підмет, бо відповідає на запитання **що?** А *сяє* присудок, тому що відповідає на запитання **що робить сонце?**).

Від підмета залежить присудок. Присудок, характеризуючи підмет, відповідає на запитання **що робить підмет? що з ним робиться?** (*Листя жовкне*), **який він є?** (*Учень старанний*, тобто його стан, бо він старається), **хто він чи що він є?** (*Ми-кола Лисенко – композитор. М. Коцюбинський – письменник. Марс – планета).*

Вправа 91. Спишіть речення, підкресліть підмети та присудки. У дужках поставте запитання до кожного з них.

Між осик білих по траві стежки навхрест переплутались. А журавлі летять додому ключами. Листя пожовкле вітри рознесли. Далеко в морі кораблі видніються. Сильна воля гори перевертає (*А. Головка*).

Вправа 92. Спишіть речення. Зверніть увагу на виділені слова. З'ясуйте, яким членом речення вони виступають, якою частиною мови виражені. Сформулюйте висновок про способи вираження підмета.

1. Моя душа чекає дива. **Вона** тривогою щемить (Д. Павличко).
2. Тільки **хоробрі** перемагають (Народна творчість).
3. Хай **нездійснене** здійсниться у твоїм житті (К. Тищенко).
4. **Один** у полі не воїн (Народна творчість).
5. **Жити** – значить творити (Олесь Гончар).
6. «**Кру**» та «**кру**» лине в далину імлісту (І. Нехода).
7. Твое «**ні**» мене не дуже радує (Марко Черемшина).
8. **Чорне море** о такій порі виблискує тисячами зірок (Остан Вишня).
9. «**Сонце заходить, гори чорніють...**» – поезія Тараса Шевченка, написана на засланні (Є. Кирилюк).

За способом вираження підмет може бути **простим** (виражений одним словом) і **складеним** (вираженим нерозкладним словосполученням).

Найчастіше **підмет** виражається **іменником** або **займенником** у називному відмінку. Наприклад: *З кожною хвилиною все яскравіше жеврів схід. Світлішало небо. Згасли зорі. Усе тоне у пахучій черемшині, усе пахне молодістю й життям* (М. Рильський). *Що сталося? Хтось уже приніс книгу.*

Способи вираження простого підмета	Приклади
Іменник або займенник у називному відмінку однини	Згасли <u>зорі</u> . <u>Хтось</u> уже приніс книгу.
Слова інших частин мови в значенні іменника	<u>Майбутнє</u> належить нам. Загриміло « <u>ура!</u> ». Ось ідуть <u>закохані</u> і <u>юні</u> .
Неозначена форма дієслова	Без праці <u>жити</u> – тільки небо коптити.

Вправа 93. Спишіть речення, на місці крапок поставте потрібні підмети. Зверніть увагу, що в кінці кожного речення в дужках зазначено, чим має бути виражений підмет.

1. З півночі повіяв різкий ... (іменник). Сірі холодні ... затягли прозоре небо (іменник). 2. Шуміли радісно в дворі малі й ... (прикметник). 3. Вулицею неквапно проходили ..., ведучи спокійно розмову (числівник).

Вправа 94 (з ключем). Запишіть речення в такій послідовності: а) з підметами, вираженими іменниками; б) з підметами, вираженими займенниками; в) з підме-

тами, вираженими прикметниками; г) з підметами, вираженими числівниками; г) з підметами, вираженими дієсловами; д) з підметами, вираженими вигуками.

1. Весна днем красна. 2. Я – нащадок свого роду. 3. Улєсливий словами голубить, а справами гудить. 4. П'ятеро ледачого вмовляли, та працювати не переконали. 5. А навмання блукати – вдома не бувати. 6. «Ух» і «ах» у роботі не допоможуть. 7. Сон солодший від меду. 8. Кожен щасливий по-своєму. 9. Сміливі ведуть за собою. 10. Радісно один скаче, а другий від горя плаче. 11. Волю здобути – щасливому бути (*Народна творчість*).

Ключ: з початкових букв перших записаних слів складеться початок прислів'я: «... розпочинай головою».

Вправа 95. Спишіть речення. Підкресліть підмети та з'ясуйте, якою частиною мови вони виражені. Як ви розумієте малюнок-підказку?

1. Десь журавлі озвалися із висі. Шкільний дзвіночок голос подає (*В. Бичко*). 2. На дорозі стояло двоє. 3. Спочатку все було спокійно (*М. Коцюбинський*). 4. Сидіти без діла – також важкий труд (*Народна творчість*). 5. Це віщувало тривогу. 6. Ніхто нічого не знав. 7. Нерозгадане тривожне «як» розвіялося скоріше, ніж думалося спочатку. 8. Першим порухом Олени було бігти, попередити, захистити (*М. Стельмах*).

ПРОСТИЙ ПІДМЕТ
= 1 слово

СКЛАДЕНИЙ ПІДМЕТ
= 2 і більше слів

Із секретів синтаксису

Щоб із підметом не сплутати додатка, вираженого знахідним відмінком, під час визначення підмета доцільно ставити водночас два запитання: *хто? що?* Тоді легко буде виявити, що, наприклад, у реченні *Ой у полі жито копитами збито* (*Народна творчість*) підмета немає, а слово жито – додаток, бо відповідає на запитання знахідного відмінка (*збито кого? що?*).

Вправа 96. Послухайте текст. Визначте його головну думку. Чи має ваша сім'я свої секрети заощадження? Обговоріть їх у класі.

Заощаджувати в магазинах – можна і треба. Є кілька способів, як робити покупки справді ефективно.

Звертайте увагу на товари на нижніх і верхніх полицях. Найдорожчі товари стоять на рівні очей і плечей покупців. Нагорі та знизу, а також на самому кінці полиць знаходяться дешевші або нові пропозиції.

Купуйте товари нових торгових марок. Компанії, виводячи продукт на ринок, зазвичай не заощаджують на сировині. А коли вже люди «підсіли», виробник може «нормалізувати» склад продукту чи змінити завод-виробник на дешевший.

Відвідайте різні магазини. Звикли до двох-трьох магазинів? Спробуйте завітати до інших. Різні мережі мають свою специфіку й постачальників. Десь буде гарна пропозиція на рибу, десь – на каву, десь – на пральний порошок.

Гнучко реагуйте на акції. Хотіли робити сирники, а бачите 30-відсоткову акцію на курку з нормальною датою придатності? Не вагайтеся і кладіть її до кошика. Список з 10–30 страв схожої вартості може бути ефективнішим за перелік продуктів.

Завітайте до спеціалізованих магазинів і кіосків. Багато виробників не можуть потрапити до мереж через складні умови входу та брак коштів на конкурентну боротьбу з відомими брендами. Тому компанії можуть реалізовувати свій продукт через мережу кіосків.

Користуючись цими порадами, ви зможете заощаджувати гроші, не знижуючи якості життя (*За матеріалами інтернету*).

II. Спишіть речення, у яких ужито простий підмет. Підкресліть у них головні члени.

	Способи вираження складеного підмета	Приклади
	Стійкі словосполучення	<u>Сава Андрійович</u> раптом за- мовк (<i>О. Довженко</i>)
	Сполучення кількісного чис- лівника або іменника, що має кількісне значення, з імен- ником	<u>Чотири літа</u> пролетіло (<i>А. Ма- лишко</i>). Там над водою <u>купка людей</u> лагодилась сідати в човен (<i>М. Коцюбинський</i>).
	Сполучення іменника в назив- ному відмінку з іменником в орудному відмінку з приймен- ником з	Межи втікачами були й <u>Остап з Соломією</u> (<i>М. Коцюбинський</i>).

Із секретів синтаксису

Словосполучення *Остап з Соломією, батько з сином* виступають складеним підметом лише тоді, коли присудок

при них стоїть у множині. Наприклад: *Батько з сином пішли на панський тік молотити* (І. Нечуй-Левицький).

Якщо ж присудок вжито в однині, то словосполучення виступає підметом і додатком. Наприклад: *Батько з сином думав, думав, де б то взяти грошей, і надумав продати кабана* (І. Нечуй-Левицький).

Складений підмет слід відрізнити від однорідних простих підметів. Наприклад, у реченні *Малина й вишні одійшли давно* (О. Довженко) – не складений, а два однорідні підмети: *малина й вишні*.

Є речення, у яких підмета немає, наприклад: 1. *Прокидаюся на березі Десни під дубом* (О. Довженко). 2. *Розвиднялося дуже помалу й пізно* (І. Франко).

Вправа 97. Спишіть речення, підкресліть підмети. Укажіть, які з них виражені словосполученнями.

1. У кімнаті запанувала тиша (*Д. Бедзик*). 2. У просторій кімнаті танцювало відразу декілька десятків пар. 3. Ольга Дмитрівна з нетерпінням чекала приїзду старшої доньки (*Ю. Збанацький*). 4. Про яготинський період перебування Т. Шевченка на Україні збереглося чимало свідчень (*П. Жур*). 5. Минуло два тижні. 6. Дехто з учнів викликав у неї занепокоєння. 7. Софія Павлівна все зрозуміла (*В. Собко*).

Вправа 98. Складіть речення так, щоб подані словосполучення виступали в них підметами.

Батько з дочкою, четверо учнів, дехто з нас, перший, ми, Біла Церква.

Вправа 99. Увідповідніть речення зі способами вираження в них підметів.

А Гірським грудкастим путівцем тягнуться троє (*Б. Харчук*).

Б Відтак розпочиналося оте велике дійство (*М. Красуцький*).

В Промайнуло чимало літ (*М. Красуцький*).

Г Перехожі здивовано озиралися на мене, знизували плечима (*М. Красуцький*).

Г Пишучи листа, кожен має дбати про додержання ряду мовних та етичних норм (*Є. Чак*).

Д Новий рік завжди був бажаним святом у кожній родині (*В. Скуратівський*).

1. Іменник.
2. Займенник.
3. Числівник.
4. Сполучення числівника з іменником.
5. Власна назва.
6. Дієприкметник у значенні іменника

Вправа 100 (з ключем). Випишіть підмети у такій послідовності: а) прості; б) складені.

1. Таке йому смачне те генеральське спасибі! (*Панас Мирний*).
2. Свій зі своїм завжди домовляться. 3. Допомогати іншим – це приємно. 4. Навіть найжорстокіший із жорстоких не в силі зробити всіх рабами. 5. Близько десятка людей прийшло їй допомогти. 6. В бліндаж зібрались охочі з одного батальйону (*Іван Ле*). 7. Ми з тобою йдемо стежкою в саду (*М. Рильський*).

Ключ: з других букв перших слів має скластися слово, пропущене у вислові давньоримського поета Горация: «Бійся дешевої ..., прикритої лисячою шкурою».

Готуйтеся до ЗНО зараз

Розв'яжіть тести ЗНО минулих років. За потреби скористайтесь QR-кодом, виконайте тест онлайн та звірте свої відповіді з правильними відповідями до кожного тесту.

Завдання 9 (2020).

Проаналізуйте текст і виконайте завдання до нього.

(1) У 1924 році на радіо вперше пролунали звуки точного часу: із Гринвіцької обсерваторії, заснованої ще в XVII столітті, їх передала британська компанія BBC. (2) А вже 1925 року було запроваджено Всесвітній час, тож людство почало йти в ногу, тобто «в секунду». (3) От тільки для одного подружжя цей **сигнал** означав **початок** [...]. (4) Виявляється діяла в Лондоні одна парочка, яка продавала час! (5) Сімейство Белвілів щодня їздило до Гринвіча, аби звіряти свій **хронометр**, а потім ці спритники збували інформацію понад 200 клієнтам, зокрема й годинникарям.

У ролі підмета в тексті вжито виділене слово

А час

Б сигнал

В початок

Г хронометр

Словник

Бліндаж – укриття, влаштоване на бойових позиціях для захисту групи воїнів від артилерійського та іншого вогню противника.

виробник – termelő

вись – magasság

жїто – rozs

заощадження – megtakarítás

знизувати плечима – vállvonás

нащадок – leszármazott

постачальник – szállító

путівець – út

сировина – alapanyagok

спеціфіка – sajátosságok

§ 15. ОСОБЛИВОСТІ УЗГОДЖЕННЯ ПРИСУДКА ЗІ СКЛАДЕНИМ ПІДМЕТОМ

Вправа 101. I. Прочитайте виразно поетичні рядки Людмили Гулак, дотримуючись інтонації. Доберіть заголовок. Визначте основну думку поезії. У яких рядках вона висловлена?

Вишиває матуся рушник...
На нім квіти цвітуть веселково.
Там майстрині невичерпний хист.
На нім добре матусине слово.

В тих мережках – її сивина,
її клопіт про щастя дитяче.
І минуле в стібках ожива,
й почуття материнські, гарячі.

II. Спишіть першу строфу. Підкресліть граматичну основу в реченнях. З'ясуйте, чи узгоджені граматичні форми підмета і присудка.

III. Поміркуйте, чи можуть чоловіки вишивати гарні картини, готувати смачну їжу.

Вправа 102. Дослідіть, чому в реченні *Біля прилавка стояло двоє селян і переказували продавцеві, напевно, останні новини* (Петро Панч) – один присудок вжито в однині, а другий – в множині, хоч обидва вони стосуються того самого підмета.

Підмет і присудок узгоджують свої граматичні форми. Число, особа й рід присудка зумовлюються відповідними формами підмета.

Однак коли підмет виражений кількісним числівником, словосполученням, аббревіатурою, виникає **складність в узгодженні форм підмета і присудка.**

Якщо підмет виражений **кількісним числівником** або **поєднанням кількісного числівника з іменником**, присудок уживаємо як в однині, так і в множині.

Формі множини надаємо перевагу тоді, коли увагу зосереджено на кількості, а формі однини – коли увагу зосереджено на дії. Порівняйте: 1. *Сиділо нас з чоловіка вісім* (А. Тесленко). – *Три дівчини, студентки-агрономи, йшли взимку по доріжці лісовій* (М. Рильський). 2. *Біля прилавка стояло двоє селян... і переказували продавцеві, напевно, останні новини* (Петро Панч).

При підметах, виражених іменниками **більшість, меншість, частина, половина, решта**, присудок ставимо в однині і в тому самому роді, що й підмет. Наприклад: *За нашу пропозицію проголосувала меншість* (В. Нестайко). *Більшість висловила за те, щоб наші збори вважати правочинними.*

При абрєвіатурах дієслово-присудок узгоджуємо в роді й числі з головним словом у словосполученні, від якого утворено абрєвіатуру. Наприклад: *ООН (Організація Об'єднаних Націй) створена 1945 року. СБУ (Служба Безпеки України) покликана захищати інтереси держави.*

При підметах – назвах осіб за професією, виражених іменниками чоловічого роду, присудок у минулому часі вживаємо в чоловічому роді навіть тоді, коли йдеться про жіночу особу. *Суддя виніс рішення. Водій оголосив зупинку.*

Але якщо при такій назві вжито жіноче ім'я, прізвище, то присудок ставимо у формі жіночого роду. *Суддя Марія Петрівна ухвалила рішення. Водій Олена оголосила зупинку.*

Вправа 103. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках дієслова-присудки у формі минулого часу. Підкресліть граматичні основи речень.

1. Три верби (схилитися) над річкою. 2. Більшість (не прислухатися) до думки меншості. 3. У кошику (лежати) п'ять яблук. 4. НТУ (розпочати) пряму трансляцію футбольного матчу. 5. НБУ (ввести) в обіг гривні в 1996 році. 6. КРУ протягом місяця (здійснювати) перевірку фінансової діяльності підприємства.

Довідка: НТУ – Національна телекомпанія України, НБУ – Національний банк України; КРУ – контрольно-ревізійне управління.

Вправа 104. Пригадайте, як треба визначати рід незмінюваних іменників іншомовного походження. Спишіть речення, ставлячи присудки в минулому часі.

Зразок. Кюре закінчує читати молитву й мовчки дивиться на ікону (Я. Тищенко). – *Кюре закінчив читати молитву й мовчки дивився на ікону.*

1. Блимаючи зеленим вогником, мчить таксі (В. Нестайко). 2. Какаду сідає мені на плече, торкається до щоби дзьобом (П. Стеценко). 3. Коли горить свічка, панно набуває особливої загадковості (В. Винниченко). 4. Кабальєро засмучено поглядає в бік дами (К. Тищенко). 5. Леді чємно усміхається і продовжує розмову (В. Кашин).

Вправа 105. Спишіть речення, обираючи правильний варіант присудка. Поясніть усно свій вибір.

1. Мирне врегулювання конфлікту (схвалює, -ють) більшість народів Землі. 2. У класі (сиділо, -ли) п'ятнадцять учнів. 3. Усі п'ятдесят книжок (придбано, -ні) вчора. 4. Майже сто делегатів (узяло, -ли) участь у роботі конференції. 5. Понад 50 інженерів (працює, -ють) над удосконаленням проєктів. 6. (Минуло, -ли) десять хвилин. 7. За день у залах Державної картинної галереї (може, -уть) побувати понад 20 тисяч осіб. 8. Багато повітряних куль (летить, -ять) на тих висотах, де літають транспортні й пасажирські літаки. 9. Кілька зірок (світить, -ять) на темному небі. 10. На новій виставці (побувало, -ли) кілька тисяч відвідувачів. 11. У районі (працює, -ють) 73 пересувні бібліотеки. 12. На адресу ювіляра (надійшло, -ли) понад 2000 вітальних телеграм.

Вправа 106. Прочитайте речення. З'ясуйте, у яких із них допущено помилки, пов'язані з порушенням узгодження головних членів. Відредаговані речення запишіть. Усно поясніть способи вираження підмета в них.

1. Люди – брати, а природа – мати (*Б. Лепкий*). 2. На велику силу Пріська з Христею одхилила двері (*Панас Мирний*). 3. Три раз по три – дев'ять. 4. Лиш боротись – значить жити (*І. Франко*). 5. Чіпка з Грицьком веде розмову про хазяйство (*Панас Мирний*). 6. Я – небо. Я – полотнище віків (*А. Малишко*).

Вправа 107. Складіть речення з такими підметами: *багато днів, троє учнів, частина з них, кілька хлопців, чимало питань, група спортсменок*. Підкресліть у реченнях граматичні основи. Перевірте правильність узгодження присудка з підметом.

Словник

інженер – mérnök
кюрé – plébános

невичерпний – kimeríthetetlen
хист – tehetség

§ 16. ПРИСУДОК. ТИПИ ПРИСУДКІВ. ПРОСТИЙ ДІЄСЛІВНИЙ ПРИСУДОК

Вправа 108. І. Прочитайте текст. Чи відомо вам щось про вид спорту, описаний у ньому? Обговоріть це питання у класі.

Здоровий спосіб життя та заняття спортом не завжди потребують значних фінансових вкладень. Усе популярнішими стають тренування на свіжому повітрі без будь-яких грошових витрат.

Стріт воркаут – це тренування на відкритому просторі, де атлет займається на турніках і брусах з використанням і без використання додаткового обладнання. Головний принцип цього напрямку – свобода, тренування коли завгодно, де завгодно й на чому завгодно, без будь-яких фінансових витрат.

Сьогодні в Україні молодь часто веде сидячий спосіб життя, що негативно впливає на здоров'я. Стріт воркаут є альтернативою до такого способу життя (За матеріалами інтернету).

II. Назвіть граматичні основи виділених речень та їх частин. Пригадайте, чим найчастіше може бути виражений присудок. Що ви знаєте про присудок?

Вправа 109. Прочитайте речення мовчки та спишіть їх. Знайдіть присудки, з'ясуйте, якими частинами мови вони виражені.

1. Учись у природи творчого спокою в дні вересневі (*Є. Плужник*). 2. У людині криється невідгадана сила (*Олег Ольжич*). 3. Хлопець за ці два дні освоївся зі степом і татар тепер не боюся (*А. Чайковський*). 4. Климко прокинувся від холодної роси (*Г. Тютюнник*). 5. Добре дихалося зранку у старому дикому лісі (*Є. Гуцало*). 6. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь (*М. Коцюбинський*).

Присудок – це головний член речення, що виражає дію, стан чи ознаку підмета і граматично пов'язаний з ним. Відповідає на запитання *Що робить підмет? Що з ним робиться? Який він є? Хто або що він є? Ким або чим він є?* Наприклад: *Над все ти свій народ **люби*** (С. Черкасенко). *Брильянти рос **укрили** луг шовковий* (В. Сосюра). *Лиш **боротись** – **значить** жити* (І. Франко).

Присудки бувають простими і складеними.

Простий дієслівний присудок виражається одним словом – це дієслово у формі будь-якого способу, часу, особи. Наприклад: *І сад мені в руки **схилить** суцвіття своє зелене* (А. Малишко). *Уночі вже осінь **глянула** до двору* (А. Малишко). ***Хай** **потішається** парубча* (Ю. Бедзик). *На місці вчительки я б тебе за такий зошит **виставила** з класу* (Олесь Донченко).

Простим є також присудок, виражений дієсловом у складеній формі майбутнього часу. Наприклад: *Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе* (В. Симоненко). *Буду мріяти й жити на крилах надій* (Д. Луценко). *А тепер будемо вечеряти всі разом* (В. Собко).

Простий дієслівний присудок виражається також:

- **інфінітивом:** *Я їй розказувати, а вона сміятись та радити* (Марко Вовчок).
- **вигуковою формою дієслова**, яка передає коротку миттєву дію: *Заридала Катерина та бух йому в ноги...* (Т. Шевченко).
- **фразеологічними та іншими стійкими сполученнями:** *Сьогоднішня їхня сварка зводила нанівець ту теплу робочу дружбу* (Іван Ле). *Він без угаву править теревені, поблискуючи з-під розкуйовджених вусів білими молодими зубами* (Олесь Гончар).

Вправа 110. Прочитайте речення, спишіть їх. Підкресліть присудки та простежте, які з них виражені одним словом, а які – кількома. Сформулюйте висновки про те, як називаємо ці присудки.

1. Небо на сході стало світліти (*М. Коцюбинський*). 2. Галя запитливо зиркнула на батька. 3. Був гарячий червневий день. 4. Сонце палило нестерпно. 5. Машина, здіймаючи куряву, завершила на хутирську вулицю (*З творів Ю. Збанацького*). 6. М'який, лапятий сніг не переставав падати (*І. Микитенко*). 7. Цілий каскад водоспадів можна побачити на річках Пістинці, Яремчі (*А. Денисенко*). 8. Як тебе не любити, Києве мій! (*Д. Луценко*).

Вправа 111. Спишіть речення, підкресліть присудки, усно визначте їх тип.

1. На дніпровській долині ромашка зів'яла побита. Тополина скрипить. І не хочу я вітром лягати під кінські копита, соловейком співати на чорному горі твоїм (*А. Малишко*). 2. Я там побачив мрію. Сонце сховалося за гору. А день зростав. Табір ще спав. Я озирнувся (*З творів М. Коцюбинського*). 3. У селі блимали рідкі вогники (*Ю. Мушкетик*).

Вправа 112. Установіть відповідність між фразеологізмами й синонімічними з ними дієсловами. За зразком складіть пари речень так, щоб у ролі присудків уживалися: а) фразеологізми; б) синонімічні до них дієслова. Підкресліть головні члени речення.

Зразок. Він поставив на кін усе. – Він ризикував усім.

- 1) припасти оком
- 2) робити вигляд
- 3) скалити зуби
- 4) скребти голову
- 5) вростати в землю
- 6) клеїти дурня
- 7) набрати в рот води

- А посміхатися
- Б завмирати
- В задивитися
- Г мовчати
- Д набридати
- Е вдавати
- Є байдикувати

Вправа 113. Складіть зв'язний текст на тему «Виготовлення подарунка» або «Виготовлення улюбленої іграшки». У реченнях у ролі простих дієслівних присудків використайте дієслова *майструвати, малювати, шити, вирізати, клеїти, працювати, отримати*. Дайте заголовок тексту. Підкресліть граматичні основи в реченнях.

Словник

вкладення, вклад – befektetés
зв'одити нанівець – semmissé tenni
каскад водоспадів – vízesések sorozata

парубча – *те саме, що й парубок*
розкуйовджений – borzos
ячмінь – árpa

§ 17. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ. УСНИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ

Вправа 114. Прочитайте уривок мовчки. Які типи мовлення в ньому поєднано? Що описано в тексті? Про що розказано?

Село Дерцен розташоване неподалік від Мукачева. Із траси Мукачево–Берегово добре видно величезний хрест на пагорбі, під яким розташовано Дерцен.

Найпомітніша родзинка села – хрест на пагорбі, який є одним із найбільших хрестів у Європі! Він споруджений на вершині Дерценського пагорба і є головним елементом меморіалу «Європейський

парк примирення», збудованого у 2009 році в пам'ять усім загиблим у другій світовій війні, незалежно від того, на чиєму боці вони воювали. Меморіал і хрест є нагадуванням прийдешнім поколінням про необхідність домовлятися, а не воювати. Хрест має висоту 25,7 метрів і є найвищим в Україні й третім за висотою в Європі.

А з вершини пагорба відкриваються мальовничі краєвиди на околиці й гори Карпати! Над лісом навіть видно Замкову гору із замком «Паланок» і дзвіниці мукачівських храмів (За М. Адаменком).

Опис місцевості може бути складений як у науковому, так і в художньому стилях.

Якщо наукові описи є об'єктивними та конкретними, то художні здебільшого передають ставлення автора (або котрогось із персонажів твору) до описуваного.

Інколи оцінку висловлюють прямо, інколи це роблять за допомогою відповідно дібраних художніх засобів.

У художніх текстах **опис місцевості органічно переплітається з описом природи**. Розмежовувати такі описи було б неприродно, оскільки навколишній світ людина сприймає цілісно.

Вправа 115. Прочитайте уривки вголос, з'ясуйте стиль мови кожного з них. У кількох реченнях художнього опису місцевості позначте «відоме» (в) та «нове» (н). Зазначте, які художні засоби у ньому використано.

Палац збудовано на вершині невисокої, вкритої густим лісом гори. Будівля прикрашена двома круглими вежами, має високі зубчасті стіни з бійницями. Біля підніжжя гори викопано ставок. Між палацом і ставком розбито парк площею 12 га. Парк прикрашений штучно створеними скелями, водоспадами та фонтанами. Уздовж алей встановлено статуї античних богів і богинь. У глибині парку облаштовано оранжерею з екзотичними рослинами (З екскурсійного довідника).

На вершині положистої невеликої гори, вкритої синіми хвилями лісів, на широкій просіці височіли зігнуті колінами зубчасті мури замку. По краях мурів зводилися дві круглі вежі. Слуховими вікнами замок дивився вниз на дзеркало чистого ставу, що лежав біля підніжжя гори, обрамлений зеленню оксамитових очеретів. Від замку до цього ставу збігав розкішний тінистий сад, примхливо помережаний алеями, прикрашений штучними скелями, водоспадами, фонтанами, статуями, квітниками, альтанками й теплицями (За М. Старицьким).

Вправа 116. І. Прочитайте текст мовчки. Визначте мікротеми тексту, складіть план. Назвіть об'єкти, що входять до опису місцевості. Які художні засоби використав письменник при цьому?

Ужгород! Федір любив це місто над Ужем з його вузенькими вулицями, крамницями, готелями, ресторанами.

Він зайшов до модної майстерні, де шили жоржетову сукню, у крамниці зробив різні дрібні покупки... Але йому конче треба було відвідати ще єпископську резиденцію.

Резиденція височіла на одній з трьох гір, на яких стоїть Ужгород. Праворуч, на ще вищій горі, видно було древній замок, ліворуч, за базаром, випиналися дахи жупанату. Річку, що перетинала місто, вулиці й сади над нею вже оповивали сині присмерки, але на горах ще було видно.

Федір сковзався на згористій вулиці, бо недавно випав дощ, каміння було мокре. Вулиця підіймалася вгору дуже круто, і він кілька разів зупинявся і стояв, віддихуючись.

Зовсім близько був Ужгородський замок, відгороджений від міста високим муром з глибоким ровом перед ним. Колись над ним був підйомний міст, про що свідчили гнізда для щепів у мурах. За муром височіли будівлі замку з гострими дахами.

«Отак само, – думав, віддихуючись, Федір, – підіймався колись цією вулицею й прапрадід мій Роман».

Єпископська резиденція займала чималу садибу на шпилі гори. Ця держава єпископа також відгороджена була від міста муром. Просто на вулицю виходив собор, що починався порталом з чотирма сірими колонами і двома височенними дзвіницями. Далі за дзвіницями тягнувся, як величезний корабель, сам собор (С. Скляренко).

II. Напишіть стислий переказ тексту (вісім–десять речень).

СЛОВНИК

вежа – torony

єпископська резиденція – püspöki
székhely

жоржéтова – zszorzsett

жупанát – városháza

кóнче – biztosan

меморіал – emlékpark

мур – (vár)fal

§ 18. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ПИСЬМОВИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ

Вправа 117. Послухайте уривок тексту, а потім прочитайте увесь текст. Визначте його тему, головну думку. З'ясуйте стиль тексту, укажіть, які типи мовлення в ньому поєднано. Колективно складіть план тексту. За складеним планом напишіть письмовий переказ тексту.

ЛІХТАРНИК ДЯДЯ КОЛЯ: ЛЕГЕНДАРНИЙ МІСЬКИЙ ПЕРСОНАЖ УЖГОРОДА

Навряд чи хто-небудь з ужгородців або тих, хто хоча б раз побував у цьому місті, не знає ліхтарника дядю Колю. Адже він завжди на своєму посту – у самісінькому центрі Ужгорода, на перехресті вулиць Волошина та Корзо. На драбині біля ліхтаря. Зосереджений, в окулярах і капелюсі. І – бронзовий.

Пам'ятник Ліхтарнику відкрили 2010 року. Ось уже багато років він є однією з візитівок Ужгорода, оберегом його центральних вулиць, доглядачем ліхтарів, що вмикаються тепер автоматично, і добрим другом ужгородців.

Мало хто здатен пройти повз бронзову скульптуру, закріплену просто на стіні, і не посміхнутися спогадам про дядю Колю. Це ті, хто пам'ятають його справжнього. Таких людей в Ужгороді живе багато. Тих, хто бачив на вулицях замріяного, заглибленого у власні роздуми, зануреного у книгу чи газету, іноді з драбиною й завжди

з незмінним портфелем у руках Миколу Дерев'янка – справжнього легендарного ліхтарника. Персонажа ужгородської історії, який довгі роки сумлінно й ритмічно засвічував городянам ліхтарі, а згодом – вивіски над крамницями та завдяки своїй непересічності став часткою душі міста...

...Він дуже багато читав. Був дуже розумною людиною. Дивакуватою, але непересічною. Його дивакуватість іноді завдавала йому прикрощів. Бувало, діти бігали за ним, вигукували навздогін йому всілякі образи, зачіпали його. Одягався дуже бідно, тож і виглядав так, що в дітей був привід ставитися до нього з острахом. Утім, був зацікавленим, захопленим, був у курсі всіх справ міста і подій у країні. Читав усі газети. У свій вільний час багато спілкувався з молоддю. Був для них товаришем і порадником. А молоді його з цікавістю слухали, бо думки його, судження були нестандартними, незаштампованими. Він мислив і вчив мислити своїх молодих товаришів. І водив їх на екскурсії. Тема екскурсій могла бути різною, він знав місто чудово.

Любив щиро Ужгород, хоч і не народився тут. Коли умовляли Колю повернутися до брата в Миколаїв, він відповідав: «Уявіть собі, що я потраплю у той Миколаїв. Що я там буду робити? Мені тут кожна вулиця, кожен стовп рідні й знайомі. Я вас усіх знаю як облуплених! Куди я поїду звідси?»

Він цікавий був тим, що не був ні на кого схожим. Він пишався тим, що він от такий *(За О. Поповичем)*.

Словник

дивакуватий – küllönös, furcsa
ліхтарник – lámpagyújtogató

непересічний – rendkívüli
оберіг – talizmán

§ 19. ДІЕСЛІВНИЙ СКЛАДЕНИЙ ПРИСУДОК

Вправа 118. Порівняйте, чим виражені присудки у реченнях лівої та правої колонок? Який із присудків у реченнях правої колонки вказує на початок дії, а який – на можливість? Свої міркування звірте з теоретичним матеріалом.

Увечері з'являлися зорі на небі.

Це правда, Віталіку, що людина довше витримає без їжі, ніж без води?

Учениці знайшли стежку в лісі.

Учні написали твір.

Учні створили стіннівку.

Увечері почали з'являтися зорі на небі.

Це правда, Віталіку, що людина може витримати без їжі довше, ніж без води?

Учениці стали шукати стежку в лісі.

Учні повинні написати твір.

Учні хотіли створити стіннівку.

Дієслівний складений присудок – це присудок, що складається з неозначеної форми дієслова (виражає його основне лексичне значення) і змінюваного допоміжного слова (виражає його граматичне значення – спосіб, час, особу, рід, число).

**Структура складеного дієслівного присудка:
допоміжне слово + неозначена форма
дієслова**

Допоміжними бувають:

- дієслова зі значенням початку, кінця, продовження дії: *почати, стати, взятися, кинутися, кінчати, перестати, кинути, продовжувати, лишитися;*
- дієслова, що виражають можливість, неможливість, прагнення, бажання: *мусити, могти, намагатися, бажати, хотіти, сміти, уміти;*
- прикметники: *повинен, готовий, згоден, радий, здатний;*
- дієприкметники: *змушений, зобов'язаний, покликаний;*
- стійкі сполучення слів: *виявити бажання, мати змогу, мати можливість, не в змозі, не в силі, у силі.*

Наприклад: *Я хутко набираю повітря і перестаю дихати (О. Довженко). Я міг щось пропустити, забути (В. Собко). Він ладен стати на оборону правди людської (Олесь Гончар). Ти матимеш змогу перевірити кожен мій запис (В. Собко).*

Вправа 119. Прочитайте й спишіть речення у такій послідовності: речення з простим дієслівним присудком; речення зі складеним дієслівним присудком. Підкресліть у них граматичні основи.

1. Нехай один розум не накладає кайдани на інший (*Ю. Мушкетик*). 2. Чому ті картини не забуваються, не зникають із пам'яті серця й розуму? (*Є. Гуцало*) 3. Прагну небо бачити в синій хустині (*І. Драч*). 4. Ось поріг. Його забути я не зміг з дитячих літ (*А. Малишко*). 5. Добре діло роби сміло (*Народна творчість*). 6. Що відповісти, що їм сказати? (*Р. Братунь*). 7. Очі не в змозі були відірватися від його карих очей (*А. Шиян*). 8. Маєш зле говорити – волієш за язик укуритися (*Народна творчість*).

Вправа 120. З-поміж прислів'їв випишіть тільки ті, що містять складений дієслівний присудок. У кожному з виписаних речень виділіть граматичну основу.

1. Робота не дає журитися. 2. Осляча голова мусить думати не менше за конячу. 3. Коли віз поламався, почали дорогу показувати. 4. Після діла й погуляти можна. 5. Цей порошу не дасть упасти. 6. Віника не переламавши, дерево можеш зламати. 7. За таку роботу кашу будеш їсти шилом. 8. Як ти хочеш троянди зривати, на колючки не маєш зважати (*Народна творчість*).

Вправа 121. Спишіть речення, уставляючи потрібні за змістом інфінітиви з довідки. Підкресліть присудки, визначте їх вид.

Знакові рухи голови під час спілкування можуть ... з рухами рук. Схиляння голови до нерухомого плеча може ... сумнів. Хіба може ... собі вихована людина закласти ногу на ногу і гоїдати нею вгору-вниз або крутити ступнею перед очима співрозмовника? Неканонічні звукові знаки можуть ... у спілкуванні людей із тваринами та птахами. Іноді свистом невеликої інтенсивності людина може ... подив, спричинений якоюсь неприємною несподіванкою (*З журналу*).

Довідка: виражати, означати, дозволити, використовуватися, поєднуватися.

Вправа 122. Складіть по одному реченню зі складеними дієслівними присудками, які б мали в допоміжній частині слова *рад, повинен, змушений*, і запишіть. Підкресліть підмети та присудки. Усно визначте способи зв'язку між словами у кожному реченні.

Вправа 123. І. Прочитайте текст мовчки. Визначте, яку проблему порушує автор. Усно сформулюйте її.

Випускник Олешківської школи-інтернату Андрій Лещинський має вроджену ваду обох рук, та це не заважає хлопцеві займатися улюбленою справою. Він розказав, що половину свого життя малює.

Малювати Андрій почав у дитинстві, зізнається, не все виходило одразу, та справу не покинув. Спочатку просто змальовував картинки, згодом почав сам вигадувати мотиви: «Я не розумів, чому не виходить. Але я боровся, незважаючи на те, що було важко».

Найбільше Андрій любить малювати природу та будинки. У своїх роботах якоїсь конкретної техніки не дотримується, говорить: хоче, щоб його картини не були схожі на усі інші: «Це як розпис, тільки зроблено в іншій структурі. Це динозаври, крокодили, равлики. Це ті, хто колись був на землі. Я роблю картини догори дригом, щоб люди не робили щось схоже».

Наразі в доробку художника близько чотирьохсот картин. Більшу частину, каже Андрій, зберігає у себе, інші – дарує чи продає. **У майбутньому Андрій Лещинський мріє розмальовувати посуд.** Художник додав, що в Херсоні колись пробував, і в нього вийшло, зробив фото на згадку.

Зараз Андрій Лещинський мешкає у Каховському геріатричному пансіонаті. **Часто малює різні країни.** Художник зізнається, що мріє побувати в Америці (За матеріалами інтернету).

II. Спишіть виділені речення, підкресліть у них граматичні основи. З'ясуйте, в яких реченнях уживається простий присудок, а в яких – складений.

Вправа 124. Складіть речення з поданими складеними дієслівними присудками. Підкресліть граматичні основи.

Можу розв'язати; прагну знати; почав(-ла) писати; мусить віддати; спроможний опрацювати; закінчив(-ла) слухати; хочу вчитися.

геріатричний пансіонат – idősek otthona
 ліден стати – kész valamire

неканонічні – nem hagyományos, más mint a többi
 спромобжний – képes

§ 20. ІМЕННИЙ СКЛАДЕНИЙ ПРИСУДОК. ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ІМЕННОЇ ЧАСТИНИ СКЛАДЕНОГО ПРИСУДКА

Вправа 125. Прочитайте речення мовчки. Порівняйте присудки в реченнях верхнього та нижнього рядків. З'ясуйте, чим вони виражені.

Іван Іванович <u>непокоїться</u> .	Повітря <u>наситилося</u> пахощами достиглих яблук, меду й квітів.	Дома, у Галичині, він <u>учителював</u> .	Ліси <u>густішали</u> й <u>густішали</u> .
Іван Іванович <u>був неспокійний</u> .	Повітря <u>було насичене</u> пахощами достиглих яблук, меду й квітів.	Дома, у Галичині, він <u>був за вчителя</u> .	Ліси <u>ставали густіші</u> й <u>густіші</u> .

Складеним іменним присудком називаємо присудок, утворений з іменної частини (іменника, прикметника чи іншої іменної частини мови, що виражає його основне лексичне значення) і допоміжного дієслова-зв'язки (виражає граматичне значення способу, часу та особи): *Людина стає людиною тільки серед людей* (Й. Бехер). *З усіх утрат утрата часу найтяжча* (Г. Сковорода). *Він був третім у черзі. Я не такий, щоб зрадити людину* (Леся Українка). *Теплом і ясністю душа моя повита...* (Олександр Олесь).

Структура складеного іменного присудка

Дієслово-зв'язка:

бути (був, є, буде), ставати, робитися, здаватися, називатися, залишатися, доводитися, зватися, уявлятися, прикидатися, доводитися, являти собою та інші

+

Іменна частина:

іменники** в називному, родовому або орудному відмінках без прийменника; **прикметники** в називному або орудному відмінках; а також у формі вищого або найвищого ступеня; **числівники** (кількісні й порядкові); **займенники; дієприкметники; фразеологічні сполучення слів

*Подніпров'я мені
колискою було*
(Іван Ле).

Іменною частиною складеного присудка виступає іменник *колискою*, а зв'язкою – дієслово *бути*.

*І ти осталася
одна на березі*
(Т. Шевченко).

Іменною частиною є числівник *одна*, зв'язкою – дієслово *осталася*.

*Чорні жилаві руки
були наче з заліза*
(М. Коцюбинський).

Іменна частина – *наче з заліза*, зв'язка *були*.

Вправа 126. Спишіть речення, поставивши в потрібній відмінковій формі іменну частину складених присудків. Присудки підкресліть.

1. Він завжди лишався (непомітний) (*В. Домонтович*). 2. Істина є добром інтелекту. Логіка є (чеснота) інтелекту (*Г. Кониський*). 3. Чубенко там був за (старший). 4. Тепер ця дорогоцінна плівка була (об'єкт) і (мета) походу (*За Ю. Яновським*). 5. От син полетів соловейком, а дочка стала (кропива) (*Панас Мирний*). 6. Мірошник той (Хома) звався (*Л. Глібов*). 7. Червоні троянди були (символ) їхньої дружби ще з дитинства (*Яків Баш*).

Вправа 127. Прочитайте і спишіть речення у такій послідовності: а) речення з простим дієслівним присудком; б) речення зі складеним дієслівним присудком; в) речення зі складеним іменним присудком. Підкресліть у них граматичні основи.

1. До Богуслава Шевченко міг дістатися з Кирилівки тільки через Лисянку й Шендерівку (*П. Жур*). 2. Цієї ночі Черниш довго не міг заснути (*Олесь Гончар*). 3. Що ж ти будеш робити? 4. А він дуже нещасний (*З творів В. Собка*). 5. Це був натуральний, невимушений і щирий сміх, влучно схоплений фотографом (*Яків Баш*). 6. Море було безбарвне, аж чорне (*Ю. Мушкетик*). 7. Маланка почала гукати Андрія (*М. Коцюбинський*). 8. Марцинюк допитливо глянув на Косачова (*Ю. Збанацький*). 9. Так! У справедливих армій доля завжди прекрасна (*Олесь Гончар*). 10. Зовні це був молодий і ставний чоловік (*Іван Ле*).

Роль зв'язки найчастіше виконує дієслово **бути**, рідше у значенні зв'язки вживаємо дієслова *стати, становити, вважатися, здаватися, називатися, лишатися, являтися, видаватися* тощо. Зв'язки *бути* та *становити* вказують лише на спосіб і час, тоді як усі інші зв'язки, крім цього, надають присудку ще й певних смислових відтінків.

Обличчя героїв спокійні були (В. Сосюра).

Обличчя героїв спокійними стали.

У другому реченні показано змінюваність предмета – *обличчя*.

У теперішньому часі зв'язку *бути* звичайно не вживають, вона є нульовою, наприклад: *Т. Шевченко – живе втілення найкращих рис українського народу*.

Однак у наукових визначеннях, у поезії зв'язка *є* може вживатися. Наприклад: *Література є засобом спілкування*.

Дієслова-зв'язки узгоджуються з підметами як прості присудки.

Але якщо при такій назві вжито жіноче ім'я, прізвище, то присудок ставимо у формі жіночого роду. *Суддя Марія Петрівна ухвалила рішення. Водій Олена оголосила зупинку*.

Дієслова *бути, стати, ставати, робитися* тощо бувають не тільки зв'язками у складеному присудку, а й окремими членами речення – простими дієслівними присудками.

Урочистий захід був проведений цікаво.

Був – зв'язка

Увечері я був у сестри.

Був – простий дієслівний присудок

Здебільшого іменна частина складеного присудка виражається іменником, прикметником і дієприкметником. Наприклад: *Вода – велике багатство для посушливих земель. Київ прекрасний за всякої пори. А навкруги вся ніч переповнена розміреним шумом полів* (Олесь Гончар).

Рідше іменна частина складеного присудка може бути виражена числівником, займенником, прислівником. Наприклад: *Немає роздоріж, дорога нам – одна ж* (М. Рильський). *Син у мене мій, а розум у нього свій* (Народна творчість). *Чай вприкуску*.

Іменна частина може виражатися стійким сполученням слів. Наприклад: *Дівчина була спокійної вдачі. Гетьман був іншої думки. Риба не без кості, а чоловік не без злості* (Народна творчість).

До іменної частини можуть входити сполучники *як, мов, що, ніби* тощо, які надають присудку значення порівняння, наприклад: *А дівчина була як сонце. Подих рідної землі – наче хліб з долоні мами...* (В. Крищенко).

Вправа 128. Проаналізуйте речення. Знайдіть у кожному абзаці «зайве» за видом присудка. Свій вибір обґрунтуйте.

А. Поведінка людини визначається власними свідомими зусиллями. Манера і стиль спілкування є фактором впливу на людські стосунки. Людство, безумовно, розуміє важливість моральної сфери.

Б. Менталітет людства, стереотипи поведінки невпинно змінюються. Людство має таку могутню зброю, як колективний людський розум. Моральний прогрес завжди був великою метою людей.

В. Людство завжди прагнуло розвивати моральну культуру. Соціальні реформи розширили можливості самореалізації людини. Найбільш категоричні табу були створені відносно проявів грубого насильства, спочатку фізичного, а потім і словесного (*За І. Трухіним*).

Вправа 129. **І.** Прочитайте текст мовчки.

Кешбек – це процес повернення частини коштів, витрачених на оплату товарів або послуг, і, за суттю, один з видів програми лояльності для покупців.

Найбільш зручним і поширеним видом кешбеку є кешбек-сервіси. Це онлайн-майданчик (сайт), який є партнером інтернет-магазину. Його місія в тому, щоб залучити в магазин якомога більше покупців. Кешбек-сервіси укладають угоди з багатьма магазинами, яким це вигідно, оскільки в них збільшуються обсяги продажу завдяки залученню нових клієнтів. А клієнти, купуючи в тих самих магазинах, що й завжди, але заходячи в них через спеціальний сервіс, отримують частину коштів назад. Фактично, кешбек-сервіс отримує свою винагороду від магазинів-партнерів і ділиться нею з покупцем. Як наслідок – вигідно усім.

Для кожного магазину актуальний свій відсоток кешбеку. Якщо у вас є питання щодо повернення відсотків, ставити їх потрібно на сайті кешбек-сервісу, а не магазину. Інформацію про нараховані кошти можна отримати в особистому кабінеті на сайті кешбек-сервісу. Ще зручніше налаштувати надходження оповіщень на електронну пошту. Головне – не забувайте переходити до магазину саме з сайту або програми кешбек-сервісу, а також вчасно активувати кешбек у розширенні для вашого браузера.

Ваш «гаманець» в особистому кабінеті – це ще не гроші. Щоб їх можна було використовувати, потрібно зробити так зване виведення коштів. Кошти можна вивести на електронний гаманець, переказати на банківську карту чи поповни-

ти рахунок мобільного телефону. Досвідчені користувачі кешбек-сервісів радять не забирати маленькі суми, а накопичувати їх, оскільки інколи при виведенні коштів знімається комісія.

Кожен кешбек-сервіс має свої умови, у кожному встановлено різний відсоток повернення за покупку. Тож за вмілого використання кешбек-сервіси допоможуть вам повернути частину витрачених коштів. Проте будьте обережні, адже бажання повернути якомога більше коштів часто стимулює більше їх витратити (*За матеріалами інтернету*).

II. Спишіть виділені речення. Підкресліть у них присудки й визначте їх вид. Усно визначте в простому присудку форму дієслова, якою він виражений, а в складеному присудку вкажіть його частини.

Вправа 130. I. Увідповідніть речення з видами присудків, ужитих у них.

- А Козаки не змогли загородити дорогу ординцям (*Б. Харчук*).
- Б Усі бранці були у святковому (*Б. Харчук*).
- В Пісня ледве мріє в мороці ночі (*Ю. Мушкетик*).
- Г Драгоманов прагнув згуртувати прогресивні сили Європи та України (*П. Федченко*).
- Д Під ноги білому коневі стелилася висока трава (*В. Дрозд*).
- Е Найкращою оздобою голови дівчини є вінок (*О. Воронай*).

- 1. Простий присудок
- 2. Складений дієслівний присудок.
- 3. Складений іменний присудок

II. З'ясуйте відповідність між реченнями і способами вираження іменної частини складених присудків, ужитих у них.

- А Новорічний вогонь віддавна вважався священним (*В. Скуратівський*).
- Б У галереї образів звертала на себе увагу публіки картина одного молодого артиста (*Т. Бордуляк*).
- В Море було прикрашене мідною бляхою місяця (*В. Шевчук*).
- Г З давніх-давен сусідство відзначалося конкретними і сталими традиціями (*В. Скуратівський*).
- Д Конвалія має цікаву будову (*М. Приходько*).
- Е Беззахисність – це залежність.

- 1. Іменник у формі називного відмінка
- 2. Іменник у формі знахідного відмінка.
- 3. Іменник у формі орудного відмінка.
- 4. Прикметник у формі орудного відмінка.
- 5. Дієприкметник у формі називного відмінка.

Порядок синтаксичного розбору присудка

1. Визначити, який присудок: простий чи складений (дієслівний чи іменний).
2. Вказати, чим виражений присудок:
якою формою, якщо присудок простий,
словами яких частин мови, якщо присудок складений.
3. Схарактеризувати зв'язку, пояснити вживання чи невживання тире на місці нульової зв'язки.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Простий підмет ужито в кожному реченні, ОКРІМ

- А На думку науковців, читання підвищує рівень інтелекту.
- Б Художня література допомагає розвивати почуття співпереживання.
- В Більшість шоу підвищують рівень співчуття до інших.
- Г Вдумливе читання розвиває мислення.

2. Складений дієслівний присудок є в реченні

- А Люди звикають звертати увагу на дрібниці.
- Б Ми можемо навчитися краще висловлювати свої думки.
- В Процес читання часто пов'язують з підвищенням рівня творчості.
- Г Люди, які читають, менш агресивні.

3. Складений іменний присудок є в реченні

- А Діти, які виростили на історіях про чарівника Гаррі Поттера, більш лояльно ставляться до іммігрантів.
- Б Протягом усієї розповіді Гаррі Поттер і його друзі вчать читачів толерантності.
- В Читання стимулює роботу мозку.
- Г Начитані люди завжди більш цікаві.

4. Підмет виражено займенником у реченні

- А Читання книг продовжує життя.
- Б Тривалість життя начитаних людей на два-три роки більша ніж у тих, хто нічого не читає.
- В Потрібно виділяти на читання приблизно 30 хв в день.
- Г Просто почніть читати вже зараз.

Словник

винагоро́да – jutalom
зусілля – erőfeszítés

комісія – jutalék
стимулюва́ти – ösztönöz

§ 21. ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

Вправа 131. I. Послухайте, а потім виразно прочитайте уривок із вірша Олі Сапріянчук-Маротчак. Які почуття він у вас викликає? Визначте головну думку вірша.

Мудрість не знайти у інтернеті,
не узяти з книги чи кіно.
**Мудрість – це твої падіння й злети,
з втіхи й болю в'язане сукно.**

Мудрість – не посада чи освіта,
не на плечах ношені зірки.
**Мудрість – твоя подорож у квітах
І колючих тернах крізь роки.**

Так, розумним бути кожен може,
бо шедеври творять не святі.
Але тільки досвід допоможе
висновки зробити у житті.

II. Визначте граматичну основу у виділених реченнях. Поміркуйте й дайте відповіді на запитання: 1. Які розділові знаки можуть бути між підметом і присудком? 2. Коли між підметом і присудком може ставитися тире?

Тире між підметом і складеним іменним присудком можна ставити лише на місці **пропущеного дієслова-зв'язки**. Порівняйте: Мій брат – *художник*. Мій брат *буде художником*. Мій брат *став художником*.

Тире ставимо між підметом і присудком:

- якщо підмет та іменна частина складеного присудка виражені іменниками, кількісними числівниками у називному відмінку, а дієслова-зв'язки немає. Наприклад: **Чотири татри – сім. Весна – художник знаменитий** (Л. Костенко);
- якщо підмет і присудок виражені неозначеною формою дієслова. Наприклад: *Життя прожити – не поле перейти* (Народна творчість);
- якщо один із головних членів речення виражений інфінітивом, а другий – іменником у називному відмінку, перед присудком можуть вживатися вказівні частки *це, то, ось, значить*. Наприклад: *А поміч подати – даремна турбота* (М. Коцюбинський). *Вірний приятель – то найкращий скарб* (Г. Сковорода).

Тире не ставимо між підметом і присудком:

- якщо підмет або присудок виражений особовим або іншим займенником. Наприклад: *Я син свого часу* (О. Довженко). *Україно! Ти моя молитва, ти моя розпука вікова* (В. Симоненко). *Я спортсмен, а ти вболівальник*.

Якщо на підмет-займенник падає логічний наголос, то тире ставимо. Наприклад: *Пісня! Вона – серце народу, його душа, його крила* (В. Качкан);

- якщо до складу присудка входять слова *як, мов, наче, неначе, ніби* (іменна частина складеного присудка виражена порівняльним зворотом). Наприклад: *Собор як свіча* (Олесь Гончар). *Струмок серед гаю як стрічечка* (П. Тичина);

За бажанням автор може ставити тире (з метою наголосити). Наприклад: *Ніч – мов криниця без дна* (М. Рильський). *Весна – неначе карусель* (Б.-І. Антонич);

- якщо перед присудком стоїть частка **не**. Наприклад: *Кров не вода, а серце не камінь* (Народна творчість);
- якщо іменна частина присудка виражена прикметником, дієприкметником, займенником, прислівником, іменником у непрямому відмінку. Наприклад: *Я від коріння. Я із первовіку* (Б. Олійник).

Вправа 132. I. Спишіть прислів'я. Поставте, де треба, між підметом і присудком тире. Усно обгрунтуйте постановку тире.

1. Без каші обід сирота. 2. Дощ у жнива як п'яте колесо до воза. 3. Вода не кума. 4. Час найліпший лікар. 5. Мала вода великий шум. 6. Вода наша мама. 7. Бублик не хліб. 8. Степ, поля розкіш моя. 9. Голодний з'їсть і холодне. 10. Вогонь то брат води.

II. Знайдіть у вправі іменник спільного роду. Уведіть його в речення так, щоб у одному реченні він мав значення жіночого роду, а в іншому – чоловічого. Запишіть обидва речення.

Вправа 133. Складіть речення зі складеним іменним присудком, у якому немає зв'язки, використовуючи в ролі підметів подані іменники. Запишіть складені речення, поставте, де треба, тире.

Зразок. *Кінь. Кінь – свійська тварина.*

Бджола. Жаба. Ящірка. Хижі птахи. Орел.

Вправа 134. У поданих заголовках до різних висловлювань виділіть граматичні основи. Дослідіть, у яких із них між підметом і присудком потрібно поставити тире, а в яких – ні. Заповніть таблицю.

Тире між підметом і присудком	
Ставимо	Не ставимо

Праця джерело натхнення. Дружба як цінність. Звичаї скарб народу. Дівчина як калина. Великдень день особливий. Роксолана це символ краси й жіночності. Оксана Петрусенко як співачка-легенда. Я українець. Творчість Георгія Нарбута це яскрава сторінка в українському мистецтві. Картопля не український продукт. Люди не дерева. Дружба найкраще людське почуття. Слово то живильне джерело. Лелека – символ Батьківщини.

Вправа 135. Складіть речення з поданими складеними іменними присудками. Запишіть їх, поставте, де треба, тире. Підкресліть граматичні основи.

Зразок. *Весняне сонце як дівчини серце.*

Був спокійний, була похмура й мовчазна, як дівчини серце, найкращий скарб, це радість, була як сонце, хороший учитель, це мова, неначе музика.

Вправа 136. Розгляньте фотоілюстрацію. Які думки вона у вас викликала? Запишіть їх. Намагайтеся вживати тире між підметом і присудком.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Потрібно ставити тире в реченні (розділові знаки пропущено).

А Книги допомагають зрозуміти мотив тих чи інших учинків.

Б Захопливі сюжети художньої літератури дозволяють відволіктися від своїх проблем.

В Якщо ви замініте перегляд телевізора читанням паперової книги зможете зміцнити свій сон.

Г Книги ефективні пігулки для здорового сну.

2. Прочитайте речення (розділові знаки пропущено).

Одне із золотих правил якісного читання (1) активність (2) адже в процесі знайомства з кожним новим твором необхідно виділяти (3) підкреслювати певні його частини (4) аналізувати інформацію або навіть виписувати цитати з тексту.

Тире між підметом і присудком потрібно поставити на місці цифри

А 1   Б 2   В 3   Г 4

3. Дієслівними є всі словосполучення, ОКРІМ

А цікавитися життям   **В** приніс книгу
Б приїхав удосвіта   **Г** товариська розмова

4. Знайдіть словосполучення

А летять журавлі   **В** розквітли сади
Б надзвичайно повільно   **Г** осінь прийшла

5. Спонукальним є речення

А Чи не продали б ви, чоловіче, тієї ялинки, що росте у вашому садочку? (*М. Коцюбинський*).
Б Не гриміть оркестрами. Перестаньте... (*Б. Олійник*).
В Я візьму той рушник, простелю, наче долю (*А. Малишко*).
Г Варто весні пробудитись, і аж усміх тамуєш, примруживши вії (*О. Пахльовська*).

6. Простим є речення

А А солов'ї ридають серед саду, а цвіт горить (*А. Малишко*).
Б В парку є одна стежина, де ходила ти (*І. Франко*).
В Схід уже червонів малиново, але навколо ще стояла п'ятьма (*Ю. Збанацький*).
Г До самого ранку горів у нас вогонь на курені над Десною (*О. Довженко*).

7. Двоскладним є речення

А Довгий яр, весь білою черемхою залитий (*М. Рильський*).
Б Дощ припустив і вщух (*П. Байдебура*).
В Завершуй задуми і справи, не залишай на кращі дні (*М. Сингаївський*).
Г І сонце, й день, і вишня в цвіті, і творчості крилата мить (*П. Тичина*).

8. Тільки підмет є в реченні

А Гомін заповнив перон (*С. Олійник*).
Б Задзвонили в усі дзвони по всій Україні (*Т. Шевченко*).
В Вже пройдено третю частину шляху (*Олесь Гончар*).
Г Глибоке небо, білі хмари... (*Є. Маланюк*).

9. Підмет виражений дієприкметником у значенні іменника в реченні

А Високо в захмар'я навколо нас здіймалися гостроверхі ялини, срібно-корі осики, похмури дуби (*Б. Харчук*).
Б Несторова розгубленість тривала лише миті (*Р. Іваничук*).
В Слово, мовлене часто, викликає супротив (*П. Загребельний*).
Г Тоді сталося несподіване для хлопчика, для Степана і для самого Шептала (*В. Дрозд*).

10. Складений дієслівний присудок є в реченні

А Від того часу та сосна не давала мені спокою (*Ю. Збанацький*).
Б На довгих ніжках-галузінках ішов назустріч великий птах (*Є. Гуцало*).

В За власною ініціативою я ніколи не зважився б вилізти на вершину тієї сосни (*Ю. Збанацький*).

Г Мова моїх земляків наповнювала мене невідомою раніше радістю й силою (*Ю. Мушкетик*).

11. Складений іменний присудок є в реченні

А На початку благодатного літа річки стають тихі й прозорі (*Б. Харчук*).

Б Радісно затремтіло моє серце (*О. Кониський*).

В Голос Михайла Драгоманова не стихає над Україною і світом (*П. Федченко*).

Г Усе повинне підкорятися зусиллям розуму (*П. Загребельний*).

12. Тире між підметом і присудком ставити необов'язково в реченні

А Добрий сусід найближча родина (*В. Скуратівський*).

Б Ця зустріч на вулиці наче усміх таємниці (*Є. Гуцало*).

В Життя без книг це хата без вікна (*Народна творчість*).

Г Пісня і праця великі дві сили! (*І. Франко*).

§ 22. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ПРО ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Вправа 137. Прочитайте тексти у лівій і правій колонках уголос. З'ясуйте, котрий із них містить більше інформації. У кожному реченні визначте граматичну основу. Свої міркування зверте з правилом, поданим після вправи.

Настав ранок. Сонечко встало. Зацвірінчали горобці. Прокинулися люди. Розпочався день.

Настав холодний зимовий ранок. Ясне сонечко повільно встало з-за горизонту. Весело зацвірінчали горобці, шукаючи поживу. У селі прокинулися люди. Розпочався новий день.

Крім підмета і присудка, до складу речення найчастіше входять й інші повнозначні слова, які пояснюють головні члени, розширюють зміст речення. Такі слова називають **другорядними членами речення**.

Отже, **другорядні члени речення** – це такі повнозначні слова, що залежать від головних членів речення чи інших слів і пояснюють або уточнюють їх.

В українській мові розрізняють три види другорядних членів: означення, додаток, обставина.

За допомогою другорядних членів **непоширені** речення перетворюються на **поширені**. Наприклад: *Ми відпочивали.* – *Ми відпочивали в лісі.* – *Восени ми відпочивали в лісі.* – *Восени ми відпочивали в чудовому осінньому лісі.*

	<i>Біля криниці коней напувать</i>	підмет (хто?)	присудок (що робить підмет?)	обставина місця (де спинилися?)	обставина мети (з якою метою спинилися?)
	<i>спинились ми (М. Рильський)</i>	<i>ми</i>	<i>спинилися</i>	<i>біля криниці</i>	<i>напувать</i>
				пояснюють присудок і перебувають з ним в обставинних відношеннях	
додаток (кого напувать?) <i>коңей</i> залежить від обставини <i>напувать</i> .				перебуває з нею в об'єктних відношеннях	

Вправа 138. I. Спишіть текст, уставляючи у словах, де потрібно, на місці крапок пропущені букви.

С..огодні надворі гралися дітлахи. Вони то бігали, то тих..сенько відпочивали, то щос.. будували. Як приємно дивитися на цих мален..ких та безтурботних дітей. Для них весь світ – це суцільна таємниця, скарбниця невідомого та дал..кого. Вони лише намагаються опанувати все, розпитати. А найп..рша допомога для них – це батьки, їхня турбота, увага, опіка (*З журналу*).

II. У виділених реченнях підкресліть головні та другорядні члени речення.

III. Усно визначте головну думку тексту, продовжіть його кількома реченнями.

Вправа 139. З поданих слів утворіть речення, за потреби змінюючи їх форми. Запишіть утворені речення. Придумайте закінчення розповіді й заголовок до неї. Проаналізуйте, які речення ви вживали у своїй розповіді.

1. Я, одного, ранку, від, прокинувся, сонячне, проміння, ласкаве.
2. Вранішній, сонечко, вікно, моє, у, дивилося.
3. Небо, синій, на, не, було, хмаринка, жодної.

Вправа 140. I. Прочитайте текст, придумайте для нього назву.

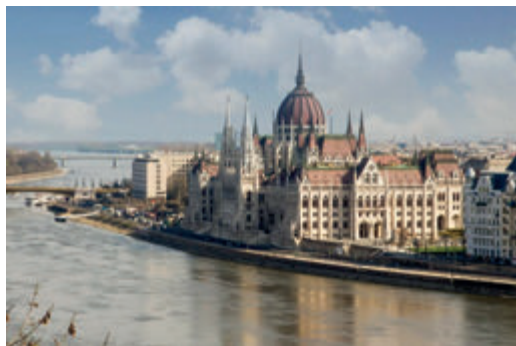
Сидиш собі в затінку й пишеш. Нікого не чіпаєш, хіба головних і другорядних героїв. Вітерець гортає аркуші. Пташки з дерева означають сторінки. У конюшині сюрчать коники. А тоді приходить він. Справжній кінь. Простягає морду й понуро дивиться в рукопис. Чисто як я. У нас багато спільного. Кінь мовчить. І я цілий день мовчу, бо тут ні з ким розмовляти (хіба що встряєш у діалоги твору). Я не знаю його імені. І він не знає мого. Але це не завадить нам завтра й позавтра знову зустрітися тут о цій порі... (М. Дочинець).

II. Спишіть текст. Підкресліть у ньому головні й другорядні члени речення.

Вправа 141. I. Перекладіть текст українською мовою (письмово).

BUDAPEST

Budapest legszebb «műemléke» a Duna. A város legismertebb épületei, mind az újak, mind a régiek, szinte egytől egyig a Duna partján vagy a Dunáranéző magaslatokon épültek: a keleti, pesti parton a Parlament, a Tudományos Akadémia, a középkori eredetű Belvárosi templom, a Közgazdaságtudományi Egyetem neoreneszánsz palotája, a nyugati,

budai parton a gyógyfürdők és modern uszodák, a Rózsadomb villái, a Várhegy Sziklateraszán a Halászbástya, a Mátyás-templom, a Hilton hotel, a Várpalota...

A Duna egyik partján, a dombokon, fekszik Buda, másik partján, a síkságon – Pest. Buda magaslatok, dombok és hegyek oldalában, teraszain terül el. Ő inkább intim, barokkos, romantikus... Pest (Budánál jóval nagyobb) a síkhorizonton látszó új lakótelepekkel, masszív gyárnegyedekkel. Ő igazi modern világváros... (За матеріалами інтернету).

II. У другому абзаці перекладеного тексту підкресліть усі другорядні члени речення.

Словник

кóник – szöcske
конюшіна – lóhere
лікувальні басейни – gyógyfürdő
пám'ятка – műemlék
підвищення – magaslatok

підгірок, гірка – dombok
понуро – komoran
Рибáцький бастиóн – Halászbástya
рівніна – síkság
скарбніця – kincstár

§ 23. ДОДАТОК. ПРЯМІ Й НЕПРЯМІ ДОДАТКИ

Вправа 142. I. Прочитайте вголос речення. Визначте у них підмет і присудок. Назвіть другорядні члени речення.

1. Тато має посуд. 2. День змінює ніч. 3. Бабуся плете шкарпетки.
4. Птахи навіщували холод. 5. Кішка слідкує за мишкою.

II. У яких реченнях вам було важко визначити підмет і додаток? Поміркуйте чому.

Додаток – це другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована дія. **Додаток** відповідає на питання непрямих відмінків: *кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? (на) кому? (на) чому?*

Найчастіше додаток виражений **іменником** або **особовим займенником**, іншою частиною мови в значенні іменника. Наприклад: *Ти зрієся мови рідної. Ганьба тебе зустрине на шляху вузькому. Нема тепер у тебе роду, ні народу* (Д. Павличко).

Додатки бувають **прямі** та **непрямі**.

Прямий додаток виражається:

1) іменником, займенником, іншою частиною мови в значенні іменника у знахідному відмінку без прийменника: *Робоча бджола (що?) мед носить* (Народна творчість);

2) іменником, займенником, іншою частиною мови в значенні іменника у родовому відмінку без прийменника:

а) якщо при присудку є заперечення: *Соняшники чомусь не повертали (чого?) голів до сонця*.

б) коли дія переходить на частину предмета: *Вийшла дівчина із хати набрати (чого?) води з криниці*.

в) якщо можлива форма паралельного відмінка: *Оля купила (чого?) зошита. Оля купила (що?) зошит*.

г) якщо іменник позначає неістоту й залежить від предикативного слова (*можна, шкода, жаль*) у безособовому реченні: *Шкода стало (чого?) дерева*.

Непрямий додаток – це додаток, ужитий в інших відмінкових формах іменника.

Непрямий додаток виражається:

1) непрямим відмінком іменника, займенника чи іншої частини мови в значенні іменника з прийменником чи без нього: *Вітчизні хочу я зрости достойним сином. Хлібові шану віддаймо. Учні з учителем пішли в парк. Малому захотілося пити;*

2) іменником, займенником, іншою частиною мови в значенні іменника у знахідному відмінку з прийменником: *Дмитро наді- явся на звістку*;

3) неозначеною формою дієслова: *Олег навчив його писати*;

4) синтаксично нерозкладним словосполученням та фразеоло- гізмом: *Я сфотографувала Чорне море*.

Вправа 143. Складіть речення, використовуючи подані словосполучення, і запишіть їх. Підкресліть додатки. Усно визначте, словами яких частин мови вони виражені, на які відмінкові запитання відповідають.

Придбати підручники. Передплатити газету. Листуватися з рідними. Допомогати матері. Розповісти про зустріч. Милуватися пейзажем.

Вправа 144. Спишіть речення. Підкресліть додатки. Укажіть, чим вони виражені.

1. Знову наш малий Микола став збиратися до школи. Олівця поклав він в сумку, книги, ручку, зошит, гумку, м'яч, перо, граблі, подушку, пиріжок, м'яку пампушку, ще стільця, стола і парту, і географічну карту. Сів Микола, дума думку: «Чи усе поклав у сумку?» (За Н. Кир'ян). 2. А чи чули ви про зайця, що нічого не боявся? Лиш боявся він лисиці, а у темряві копиці, ще з рушницями людей і малесеньких дітей. Ще боявся він хрущів, ще шипшинових кущів, ще корови та сови, ще високої трави (Л. Талалай).

Додаток-інфінітив

Інфінітив може виступати **додатком**, якщо зв'язаний з дієсловом, яке **не є допоміжним** і відповідає на запитання **що?**

Порівняймо речення: 1. *Брат радий допомогти* і 2. *Брат попросив допомогти*.

У першому реченні *радий* – допоміжне слово у складеному дієслівному присудку, тому «прив'язує» до себе інфінітив *допомогти*: *радий допомогти* – присудок.

У другому реченні дієслово *попросив* не є допоміжним у складеному дієслівному присудку, тому НЕ «прив'язує» інфінітив; від *попросив* ставимо запитання: *попросив (що?) допомогти*, тому *допомогти* – додаток.

Отже, правильно підкреслити члени речення так:

1. *Брат радий допомогти.*

2. *Брат попросив допомогти.*

Вправа 145. Випишіть додатки й розберіть їх за такою схемою.

Додаток	Від якого слова залежить	На яке питання відповідає	Словом якої частини мови виражений
<i>хлібом</i>	<i>пахне</i>	<i>ким? чим?</i>	<i>іменником</i>

1. Пахне хлібом і землею вогкий вітер-срібнокрил (*М. Рильський*).
2. Борозну доріг засіває вітер (*М. Бажан*). 3. Сонце вже високо піднялося над гори і пестило сині ліси (*В. Скляр*). 4. Як він любив цей зоряний степ уночі. 5. Вітер зривав зі степу хвилі куряви (*Олесь Гончар*).

Вправа 146. Спишіть речення, уставляючи пропущені букви. Підкресліть прямі додатки, визначте відмінок кожного з них.

1. Ніна підійшла до вікна й опуст..ла штору. 2. Юрій Юрійович уже встиг викл..кати кіл..кох учнів і тепер пояснював новий мат..ріал (*З творів Олесь Донченка*). 3. Здоров'я не терп..ть байдужості (*Яків Баш*). 4. Господ..ня, вклавши дітей, сіла над ними і куняла цілу ніч, не гасячи світла (*Олесь Гончар*). 5. Чоловік навіт.. не роздягся, не скинув форменої шинелі не відомого мені відомства (*Іван Ле*). 6. Так одні собі удвох у пізній час щос.. гомонят.. (*А. Малишко*). 7. Мохнатий джміль.. із будяків червоних співає мед (*М. Рильський*).

Вправа 147. I. Спишіть текст, уставляючи у словах, де потрібно, на місці крапок пропущені букви та знаки, розкриваючи дужки.

ВОЛОССЯ

Волосся в народних уявлє(н,нн)ях – вмістилище людс..ких сил. У давнину думали, що волосся робит.. чаклуна (не)чутливим до бол..ю. А тому, перш ніж пі(д, дд)ати звинуваченого в чарівни(ств, цत्व)і тортурам, йому голили голову. З волоссям пов..язані особливі звичаї та повір..я. В українців відразу ж після народже(н,нн)я дитини бабка відрізала в неї три пучки волосся, щоб у тої, коли виросте, (не) було лисини. У гуцулів після хреще(н,нн)я кума відрізала волосся дитини срібною монетою, яку б..р..гли. Ден.., коли пі..стригали дитину (пострижини), був справжнім св...ятом (*Г. Бондаренко*).

II. Укажіть прямі та непрямі додатки, позначаючи їх відповідно літерами П та НП.

Вправа 148. I. Прочитайте текст. Які з цих порад можуть стосуватися хлопців? Доповніть перелік власними порадами щодо стилю та моди. Обговоріть пропозиції у класі.

Молоді люди прагнуть виглядати стильно та модно. Стильні поради для дівчаток-підлітків:

1. Одягайте високі підбори лише в тому випадку, якщо вмієте їх носити!

2. Залишайте відрепетирувану вдома ходу «а-ля подіум» для кастингів у модельні агентства – у повсякденному житті така манера ходьби виглядає смішно й безглуздо!

3. Не намагайтеся виглядати старшими – це вас і так чекає незабаром, а насолоджуйтеся своєю юністю й безпосередністю!

4. Міксуйте максимальну кількість яскравих речей – поки вам це ще можна!

5. Найпривабливішим для дівчинки-підлітка й досі залишається образ у картатій спідниці, білій блузці й гетрах (За матеріалами інтернету).

II. Випишіть із тексту словосполучення, до складу яких входять додатки. Усно визначте тип додатків.

Словник

гётри – bokavédő
картатий – kockás
кастинг – válogatás

підбори – magassarkú cipő
пучок – csomó
хруц – május bogár

§ 24. ОЗНАЧЕННЯ. УЗГОДЖЕНІ ТА НЕУЗГОДЖЕНІ ОЗНАЧЕННЯ

Вправа 149. I. Послухайте, а потім виразно прочитайте вірш Василя Симоненка. Які почуття він у вас викликав? Визначте головну думку вірша.

З ВІКНА

Синиця в шибку вдарила крильми.
Годинник став. Сіріють німо стіни.
Над сизим смутком ранньої зими
принишкли хмари, мов копиці сіна.

Пливе печаль.
 Білють смолоскипи
 грайливо пофарбованих ялин –
 вони стоять, немов у червні липи,
 забрівши в сивий і густий полин.

Полин снігів повзе по видноколу,
 лоскоче обрій запахом гірким.
 Лапаті, білі і колючі бджоли
 неквапно кружеляють понад ним...

II. Пригадайте з вивченого на уроках української мови в 5 класі, що ми називаємо означенням, на які питання відповідає означення, чим найчастіше виражене. Які означення є у вірші В. Симоненка?

Означення – це другорядний член речення, який називає ознаку предмета й відповідає на питання *який? чий? котрий? скількох? скільком? скількома? на скількох?* Наприклад: *Тут височіла біла струнка береза. У розчищені балконні двері линуло свіже морське повітря* (Ю. Яновський).

Означення		
називають різні ознаки предметів	відповідають на питання <i>який?</i>	<i>Вереск</i> ливі, меткі, по- <i>педясті</i> , згуртувалися у зграйку горобці.
вказують на приналежність	відповідають на питання <i>чий?</i>	<i>Наша</i> Україна найкраща у світі.
на порядок предметів при лічбі	відповідають на питання <i>котрий?</i>	<i>Третій</i> учень уже відповідав біля дошки.
характеризують предмет за кількісною ознакою	відповідають на питання <i>скількох? скількома?</i>	<i>Я</i> задумав цієї ночі втікати зі села з Кавуном та ще з <i>чотирма</i> чоловіками (І. Нечуй-Левицький).

Як знайти означення в реченні

Оскільки означення – другорядний член речення, не поспішайте відразу будь-який прикметник (чи інше слово зі значенням ознаки) підкреслювати хвилястою лінією. Потрібно спочатку визначити головні члени речення.

Порівняйте два схожі речення: 1. *Сади вмиті рясними дощами.*
 2. *Сади, вмиті рясними дощами, прокидаються.*

У першому реченні **вмиті** виступає складеним іменним присудком (*сади є вмиті*).

У другому – **вмиті** – частина означення *сади* (що роблять?) **прокидаються** – присудок; *сади* (які?) **вмиті рясними дощами** – означення).

Отже, правильно визначити члени речення так:

1. *Сади* вмиті *рясними дощами*.

2. *Сади, вмиті рясними дощами, прокидаються*.

Щоб не помилитися у визначенні означення, важливо розуміти, що воно залежить від **іменника** (рідше – **займенника**), тобто це слово (словосполучення), яке вказує на ознаку іменника чи займенника. Наприклад, у реченні *Ще змалку Тарас відчував бажання малювати* інфінітив **малювати** виступає означенням, адже залежить від іменника **бажання** (бажання (яке?) малювати).

Отже, щоб правильно визначити означення, спочатку знайдіть означуване слово (**іменник** чи **займенник**, який описується) та поставте запитання **який? чий?**

Вправа 150. Спишіть, вилучивши означення. Порівняйте обидва описи – Івана Нечуя-Левицького і свій. Який із них більш яскравий, образний, виразний?

І море, і озеро, і синій високий його берег, і широкий степ – усе було залите гарячим маревом і прикрите таким легким сивим туманом, що всі сутінки, усі кольори ніби зливалися до купи. Тільки зверху ясно синіло пишне, кругле, лисніюче небо (*І. Нечуй-Левицький*).

Узгодженим називаємо означення, виражене словом, що має такий самий рід (в однині), число та відмінок, що й означуване слово: *Нам жорна ті* (Зн. в.) *із кам'яного віку* (Р. в.) *на танках варвари з Європи привезли* (В. Симоненко).

Узгоджені означення виражаються прикметниками, дієприкметниками, займенниками, числівниками, дієприкметниковими зворотами (поширені означення).

За дванадцятьма мостами сивий Дніпро встає.

Означення *дванадцятьма* узгоджене з обставиною *за мостами* у відмінку, означення *сивий* узгоджене з підметом *Дніпро* в роді, числі та відмінку.

Мова українського народу, витворена віками, коштовним скарбом розвивається.

Дієприкметник *витворена* у дієприкметниковому звороті *витворена віками* узгоджений з підметом *мова* у роді, числі та відмінку.

Вправа 151. Спишіть речення. Підкресліть у них узгоджені означення хвилястою лінією й означувані слова прямою лінією. Назвіть, якими частинами мови виражені узгоджені означення.

1. За річкою у тремтливому мареві стелилися рідні простори.
2. В усій сцені була якась гіркота (*З творів Олесь Гончара*).
3. Там море дере свою синю одержу об гострі скелі на білі клапти і закидає ними весь берег (*М. Коцюбинський*).
4. Перший день війни видався найдовшим.
5. Понад долом мерехтіли хвилі розігрітого повітря (*І. Франко*).
6. У нашій раї на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим (*Т. Шевченко*).
7. У кожній людини обов'язково є якийсь хист, талант (*Олесь Донченко*).

Найчастіше **неузгоджені означення** виражаються іменниками в непрямих відмінках (без прийменників або з прийменниками).

Затоку обступили вогники кораблів.

Вогники (які?) *кораблів* – неузгоджене означення, спосіб зв'язку керування.

Моя Батьківщина – це поле без меж.

Поле (яке?) *без меж* – неузгоджене означення, спосіб зв'язку керування.

Бажання поплавати виникло несподівано.

Бажання (яке?) *поплавати* – неузгоджене означення, спосіб зв'язку прилягання.

У ролі неузгоджених означень можуть уживатися:

– присвійні займенники **його, її, їх**

(Чия?) *Її* *чорноволося голова з маким вінком* здавалася *квіткою* (*І. Нечуй-Левицький*).

– неозначені форми дієслова

Ми отримали завдання (яке?) *дійти до лісу*.

– прислівники й дієприслівники

Вітанням (яким?) *стоячи* зустрів клас учителя.

– стійкі сполучення слів

Любо було *глянути на дівчину* (яку?) *з гордим обличчям*.

Вправа 152. Прочитайте речення. Спочатку випишіть узгоджені означення, а потім – неузгоджені (разом з членом речення, від якого вони залежать). На яке запитання відповідає кожне означення? Що означає? Чим виражене? Яким є спосіб зв'язку між означуваним словом і пояснюваним?

1. Будь не тільки сином батька, а й сином рідного народу (*Народна творчість*). 2. Це була музика нових поколінь (*М. Коцюбинський*). 3. Потім сон переносив мене до похилого жита в полі (*М. Стельмах*). 4. І місточок через річку брама замикала (*С. Руданський*). 5. У долині – луки, трава по пояс (*А. Тесленко*).

Вправа 153. Доберіть до поданих словосполучень з узгодженими означеннями словосполучення-синоніми з неузгодженими означеннями й запишіть. Чи відрізняються такі словосполучення смисловими відтінками? Два словосполучення на вибір уведіть у речення й запишіть їх.

Зразок. *Морська хвиля – хвиля моря.*

Шевченкові твори, батьківський костюм, весняні дні, морська глибина, гірські вершини, геройський вчинок, автобусна зупинка, кришталева ваза, книжкова полиця, високоякісна сталь.

Вправа 154. I. Прочитайте текст. Чи корисні для вас ці поради? Свою відповідь обґрунтуйте.

Найпоширеніша проблема новачків – незнання, куди себе подіти і що робити перед фотоапаратом. Професійні фотографи спрацювали на випередження й підготували масу шаблонів, які ви сміливо можете копіювати й удосконалювати по-своєму. Запам'ятайте головні правила позування.

- Фотографія не любить прямих ліній. Мовою фотографів – це правило трикутників: у суглобах злегка напів-зігнуті руки, ноги, кисті, голова трохи нахилена вбік.

- Не сутультесь, тримайте спину рівною, розправте плечі. Округла, згорблена лінія ще нікого не прикрашала в жодній позі.

- Не ховайте голову в плечі, злегка тягніть її вгору, а ближнє плече трохи опустіть на камеру.

- Гладким, щоб здаватися худішими, експерти рекомендують позувати перед фотокамерою впівоберта. Це візуально зробить по-стать стрункішою.

- Перехресні елементи завжди притягують погляд. Схрестивши руки або обійнявши себе, можна ненав'язливо прикрити недоліки одягу або тіла, а схрещені ноги роблять фігуру більш витонченою.

- Зімкнуті губи роблять обличчя серйозним і стриманим. Якщо ви фотографуєтеся на портрет, де це буде особливо помітно, скори-

стайтеся прийомом, який послабить суворі риси, – зробіть легкий вдих ротом.

• Розслабтеся, повірте в себе, прислухайтеся до внутрішнього «Я» і поведіться природно. Тіло саме почне позувати.

Навіть найбільш вдала поза не перетворить фотографію на шедевр, якщо ви не продумаєте заздалегідь свій образ для зйомок. Виберіть у гардеробі щось таке, що гармонійно поєднує в собі ошатність і практичність – в образі для фото вам повинно бути максимально комфортно, щоб ви могли розслабитися й повністю віддатися процесу. Не забувайте про яскраві кольорові акценти, які зроблять знімки цікавими (За матеріалами інтернету).

II. Спишіть виділені речення. Знайдіть і підкресліть означення, визначте їх тип.

Словник

виднокіл – láthatár

заздалегідь – előzetesen

лиснійочий – különlegesen csillogó

ошатність – elegancia

смолоскіп – fáklya

сутулитись – meggörnyed

§ 25. ПРИКЛАДКА

Вправа 155. Прочитайте речення мовчки. Що ви знаєте про виділені слова? На які запитання вони відповідають? Що означають?

1. І нареклись героями Дніпра воїни-**герої** (П. Тичина). 2. Чеська красуня-**столиця** вирувала радісною повинню свята (Олесь Гончар). 3. На будівництво залізниці прибули інженери-**дослідники** (З газети). 4. Наперед вийшов велетень-**рибалка**, він ніс жмут мотуззя (Ю. Яновський). 5. Тоді загорілися іскри в чорних очах красеня-**юнака** (Іван Ле).

Прикладкою називаємо означення, яке виражене іменником, дає предмету другу назву і відповідає на запитання *який?*

Прикладки є різновидом означення, вони вказують на професію, рід занять, вік, національність, виступають власними назвами міст, сіл, рік, озер, багатьох інших предметів. Наприклад: *Поїзд наближався до станції Чоп*. Прикладка *Чоп* конкретизує назву станції: відповідає на питання *якої станції?* і виражена іменником, тобто дає другу назву.

Прикладки можуть вказувати на:

професію, рід
занять: *Лекцію
читав відомий
учений-орнітолог;*

національність, вік:
*Перекладач-грузин
чудово володіє укра-
їнською. До нас підій-
шов дідусь-пенсіонер.*

соціальне походжен-
ня: *жінка-селянка,
селяни-кріпаки;*

родинні стосунки:
*дівчата-сестрич-
ки,
юнаки-племінники;*

власні назви міст,
сіл, річок, озер, гір
тощо: *річка Уж,
озеро Синевир,
планета Сатурн;*

якісну характеристи-
ку особи чи пред-
мета: *дуб-веледень,
сніжинки-пушинки,
роси-сльози* тощо.

Вправа 156. Спишіть, підкресліть прикладки. Чим вони виражені та яким способом зв'язку з'єднані з пояснюваним словом?

1. І гірко плаче Ярославна в Путивлі-граді на валу (А. Малишко).
2. Знову, ластівочко-серце, ти вернулась (П. Грабовський).
3. Виступає круглий місяць з сестрою-зорею (Т. Шевченко).

Прикладка буває:

непоширена виражена одним
словом

*Усіх владарка-ніч покорила
(Леся Українка). Білі хмар-
ки-помолодки скрізь просте-
лилися (В. Бичко).*

поширена виражена
стійким
сполученням слів

*Освітлений вогнями, підходив
пароплав «Тарас Шевченко»,
наповнюючи простори своїм
могутнім басом (О. Довжен-
ко). Ми прочитали повість
І. Я. Франка «Захар Беркут».*

Вправа 157. I. Прочитайте рядки іменників:

- а) школа, учитель, сестра, калина, хлопчик, юнак;
- б) інтернат, філолог, голубонька, красуня, малюк, угорець.

II. Відповідно поєднуючи іменники обох рядків, утворіть шість сполучень прикладки та пояснюваного слова, запишіть їх. Письмово складіть з цими словосполученнями речення. Підкресліть прикладки.

Зразок. Школа-інтернат. – Школа-інтернат пишається своїми випускниками.

Щоб не помилитися при визначенні прикладки, пам'ятайте про таке.

З двох іменників – власного імені людини та загальної назви – прикладкою здебільшого буває загальна назва: *сестра Ібо́я, учителька Бетті́на Іштвані́вна, письменник Іван Франко, гетьман Богдан Хмельницький*.

Коли ж власна назва не є ім'ям людини, то прикладкою виступає власна назва: *річка У́ж, місто У́жгород, універмаг «Украї́на», спорткомплекс «Юні́сть»*.

Власні імена (прізвища, імена, імена по батькові) є прикладками, якщо вони уточнюють загальну назву: *Се новий тухольський боярин, Тугар Вовк, справляв великі лови на грубу звірину* (І. Франко).

У словосполученні, що складається з двох загальних іменників, прикладкою є те слово, яке має значення якісної характеристики, родової ознаки: *учитель-фізик, лікар-хірург, місто-гігант*.

Прикладку узгоджуємо з пояснюваним словом – членом речення у відмінку, роді й числі або тільки у відмінку.

Якщо прикладка виступає назвою залізничної станції, порту, журналу тощо, як правило, таку прикладку вживаємо тільки в називному відмінку й не узгоджуємо з пояснюваним словом у непрямих відмінках, наприклад: поблизу станції (якої?) *Київ*, у журналі (якому?) *«Друг»*.

Вправа 158. Складіть речення, щоб у них подані слова були прикладками. Речення запишіть.

Восьмикласники (восьмикласниці), директор, спортсменка, підручник, команда, учитель, учень (учениця).

Як відмінюється непоширена прикладка

Напевно, вам доводилося замислюватися над тим, як правильно казати: *Я живу в місті Хуст* чи *Я живу в місті Хусті*?

Прикладку (за винятком назв станцій і портів) звичайно узгоджуємо у відмінку з означуваним словом: *річка Буг, річки Бугу, річкою Бугом, у річці Бузі; озеро Світязь, озера Світязя, в озері Світязі; гора Говерла, гори Говерли, за горою Говерлою; трава полин, трави полину, травою полином; заєць-біляк, зайця-біляка; але: на станції Жмеринка, за станцією Жмеринка і под.*

У діловій, військовій і науковій мові назви населених пунктів та географічні назви постійно стоять у формі називного відмінка, незалежно від форми означуваного іменника: у селі *Черників* (звичайно: у селі *Черникові*), за річкою *Ірпінь* (звичайно: за річкою *Ірпенем*), на горі *Близниця* (звичайно: на горі *Близниці*).

Вправа 159. I. Прочитайте текст. Чи хотілось би вам взяти участь у створенні муралів. На яку саме тематику? Проведіть дискусію у класі.

На стіні спорткомплексу «Буревісник», що в місті Ужгород, на площі у 136 м² зображений мотиваційний малюнок. Мурал створений у межах проекту «Стріт-арт по-ужгородськи», який втілили студенти Ужгородського національного університету. Зображення супроводжує вислів: «Працюй над своєю мрією – і перед тобою розступиться доля».

Ідея проекту муралу реалізована завдяки конкурсу ідей молодіжних проєктів в Ужгороді й отримала фінансування – 45 тисяч гривень (За матеріалами інтернету).

II. Випишіть із тексту речення, у якому є приклади. Підкресліть у ньому всі члени речення. Усно поясніть правопис прикладок

Правопис прикладок

Ставимо дефіс	Не ставимо дефіс
<ul style="list-style-type: none"> • Якщо пояснюване слово й непоширена прикладка є загальними назвами: художник-пейзажист, дівчина-красуня. • Якщо прикладкою виступає власна назва, яка стоїть перед означуваним словом: Ужгород-місто, Тиса-ріка. • Якщо прикладка входить до складу терміна: заєць-русак, твір-роздум, змія-стріла, павук-тарантул. 	<ul style="list-style-type: none"> • Якщо прикладкою є власна назва, що стоїть після загального іменника: місто <i>Ужгород</i>, гора <i>Говерла</i>. • Якщо прикладка означає видове поняття й стоїть після означуваного слова (родового поняття): ягода <i>суніця</i>, дерево <i>клен</i>. • Якщо прикладкою є загальноприйняті в побуті назви людей: <i>громадянин</i>, <i>пан</i>, <i>товариш</i> тощо: <i>громадяни</i> пасажери, <i>пане</i> директоре.

Пишемо в лапках прикладки – назви підприємств, організацій, дитячих установ, магазинів, готелів, кафе, клубів, команд, спортивних товариств, пароплавів, поїздів, назв творів мистецтва тощо. Наприклад: журнал «Ліза», футбольна команда «Динамо», кінокомплекс «Доміон».

Вправа 160. I. Згрупуйте сполучення слів відповідно до правил правопису. Заповніть таблицю.

Прикладки, які пишемо через дефіс	Прикладки, які пишемо окремо

Брати/слов'яни, трава/звіробій, угорець/учений, поет/романтик, місто/Чоп, конструктор/Корольов, дослідники/археологи, знак/символ, книга/реліквія, фізик/Пулюй, замок/фортеця, генерал/губернатор, інтелігент/земляк, пісні/балади, українець/учений, професіонал/музикант, Синевир/озеро, хатинка/маяк, річка/Теребля, Петефі/поет, гори/Карпати.

II. Уведіть у речення по одному прикладу з кожної колонки таблиці й запишіть їх. Підкресліть прикладки.

Вправа 161. Складіть і запишіть речення, подавши короткі відомості про діяльність видатних осіб так, щоб одні й ті самі конструкції виступали то в ролі іменного складеного присудка, то в ролі прикладки.

Зразок. *Микола Костомаров – видатний історик, етнограф і письменник України.* Микола Костомаров, етнограф і письменник, був також одним із перших літературних критиків.

Видатні особи: Леся Українка, Шандор Петефі, Ярослав Мудрий, Іван Франко, Олександр Духнович, Янош Арань, Ліна Костенко.

Вправа 162. I. Прочитайте текст. Які ще роботи скульптора Михайла Колодка вам відомі?

19 листопада 2012 року в Ужгороді урочисто відкрили пам'ятник Ігнатію Рошковичу – видатному митцю, графіку, «першому професійному художнику Ужгорода».

Скульптуру встановили на перетині площі Театральної та сучасної набережної Незалежності, яка за часів Австро-Угорщини носила ім'я митця.

Ігнатій Рошкович розписував фресками численні храми Європи, серед яких базиліка Святого Іштвана у Будапешті.

Пам'ятник І. Рошковичу в Ужгороді

За задумом автора Михайла Колодка, художник малює картину, на якій видно річку Уж і міст такими, якими вони були на початку ХХ століття, часу, коли сам Ігнатій Рошкович ходив вулицями міста.

Пам'ятник І. Рошковичу в Будапешті

Єдина різниця між ними – це картина, яку малює І. Рошкович: в Ужгороді – це зображення Пішохідного мосту, а в Будапешті – вид на ланцюговий міст графа Іштвана Сейчені. За короткий час пам'ятник художнику став надпопулярним серед туристів, що прогулюються набережними Пешта. Постамент стоїть на розі готелю «Інтерконтиненталь», за 50 кроків від першого моста через Дунай у Будапешті (За матеріалами інтернет-сайтів).

II. Випишіть із тексту прикладки разом з означуваними словами, усно поясніть їх правопис.

СЛОВНИК

вирувати – tombol

маяк – világítótorony

§ 26. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ПОГЛИБЛЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ. ЗВІТ ПРО ВИКОНАНУ РОБОТУ

Вправа 163. Пригадайте, що ви знаєте про офіційно-діловий стиль. Виберіть із наведених характеристик стилів те, що стосується офіційно-ділового стилю і складіть монологічне висловлювання про нього.

Чітке дотримання усталених у суспільстві форм; використання багатозначності слова; уникнення розмовних, просторічних, емоційно забарвлених слів і висловів; використання засобів стилістичного синтаксису (риторичні питання й оклики, інверсія тощо); широке використання термінології та абстрактної лексики; точність, ясність, стислість у викладі думок; уживання слів лише в прямому значенні; уживання слів із переносним значенням; використання всіх мовних засобів.

I. Що ви знаєте про звіти? Коли їх складають? У яких сферах життя ми найчастіше маємо справу зі звітами? Свої міркування звірте з наступним текстом.

Звіт – це документ, у якому в письмовій формі подано повідомлення про виконання якоїсь роботи.

Звіти бувають **статистичні (цифрові)** й **текстові, комбіновані, разові та періодичні**.

Періодичні затверджує керівник, який підписав план подання звітів.

Разові адресуються посадовим особам, від яких одержано завдання.

Матеріал звіту може бути поділений на частини, які нумерують арабськими цифрами.

Орієнтовний план звіту

1. Назва документа.
2. Назва закладу, організації, посади особи або осіб, які звітують.
3. Визначення терміну, за який подано звіт.
4. Текст звіту (висвітлюють досягнення й недоліки роботи, наводять факти, пояснюють причини невиконання, формулюють висновки і вносять пропозиції).
5. Дата складання звіту.
6. Підпис особи, яка склала звіт.

II. Розгляньте зразок звіту. Знайдіть у ньому всі структурні елементи, виокремлені в плані.

Звіт

фізорга Мартона Альберта
про участь учнів 8-А класу у шкільній спартакіаді

Протягом 10–15 листопада 2021 року в школі проходила спартакіада, у якій брали участь учні 8–9 класів (69 осіб). Учні 8-А класу завчасно були ознайомлені з планом проведення спартакіади, мали час підготуватися до змагань. Усі учасники за бажанням були об'єднані в невеликі групи (по три-чотири особи) для участі в різних видах змагань. Проте дехто проігнорував підготовчий момент, що позначилося на результатах команд. Загалом клас виступив на спартакіаді добре: команда виборола почесне II місце серед інших класів. Особливо відзначились Кароль М., Тиводар Н., Бадо Й.,

Мартон Г., Кісе Ю., які блискуче виступили у своїх підгрупах. Однак частина класу (Біровчак Д., Вароді Г., Сані Ж.) слабо підготувалася до змагань. Цим учням треба ретельніше займатися фізичною підготовкою, подбати про свій режим дня, відповідальніше ставитися до занять у відвідуваній ними секції.

19 листопада
2021 року

Фізорг
класу

Мартон

Мартон Альберт

Вправа 164. За поданим перед вправою зразком напишіть звіт на одну з тем: про заняття краєзнавчого гуртка; про спортивні змагання з легкої атлетики; про проведення суботника; про екскурсію у Мукачівський замок; про реалізацію проекту, на який ви отримали кошти від спонсорів; про будь-яку іншу подію на ваш вибір.

§ 27. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. СКЛАДАННЯ ОФІЦІЙНОГО ЗВЕРНЕННЯ ДО ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ ЧИ ГРОМАДСЬКОСТІ З АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Вправа 165. I. Послухайте уривок тексту, а потім прочитайте увесь текст. Яку корисну інформацію для себе ви з нього отримали? Обговоріть її з однокласниками та однокласницями.

Громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян та інших організацій чи до посадових осіб із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення. Це право громадян регламентується ст. 40 Конституції України, Законом України «Про звернення громадян» та іншими нормативними документами. Органи, до яких направлені звернення, зобов'язані їх розглянути й дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Під зверненнями громадян розуміють викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) й скарги. Звернення громадян до органів державної влади та органів місцевого самоврядування мають важливе значення в забезпеченні постійного зв'язку між державою та громадянином у вирішенні життєво важливих проблем окремої людини й суспільства загалом.

Звернення може бути індивідуальним або колективним, подаватися в усній, письмовій чи іншій формі (поштою, факсом, телефоном, електронною поштою) на вибір громадянина.

Письмовий варіант звернення подається в довільній формі, проте в ньому обов'язково мають бути зазначені прізвище, ім'я, по бать-

кові, місце проживання громадянина, викладено суть порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги. Письмове звернення повинно бути підписане заявником (заявниками) із зазначенням дати.

Звернення, оформлене без дотримання цих вимог, повертається заявникові з відповідними роз'ясненнями не пізніше як через десять днів від дня його надходження. З метою спрощення процедури оформлення письмових запитів на інформацію особа може подавати запит шляхом заповнення відповідних форм запитів на інформацію, які можна отримати в розпорядника інформації та на офіційному веб-сайті відповідного розпорядника.

Одним із поширених видів звернення громадян у сучасному суспільстві є електронні петиції, які подаються до органів державної влади і після отримання відповідної кількості підписів беруться до розгляду органом влади. Багато позитивних змін у містах і селах України відбулося саме завдяки системі електронних петицій.

II. Розгляньте фрагмент сайту петицій Ужгородської міської ради (детальніше з ним можна ознайомитися за посиланням <https://petition.e-dem.ua/uzhgorod/petition/All>). З'ясуйте теми петицій, їх подальшу долю. Чому одні петиції взяті до розгляду, а інші – ні. Поцікавтеся, чи є можливість подати петицію у вашому місті, селі чи районі.

The screenshot displays a grid of petition cards on the website. Each card includes the following information:

- Topic:** A short title of the petition.
- Status:** Indicated by a checkmark and text such as "Зібрано підписів" (Collected signatures) or "Не підтримано" (Not supported).
- Progress:** A horizontal bar showing the number of signatures collected out of a target of 250.
- Category:** A small orange button indicating the topic, such as "окорона здоров'я" (Healthcare), "еконіка" (Economy), "освіта" (Education), "транспорт та дороги" (Transport and roads), "благоустрій міста та будівництво" (City improvement and construction), "окорона оздоров'я" (Healthcare), "еконіка" (Economy), "благоустрій міста та будівництво" (City improvement and construction), "транспорт та дороги" (Transport and roads), and "благоустрій міста та будівництво" (City improvement and construction).
- Timeline:** Dates for when the petition was accepted for review, when voting ended, or when it was reviewed.

Key petitions visible include:

- Transport and roads:** "Залишилось 2 дні" (2 days left), "транспорт та дороги".
- Healthcare:** "Вимагасмо підвищити енергоефективність й ріст використання відновлювальних джерел енергії в Ужгороді та розробити стратегію адаптації міста до змін клімату." (We demand to increase energy efficiency and the growth of using renewable energy sources in Uzhgorod and develop a strategy for city adaptation to climate change). "Не підтримано" (Not supported).
- Education:** "Будівництво нової сучасної школи в м.Ужгород" (Construction of a new modern school in Uzhgorod). "Не підтримано" (Not supported).
- Environment:** "Врятувати Ужгородську дитячу залізницю від знищення" (Save Uzhgorod children's railway from destruction). "Не підтримано" (Not supported).
- City improvement and construction:** "Врегулювання правил виходу собак" (Regulation of dog exit rules). "Не підтримано" (Not supported).
- City improvement and construction:** "Створення паркової зони навколо озера колишнього Радванського кар'єру" (Creation of a parking zone around the former Radvan's quarry lake). "Не розглядає" (Not reviewing).
- City improvement and construction:** "Капітальний ремонт дорожнього покриття, тротуарів та пішохідних доріжок біля будинків по вулиці Капушанська / Перемого 151 та 155 в 2021 році!" (Major repair of road pavement, sidewalks and pedestrian paths near buildings on Kapushanska / Peremogo 151 and 155 in 2021!). "Не розглядає" (Not reviewing).

Вправа 166. У вас є можливість скласти петицію або звернення щодо вирішення актуальних проблем вашого населеного пункту. За поданим зразком складіть індивідуальне звернення до представників влади чи якоїсь громадської організації.

Зразок звернення

Голові/Керівнику
(назва органу влади/організації)
Прізвище, ім'я, по батькові
Прізвище, ім'я, по батькові заявника.
Домашня адреса заявника,
Телефон, електронна адреса
Статус (необов'язково)

Заява / Клопотання / Скарга / Пропозиції

Звернення пишемо в довільній формі, викладаючи суть питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги.

Дата

Підписи

Голові Закарпатської обласної
державної адміністрації
Микитчаку Павлові Олексійовичу
членів гуртка «Юні захисники природи»
с. Ракошино, Мукачівського району, вул. Шевченка, 10
Телефон керівника 0000000000,
електронна адреса juzaprakosino@gmail.com

Клопотання

Ми, учасники/учасниці гуртка «Юні захисники природи», надзвичайно заклопотані ситуацією, що склалася на околицях нашого села та інших територіях, розташованих поблизу швидкісної траси Київ–Чоп. На полях та в лісах поблизу траси живе чимало видів диких тварин: зайці, лисиці, їжаки, косулі та ін. Часто вони перебігають дорогу, стаючи жертвами транспорту, що на великій швидкості проїжджає трасою. Просимо розглянути можливість встановлення обмежувальних сіток і переходів для тварин з метою їх захисту та збереження їх популяції.

18.01.2022 р.

Учасники/учасниці гуртка

Сейчі Сейчі Міклош
Товт Товт Жужанна
Лецо Лецо Марк
і ще 12 підписів

вимога – követelmény
 заклопотаний – megdöbbsent
 зауваження – megjegyzés
 звернення – felhívás
 клопотання – petíció

регламентувати – szabályoz
 розпорядник інформації –
 információkezelő
 скарга – panasz
 швідкісний – gyors

§ 28. ОБСТАВИНА. ВИДИ ОБСТАВИН (ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ)

Вправа 167. I. Послухайте, а потім виразно прочитайте вірш Лесі Сидорович. Які почуття він у вас викликав? Поділіться своїми враженнями від прочитаного.

КОЛИСКОВА

Мелодійно і казково,
 ніжно-ніжно, волошково
 проростає слово в серце,
 сон вихлюпує відерце
 сновидінь тобі у нічку.
 Діти сплять. Цілюють личка
 зорі, мами, ельфи босі
 і царівни златокосі.

II. Пригадайте відомості про обставини, вивчені вами у попередніх класах. Назвіть обставини. Зверніть увагу, на які запитання відповідають обставини.

Обставина – це другорядний член речення, який вказує на спосіб, міру і ступінь, місце, час, причину, мету дії і відповідає на запитання *як? де? коли? куди? для чого? чому?* тощо. Наприклад: *Коні шалено (як?) мчали полем* (Ю. Мушкетик). *У кімнатці (де?) западає тиша* (Ю. Бедзик).

Види обставин за значенням

Що означає	На які питання відповідає	Приклад
Міру і ступінь ознаки	скільки? наскільки? якою мірою?	<i>Кожний рівчачок чи ямку сповнювала <u>по вінця</u> вода</i> (Олесь Донченко).
Місце дії	де? куди? звідки?	<i>Ідуть дівчата <u>в поле</u> жати</i> (Т. Шевченко).
Час	коли? відколи? доки?	<i><u>Сьогодні</u> пішов сніг.</i>

Спосіб дії	як? яким способом?	<i>Тускло горіла лампадка.</i>
Причину	чому? через що?	<i>Очі в дівчини од страху розширились.</i>
Мету	для чого? з якою метою? навіщо?	<i>Ми приходим у світ для любові (Г. Чубач).</i>
Умову	за якої умови?	<i>При вологій весні озимина буде доброю.</i>
Допустові	незважаючи на що? усупереч чому?	<i>Було, незважаючи на травень, душно, як улітку (М. Коцюбинський).</i>

Обставини звичайно виражаються іменниками в непрямих відмінках, прислівниками, дієприслівниками, дієприслівниковими зворотами (відокремлена поширена обставина); найчастіше вони залежать від присудків, виражених дієсловами. Наприклад: *Спускаючись униз, діти жваво бігли наввипередки. Раптом небо пронизливо засвистіло* (Олесь Гончар). *Довго вони йшли не розмовляючи. Відповівши на всі запитання, він вийшов на подвір'я університету і сів на лавці між кацтанами* (Г. Тютюнник).

Обставини місця й часу		
Обставини часу вказують на час дії	коли? як довго? з якого часу? до якого часу? допоки?	(Коли? або відколи?) <i>З ранньої весни</i> (допоки? або до якого часу?) <i>до пізньої осені</i> будинок був у великому квітковому вінку.
Обставини місця вказують на місце дії	де? куди? звідки?	(Куди?) <i>Вдалину</i> лине пісня дзвінка (П. Тичина). <i>Вітер віє</i> (звідки? куди?) <i>з поля на долину</i> , (де?) <i>над водою</i> гне з вербою червону калину (Т. Шевченко).

Вправа 168. Доповніть речення обставинами місця та часу. Розташуйте речення в такому порядку, щоб утворився текст, і запишіть. Придумайте заголовки.

1. Дівчата (коли?) зібралися (куди?) назбирати листя для малюків. 2. Білочка сиділа (де?) і гризла горішок. 3. (Де?) вони підійшли до товстелезного дуба. 4. Оля глянула (куди?) й побачила красиву білочку. 5. Перед її очима відкрилася велика галявина. 6. (Звідки?) почувся стукіт дятла. 7. Галя кинулася (куди?). 8. (Де?) було так (як?), ніби в казці.

Вправа 169. I. Прочитайте речення вголос. Випишіть із них обставини часу, укажіть, якою частиною мови вони виражені.

1. Шевченко мав намір побути в Яготині два тижні, а прожив майже три місяці (*П. Жур*). 2. Через деякий час маленький загін вийшов на простору галявину. 3. Лекція тривала майже годину. За чверть години по лекції в залі пригасло світло (*З творів Д. Бедзика*). 4. О такій порі ясної днини він завжди приходив до моря (*Ю. Мушкетик*). 5. Ганна з першого ж дня зібрала свою бурякову ланку й не знала спочинку ні вдень ні вночі. 6. Василь Іванович, вислухавши схвильовану Дорку, устав з місця й почав ходити по клуні (*З творів Ю. Яновського*).

II. В останньому реченні визначте підмет і присудок, їх типи і спосіб їх вираження.

Вправа 170. Спишіть речення. Підкресліть у них обставини місця. Усно вкажіть, що вони означають: а) вихідний пункт руху; б) кінцевий пункт руху; в) шлях руху; г) місце дії.

1. Василь Іванович приїхав на поле до Ганни. 2. Перші зорі виткнулися на ясному й теплому ще небі. 3. А тим часом шаланда пройшла поза купою очерету й впливля на Кардашинський лиман (*З творів Ю. Яновського*). 4. Сонце, мов здорова червона діжа, впливло з-за краю землі (*М. Коцюбинський*). 5. За левадами на луках клетотів бій. 6. Радісний подих пронісся в натовпі (*З творів А. Головка*). 7. Вони пішли головною алеєю парку (*Олесь Донченко*).

Обставини причини, мети		
Обставини причини вказують на причину дії	чому? через що? від чого? з якої причини?	<i>Обличчя юнака було стомлене, очі боліли (від чого? або чому?) від безсонних ночей. Кайдаш (з якої причини?) спересердя грюкнув дверима (І. Нечуй-Левицький).</i>
Обставини мети вказують на мету дії	для чого? навіщо? з якою метою?	<i>Учням (для чого?) на допомогу прийшли їхні батьки. Сестра покликала Клару (з якою метою?) рвати черешні.</i>

Вправа 171. Поширте речення обставинами причини, які б були відповідями на запитання, поставлені в дужках. Запишіть створені речення.

Зразок. Книжковий магазин зачинений (через що? чому?) – Книжковий магазин зачинений у зв'язку з ремонтом.

1. (З якої причини?) я став мовчазним. 2. Я зрадив (від чого?). 3. (Через що?) я не відчував болю. 4. Я відчував себе більш бадьорим і впевненим (від чого?). 5. Експерсія до музею не відбулася (з якої причини?).

Вправа 172. Поширте речення обставинами мети з довідки та запишіть їх. Укажіть, з якими членами речення поєднані обставини мети та яким способом зв'язку.

1. У коридорі подзвонили, і Клара пішла до дверей ... 2. І дуб посадили ... проїжджаючим (Т. Шевченко). 3. Ідуть собі парубки ... до гаю. 4. Пролітає зозуленька над ними ... (Т. Шевченко). 5. ... ми ніколи не шукали собі веселощів. 6. Квіти мої, діти! ... ж вас кохав я, ... доглядав (Т. Шевченко).

Довідка: відчиняти, на нічліг, на прикмету, навмисне, кувати, нащо.

Обставина-інфінітив

Інфінітив може виступати **обставиною**, якщо зв'язаний з дієсловом, яке **не є допоміжним** і відповідає на запитання **навіщо? з якою метою? куди?**

Також перед інфінітивом-обставиною можна вставити сполучник **щоб**.

Наприклад, у реченні *Друзі поїхали розважатися* перед інфінітивом можна вставити **щоб**: *Друзі поїхали, щоб розважатися*. Отже, правильно підкреслити члени речення так: Друзі поїхали розважатися.

<p>Обставини умови означають явище, стан, за якого може відбутися дія, виражена дієсловом-присудком</p>	<p>за якої умови?</p>	<p><i>Весело проходить свято при щасті, при достатках. Без вітру не родить жито</i> (М. Сом).</p>
<p>Обставини допустові вказують на умову, усупереч якій дія відбувається</p>	<p>до складу таких обставин входить прийменниковий зворот <i>незважаючи на</i> або прийменники <i>всупереч, наперекір</i></p>	<p><i>Незважаючи на маленький вітерець, було спекотно. Усупереч зовнішній легковажності Люба напрочуд чесно уміла зберігати таємниці</i> (Олесь Гончар).</p>

Вправа 173. I. Прочитайте мовчки текст. Визначте, про кого йдеться, уставте пропущені слова.

Як дикі, так і свійські ... надзвичайно невибагливі щодо їжі, розумні й напрочуд терплячі. Отож, той, хто вважає їх дурними, дуже помиляється. ... швидко тупіють лише у поганих господарів, які їх мордують і неправильно утримують. Опираються вони, тільки коли на них нав'ючують надмірний тягар, який вони просто неспроможні далеко переправити.

... дуже витривалі. На маленькому ... може їхати верхи огрядний чоловік, а в разі потреби він щодуху мчить таку ношу доволі довго.

У ... добрий слух, зір і нюх. До того ж, ці тварини добре відчують перемену погоди. Невибагливі до їжі. Воду п'ють тільки чисто.

Ревуть ... просто жахливо, тим більше, що любляють подавати голос хором. Варто тільки комусь одному несамовито закричати «і-а», як його підтримують усі інші, що знаходяться неподалік. Виходить пекельний концерт, від якого хоч вуха затуляй (З енциклопедії «Я пізнаю світ»).

II. Спишіть виділений абзац. У всіх реченнях визначте члени речення.

<p>Обставини способу дії вказують на спосіб виконання дії</p>	<p>як? яким способом?</p>	<p><i>Нові люди мислять (як?) по-новому. Дівчина завжди читала (яким способом?) із олівцем у руках. (Як?) Тускло горить лампада перед образом Марії (Микола Хвильовий). Санька (як?) знехотя, сердито й по-малу лізе знову на лежанку (В. Винниченко).</i></p>
<p>Обставини міри і ступеня характеризують дію, стан чи ознаку за ступенем або мірою їх вияву</p>	<p>як? у якій мірі? скільки разів?</p>	<p><i>Люди захвилювалися, промовець розгубився (як? наскільки?) трохи. Ми спробували це зробити (скільки?) тричі. Кожний рівчак чи ямку сповнювала (наскільки?) по вінець вода (Олесь Донченко). Сутінки вже (як?) зовсім посиніли (В. Винниченко).</i></p>

Вправа 174. Прочитайте речення мовчки. Випишіть ті з них, у яких є обставини міри і ступеня. Підкресліть ці обставини, усно вкажіть, чим вони виражені.

1. Село було засипане снігом до половини (*М. Коцюбинський*).
2. Передня машина несподівано зупинилася (*Ю. Яновський*).
3. Сонно хлюпала ріка (*Ю. Мушкетик*).
4. Аристархов щасливий, і йому трохи сумно.
5. Вода прибувала з великою люттю (*З творів О. Довженка*).
6. Певно, на ціле життя пов'язалася в нього осінь з боями за Київ (*Ю. Яновський*).
7. Я до вас удень два рази добивався... (*О. Корнійчук*).
8. Чотири рази його супроводжував на сцену чуйний Харитон Павлович (*Іван Ле*).

Вправа 175. Відновіть прислів'я і приказки, уставивши замість крапок обставини з довідки.

1. Добре діло твори ... .
2. Доброму ... добре.
3. Добре ... пам'ятається.
4. Правда і ... не втоне.
5. Кривда людська ... вилазить.
6. ... не вмирають (*Народна творчість*).

Довідка: довго, сміло, в морі, боком, від щастя, скрізь.

Вправа 176. Установіть відповідність між виділеними обставинами та їх групами за значенням.

А Колядували хлопці, **ходячи по дворах із саморобною зіркою** (*Н. Шумада*).

Б У новорічну ніч приходили переважно дівчата **щедрувати** (*Н. Шумада*).

В Ніколи я не знав, що так люблю – **до болю, до смертельного жалю** – понад Дніпром сріблясті верболози (*М. Рильський*).

Г **У перший день нового року** діти ходили по хатах із «засівалками» чи «посипалками» (*Н. Шумада*).

Д **Незважаючи на складне життя**, любив співи: дівочі колядки, щедрівки, веснянки, обжинки (*О. Довженко*).

1. Обставина міри й ступеня
2. Обставина способу дії
3. Обставина мети
4. Обставина допусту
5. Обставина часу

Вправа 177. **I.** Послухайте текст. Чи корисна інформація, яку ви почули? Свою думку обґрунтуйте.

Дорога на роботу, у школу, магазин чи лікарню більше нагадує гігантську ковзанку? Як упоратися з танцями на льоду без небезпечних наслідків для вашого здоров'я й гаманця?

Поради пішоходам – правила пересування під час ожеледиці:

1. **Ходіть повільно, дивіться під ноги, за можливості обходьте місця із суцільним льодом по узбіччю, де є нерівності.**

2. Ноги треба злегка розслабити та зігнути в колінах – так ви зможете швидше згрупуватися у разі падіння.

3. Ступайте на всю стопу.

4. Руки потрібно тримати злегка піднятими, ще краще махати ними під час ходьби – це допоможе утримати рівновагу. **Важливо! Не тримайте руки в кишенях – це збільшує ймовірність травм під час можливого падіння.**

5. Якщо відчуваєте, що втрачаєте рівновагу, спробуйте швидко присісти – це допоможе не впасти або зробити це повільніше, а отже, менш травматично. Під час падіння постарайтеся згрупуватися – напружте м'язи. Це дозволить мінімізувати негативні наслідки.

6. **Не розмовляйте по телефону під час пересування небезпечними місцями, максимально зосередьтеся на дорозі.**

7. **Будьте уважні на переходах, пам'ятайте: гальмівний шлях автомобіля під час ожеледиці збільшується в чотири-п'ять разів.**

8. Правильно вибирайте взуття (*За матеріалами інтернету*).

II. Спишіть виділені речення, підкресліть у них обставини, з'ясуйте їх тип.

Вправа 178. Повторіть теоретичний матеріал про обставини та підготуйтеся до тематичного оцінювання, виконавши завдання самостійно та звіривши власні відповіді з правильними.

ЗНО – це просто

Прочитайте завдання ЗНО 2020 р. (додаткова сесія) та коментар до нього (джерело – osvita.ua).

Завдання 25. З'ясуйте, яким членом речення є виділений фрагмент.

Член речення

1. Підмет
2. Іменна частина складеного присудка
3. Обставина мети
4. Обставина допусту
5. Обставина часу

Приклад речення

- А** Життєвий успіх людини часто пов'язаний з умінням *спілкуватися*.
- Б** Мовлення – надзвичайно важливий *чинник* порозуміння між людьми
- В** Умовою успішного спілкування є *знання* правил мовного етикету.
- Г** Той самий комунікативний *намір* можна здійснити по-різному.
- Д** Конфлікти можуть виникати *через* невдалий *добір* мовних засобів.

Завдання перевіряє ваше вміння визначати головні та другорядні члени речення.

Проаналізуйте запропоновані речення.

До слова *знання* можна поставити запитання *хто? що?*, також воно означає поняття, про яке йдеться в реченні. Отже, це підмет, виражений іменником.

Слово *чинник* пояснює підмет, до нього можна поставити питання *що є підмет?* Отже, це частина складеного іменного присудка, виражена іменником.

Слово *спілкуватися* розташоване біля додатка, пояснює його, можна поставити питання *який?* Отже, це неузгоджене означення, виражене іменником.

До сполуки *через добір* можна поставити питання від присудка *з якої причини?* Отже, це обставина причини, виражена іменником з прийменником.

До слова *намір* можна поставити питання *кого?, що?*. Отже, це додаток.
Відповідь: **В Б А Г**.

Готуйтеся до ЗНО зараз

Розв’яжіть тести ЗНО минулих років. За потреби скористайтесь QR-кодом, виконайте тест онлайн та звірте свої відповіді з правильними відповідями до кожного тесту.

1. Завдання 25 (2017). З’ясуйте, яким членом речення є виділене слово.

Член речення

1 підмет	3 означення
2 додаток	4 обставина

Речення

А Як кажуть в народі, життя прожити – не поле **перейти**.

Б Перед виходом з дому Орест затримався **перевірити** квитки на потяг.

В Як виховує людину сама можливість **зробити** добро!

Г Батьки повинні навчити дитину **долати** життєві перешкоди.

Д **Відчувати** радість за успіхи ближнього – ознака альтруїзму.

2. Завдання 8 (додаткова сесія, 2017).

(1)Леся Українка завжди прагнула не/звичайної *краси* та спокою *душі* й шукала їх не лише в рідній Україні, а й у Грузії. (2)До речі, цей край вона _____ завдяки грузинському студентові Нестору, який квартирував у будинку Косачів у Києві. (3)Леся навчала його французької та *любви* до України, а він її – грузинської та *любви* до Грузії. (4)Життєвий шлях Лесі Українки нагадує не/суцільне тло, а різнокольорові *шматочки* скла – новгород-волинський, київський, грузинський, італійський, єгипетський. (5)Це сходинки до творчої вершини й до не/оборотної вічності, що скріплені ниткою одного не/повторного життя.

У ролі означення в тексті виступає іменник

- А краси
- Б душі
- В любові
- Г шматочки

3. Завдання 23 (2016). З'ясуйте, яким членом речення є виділений фрагмент.

Член речення

1 підмет	3 означення
2 додаток	4 обставина

Речення

- А Щирі друзі глечики не поб'ють.
- Б Учорашне ніби сон, що випурхнув з очей.
- В На десерт подали кисіль з вишень.
- Г Перехожі з подивом поглядали на дівчину.
- Д Русявий день гаптує сні світанню.

СЛОВНИК

вісліук – szamár
гальмівний – fék

лимán – torkolat
намір – szándék

§ 29. ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗВОРОТ

Вправа 179. I. Прочитайте виразно вірш Олі Сапріянчук-Маротчак. Визначте головну думку твору.

Мільйони слів звучать, немов трембіти,
тримають простір щастя і невдач.
Та тільки два – найголовніші в світі:
прості старенькі «дякую» й «пробач»...

II. Знайдіть у тексті вірша порівняння та з'ясуйте, як воно введене в речення.

Вправа 180. I. Прочитайте речення вголос. Зверніть увагу на виділені слова. Чи можна їх вважати окремими членами речення?

1. У нашій раї на землі нічого кращого немає, **як тая мати молодая з своїм дитяточком малим** (Т. Шевченко). 2. Роса розсіпалась, **як дощ** (Олесь Гончар). 3. Час летів, **немов на крилах**, і, **мов сон**, життя минало (Леся Українка).

II. Чи можна замість виділених слів використати такі слова-синоніми: від тої матері молоді з своїм дитяточком малим, дощем, на крилах, сном?

Порівняльний зворот – це сполучення слів, яке шляхом порівняння образно характеризує дію чи якісну ознаку предмета, думки. Наприклад: *Мов дивний сад, шумить життя* (В. Сосюра).

Порівняльний зворот є членом простого речення – найчастіше обставиною способу дії, рідше присудком тощо.

Порівняльний зворот починається сполучниками *як, мов, немов, наче, ніби* тощо.

На письмі порівняльні звороти найчастіше виділяємо комами. Наприклад: *Клас давно для них став рідним, і вони трималися тут невимушено, (як?) як у сім'ї*. Порівняймо: *трималися по-сімейному* – обставина способу дії.

Виділяємо комами порівняльні звороти:

1) зі сполучниками *наче, неначе, мов, немов, ніби, ніж, начебто, як ніби, буцім, що*. Наприклад: *На конвертики хат літо клеїть віконця, мов марки* (Л. Костенко);

2) звороти з **як**, якщо вони не мають інших відтінків, крім порівняння. Наприклад: *Та пісня, як море, і стогне, й рида* (Леся Українка);

3) звороти, що починаються словами **як і**. Наприклад: *Сьогодні, як і століття тому, хвилює всіх проблема землі* (З журналу).

4) сполучення *як правило, як звичайно, як завжди, як навмисне*. Наприклад: *Кома у такому випадку, як правило, не ставиться*.

Порівняльний зворот **НЕ** виділяємо комами тоді, коли він

- становить іменну частину складеного присудка

Була ти наче лісова царівна у зорянім вінку на темних косах (Леся Українка). *А дівчина була як сонце* (Марко Вовчок).

- став частиною стійкого сполучення слів: *білий як сніг, лле як з відра, упав наче підкошений, червоний як рак,*

Лижник летів з трампліна як птах. *Панас Кандзюба бігав по хатах як навіжений* (М. Коцюбинський).

спить як убитий, міцний як дуб, легкий як пір'їна, упертий як осел, жити як сир в маслі

• супроводжується словами *майже, зовсім*

Працюючи наполегливо, уже через рік я вчився майже як справжній відмінник. Хлопець міркує зовсім як дорослий.

Вправа 181. Спишіть, замінюючи виділені слова порівняльними зворотами і ставлячи коми.

Зразок. Однак новина громом впала з ясного неба. – Однак новина впала, як грім, з ясного неба (М. Коцюбинський).

1. Один із юнаків стрілою понісся в поле. 2. А ти зайцем поводишся, уже й злякався. 3. Морем лазуровим цвіте степ. 4. Мати ясним сонечком глянула на сина. 5. Повноводною рікою шумить натовп. 6. Сонечком багряним над нами день встає. 7. У повітрі заметіллю кружляли вогники сонячного світла.

Вправа 182. Усно поясніть, чому в поданих словосполученнях кому не ставимо.

Свіжий як огірок, зробити як слід, червоний як рак, був як один чоловік, жах як страшно, холодний як лід, плаче як дитина.

Порівняльний зворот – обставина і порівняльний зворот – присудок

Оскільки порівняльний зворот може виконувати і роль присудка, і роль обставини, є ризик сплутати члени речення. Щоб не сплутати їх, потрібно спочатку визначити головні члени речення.

Порівняймо два схожі речення: 1. *Дівчина як калина.* і 2. *Дівчина була гарна й цвіла, як калина.*

У першому реченні *як калина* виступає складеним іменним присудком (*дівчина є як калина*); ко́му при порівняльному звороті не ставимо, можна за бажанням поставити тире між підметом і присудком.

У другому – *як калина* – обставина (*цвіла (як?) як калина*); тут порівняльний зворот виділяємо комою.

Отже, правильно визначити члени речення так:

1. *Дівчина як калина.*

2. *Дівчина була гарна й цвіла, як калина.*

Вправа 183. Прочитайте речення, спишіть їх. Підкресліть порівняльні звороти. Поясніть, чому в одних реченнях є кома перед порівняльним зворотом, а в інших реченнях коми немає.

1. До них приєдналась і Ліда Шепель, висока й тонка, як очеретина (*Олесь Донченко*). 2. Ще димна даль бриніла в зорях, мов кришталь (*А. Малишко*). 3. Співак ніби злився воедино з тисячною аудиторією слухачів (*Іван Ле*). 4. Одеса крізь туман здалеку височіла на березі, мов кістяк старої шхуни (*Ю. Яновський*). 5. Запахло сіркою, горілим, і дощ линув як із відра (*Панас Мирний*). 6. У долині, мов у ямі, на багнищі город мріє... (*Т. Шевченко*). 7. Тільки обвішаний патронами авангард був наче із заліза (*Ю. Яновський*).

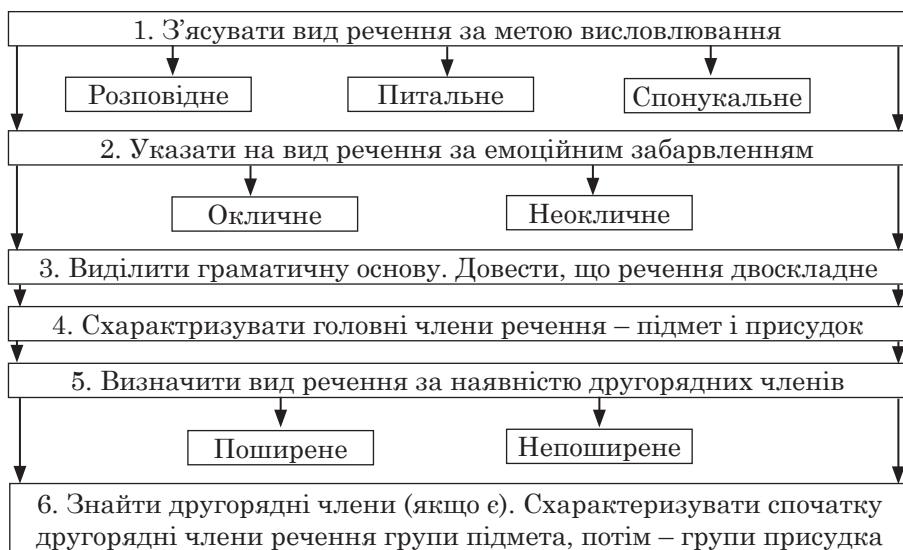
Вправа 184. Прочитайте речення. Переробіть складні речення на прості з порівняльними зворотами. Поставте розділові знаки при порівняльних зворотах. Зробіть синтаксичний розбір одного з речень за власним вибором.

Зразок. *Важкі хмари, які були неначе велетенські гори, сунули небом.* – *Важкі хмари, неначе велетенські гори, сунули небом.*

1. Річка внизу блищить, як блищить сталевий меч. 2. Мій край розквітне, як весною розквітає сад. 3. Він співав, як співають солов'ї в гаю. 4. На галяві співала дівчина, вона була, як запашна квіточка. 5. На пелюстках квітів, наче вони перли в намисті, мерехтять краплини роси. 6. Здалеку линула мелодія, вона була схожа на скаргу.

Вправа 185. Випишіть з художніх книг сім-вісім речень з порівняльними зворотами. Поясніть розділові знаки. Виконайте синтаксичний розбір одного-двох речень, користуючись схемою.

Схема синтаксичного розбору двоскладного речення

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Прямий додаток **є** в реченні

- А Встала весна й чорну землю сонну розбудила (*Т. Шевченко*).
Б І все то те, вся країна, повита красою, зеленіє, вмивається дрібною росю (*Т. Шевченко*).
В Справжні хлібороби говорять, що щастя людське із землі росте (*В. Сухомлинський*).
Г Вітер з гаєм розмовляє, шепче з осокою (*Т. Шевченко*).

2. Прямий додаток **є** в реченні

- А Залюблено задивилося на нього сонце (*Ф. Мамчур*).
Б Ми мостимо дороги людям у грядущє (*А. Малишко*).
В Любові й щастя хочеться людині (*М. Рильський*).
Г Над річкою село з білими хатками та вишневими садками (*Панас Мирний*).

3. Непрямий додаток **є** в реченні

- А Зорі світять нам ясну путь (*П. Тичина*).
Б Не кидай матері, казали... (*Т. Шевченко*).
В Не маю зла до іншого народу (*М. Вінграновський*).
Г Чубенко помалу взяв із стола свої папери й планшетку (*Ю. Яновський*).

4. Непрямий додаток **є** в реченнях

- А Данько розповідає дорослим свої казки про далеке місто щастя (*Олесь Гончар*).
Б Не співати пісень виходили в поле селяни (*М. Коцюбинський*).
В Вкрилась темна земля зіллям-рястом дрібним (*Леся Українка*).
Г Мов сиза голубонька, село облетіла (*Леся Українка*).

5. Неузгоджене означення **є** в реченні

- А Нам треба голосу Тараса (*П. Тичина*).
Б Видатні композитори намагалися відобразити в музичних творах солов'їні пісні (*П. Кальченко*).
В Великі події народжують великих співців (*Є. Гуцало*).
Г Теплий краплистий дощ застав птахів і людей серед поля (*Василь Земляк*).

6. Неузгоджене означення **є** в реченні

- А Людина цінує солов'я не тільки за гарний спів (*П. Кальченко*).
Б Соняшники заплуталися своїми жовтими головами в гіллі (*І. Нечуй-Левицький*).
В Стала наближатися година рушати в дорогу (*С. Васильченко*).
Г Білосніжні хмаринки, як пір'я, легенько пливуть краями неба (*Григорій Косинка*).

7. Узгоджені означення є в реченні

- А Оркестр загравав вальс «Прощання слов'янки».
- Б До мене підходить людина середнього віку (О. Довженко).
- В Гаї, завітчані в жовті і багряні фарби, вигриваються під осіннім сонцем (І. Цюпа).
- Г Стала наближатися година рушати в дорогу (С. Васильченко).

8. Обставина способу дії є в реченні

- А І ходить за їхнім криком бажання лягти і заснуть (В. Симоненко).
- Б В бідне серце моє закрадається вечір покволом (М. Рильський).
- В На осяяних схилах сон-зілля уже голубіє (Олег Ольжич).
- Г Повечерявши, полягали спати (Панас Мирний).

9. Обставина причини є в реченні

- А Живе поезія у мові, якої мати вчила нас (М. Рильський).
- Б Гідність – це мудра влада тримати себе в руках (В. Сухомлинський).
- В Зорі тихо тремтять угорі (М. Коцюбинський).
- Г Хворий зблід від нестерпного болю (З газети).

10. Обставина мети є в реченні

- А На пагорбах біліли невеличкі хатки (М. Стельмах).
- Б Біля столу Максим хвацько вдарив навприсядки (М. Стельмах).
- В І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала і рушник вишиваний на щастя, на долю дала (А. Малишко).
- Г Вітер в гаї не гуляє, вночі спочиває (Т. Шевченко).

11. Обставина допущу є в реченні

- А Без матері добра нема (Народна творчість).
- Б Було, незважаючи на травень, душно, як улітку (М. Коцюбинський).
- В Далеко внизу в синьо-білій пітьмі вгадувалася Десна (Ю. Мушкетик).
- Г Раз Жаба вилізла на берег подивитися та й трошечки на сонечку погрітися (Л. Глібов).

12. Обставина міри і ступеня є в реченні

- А Життя йде розмірено й чітко, напружено і впевнено (Петро Панч).
- Б Барвінок слався по землі м'яко і лагідно, блимав синіми очима (Є. Гуцало).
- В І синявою молодією сповняється ущерть душа... (Михайло Драй-Хмара).
- Г Незважаючи на маленький вітерець, парило й робилося душно (Г. Тютюнник).

§ 30. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ

Вправа 186. І. Прочитайте уривки. Зверніть увагу на те, як «переплітаються» описи різного типу та розповідь. Визначте ставлення авторів до описаної місцевості. Завдяки чому стає зрозумілим це ставлення?

1. Пилипець – село високогірне. Воно розташоване на висоті 700–750 м над рівнем моря. Через село течуть річка Плошанка, потоки Пилипчик і Студений.

Пилипець уперше згадується в письмових джерелах у 1463 році. За легендою, назва походить від засновника Пилипця, вівчаря Пилипа (з наголосом на першому складі).

У селі збереглася дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці XVIII століття та дві дерев'яні дзвіниці початку XX століття в різних кінцях села. Місцеві жителі розповідають, що у 30-х роках минулого століття угорська влада пропонувала їхнім предкам своєрідний «бартер» – новий кам'яний храм в обмін на деревину з навколишніх лісів, але ті мудро відмовилися.

Сьогодні це відомий гірськолижний курорт. Траси різного рівня складності обладнані на сусідніх горах Гимба й Ряпушка. Улітку Пилипець – центр парапланеризму, а ще тут є байк-парк для любителів велоспорту (За матеріалами інтернету).

2. Перед нами чорнів Кривий Яр. Я знав, що вночі кожний яр видається глибшим, ніж є в дійсності. Але цей був як безодня, кострубата, чорна, вогка. З обох боків його непорушно й понуро стояв ліс, одсвічуючи проти місяця стовбурами дерев. Здавалося, що поблизу сидить хтось і пильно стежить за нами. Дорога круто спускалася вниз, сіра, самотня, порожня. З яру тягнуло холодом.

Несподівано ми опинилися на дні яру. Він, розуміється, тільки згори здавався таким глибоким. Було тихо. Сонно шелестіли верхівки дерев і, наче знов засипаючи, змовкали (За В. Винниченком).

3. Село Тухля Сколівського району Львівської області вперше згадується в історичних документах, датованих 1397 роком. У 1241

році на село напав загін монголо-татар, проте тухольці на чолі із Захаром Беркутом відбили напад. Цю подію описав Іван Франко у повісті «Захар Беркут».

«Стародавнє село Тухля – се була велика гірська оселя з двома чи трьома чималими присілками, усього коло півтора тисячі душ. Село й присілки лежали не там, де лежить теперішня Тухля, але геть вище серед гір, у просторій подовжній долині, що тепер поросла лісом і зоветься Запалою долиною». Це слова Івана Франка з повісті «Захар Беркут», адже саме в цьому карпатському селі розгорталися події історії, яка, за словами Великого Каменяря, була написана на основі народного переказу і, отже, скоріш за все, має під собою реальне підґрунтя (За матеріалами інтернету).

II. Розгляньте пам'ятку «Як працювати над твором-описом місцевості в художньому стилі». Запам'ятайте особливості побудови висловлювань, що містять опис місцевості.

ПАМ'ЯТКА

Як працювати над твором-описом місцевості в художньому стилі

1. Доберіть доречний фактичний матеріал (виділіть об'єкти, що становлять основу опису місцевості) і підготуйте план майбутнього твору.

2. Доберіть промовистий заголовок, що виражає основну думку висловлювання.

3. Дотримуйтеся вимог художнього стилю (доречно використовувати художні засоби – епітети, метафори, порівняння – задля увиразнення мовлення).

4. Використовуйте слова і словосполучення на позначення місця розташування об'єктів опису місцевості, як-от: *прямо перед нами, неподалік, поруч, у центрі, удалині, трохи далі* та ін.

5. Передайте власне ставлення до місцевості, яку описуєте (захоплення, замилювання, здивування тощо).

Вправа 187. I. Прочитайте текст мовчки. Визначте стиль мови й тип мовлення. На що вказує заголовок: на тему чи на основну думку? Зверніть увагу на особливості опису місцевості.

МОЯ ВУЛИЦЯ

Я живу в місті Ужгороді на вулиці Корзо. Корзо – це головна серед усіх міських вулиць Ужгорода.

Вулиця має досить давню історію. У XVII столітті вона згадується під назвою Мостова (бо вела до великого, головного мосту через річку Уж, нині – Пішохідний міст). Тут проживали переважно ремісники, які працювали на володаря Ужгородського замку. Згодом вулиця отримала нову назву – Суворова. Ще пізніше з'явилася інша назва – Корзо – так ужгородці неофіційно називали улюблене місце прогулянок.

З архітектурної точки зору вулиця сформувалася наприкінці XIX – на початку XX століття. Визначальними ознаками вулиці у XIX столітті були численні дрібні й великі крамниці, власниками яких переважно були єврейські торговці. На Корзо, звичайно ж, були й інші цікаві історичні та архітектурні пам'ятки. Саме тут Другети заснували найдавнішу лікарню міста. Далі, на розі з вулицею Волошина, розташувалася велика триповерхова будівля, зведена з білої цегли. Це – «Білий корабель». Свою назву він отримав, звичайно, не від кольору цегли, з якої збудований, і не від імені архітектора М. Фегера (з угорської мови його прізвище перекладається як «білий»), який спроектував цю будівлю, а від назви казенної корчми, що стояла на цьому місці деякий час. Через декілька років імпозантна будівля «Білого корабля» згоріла.

Тепер на моїй вулиці вишикувалися магазини, аптеки, банки, офіси, численні кав'ярні.

Моя вулиця подобається мені завжди. Я люблю гуляти по Корзо в будь-яку пору року. Саме на Корзо найбільш яскраво проявляється атмосфера найдавнішого міста Закарпаття: тут у вільний час неквапливо прогулюються ужгородці, п'ють у численних кав'ярнях смачний гарячий шоколад і незрівнянну ужгородську каву. Корзо відображає затишок і спокій ужгородців, а ще – красу мого міста. Для мене Корзо – найкраще з усіх місць!

Орієнтовний план

I. Вступна частина.

1. Моя вулиця – частина села, країни, держави, її історія.
2. Історія заснування вулиці та виникнення назви.

II. Основна частина. Опис вулиці.

1. Місце розташування й розміри.
2. Окраса вулиці.
3. Житлові будинки, магазини, підприємства, установи.
4. Пам'ятки історії та культури.
5. Місця відпочинку.
6. Озеленення.
7. Як змінилася вулиця останнім часом.
8. Вулиця вдень і ввечері (у різні пори року).

III. Висновки.

1. За що я люблю свою вулицю.
2. Що, на мій погляд, можна (треба) вдосконалити, змінити.

II. Підготуйтеся до письмового твору-опису місцевості на основі особистих спостережень у художньому стилі. Оберіть одну з тем: 1. «Місто, яке я люблю». 2. «Моя вулиця». 3. «Моє улюблене місце відпочинку». 4. «Історичний центр мого міста (селища, села)».

Словник

безодня – szakadék
парашанерізм – siklóernyőzés

підґрунтя – alap
присілок – falucska, tanya

§ 31. ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ. ТИПИ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Вправа 188. I. Прочитайте текст. Чи корисна для вас ця інформація? Чим саме?

Час – це гроші. Як правило, багаті люди встають рано, їхній день розписаний по хвиликах.

Стів Джобс носив темні джинси, водолазку й кросівки. Хоча міг собі дозволити одяг від найдорожчих дизайнерів. «Я можу з більшою користю витратити той час, який я зазвичай витрачав вранці на вибір туалету», – пояснював Джобс вибір свого невибагливого гардеробу. Якщо людина ухвалює занадто багато рішень за короткий проміжок часу – вона втомлюється. «Щоб ухвалити

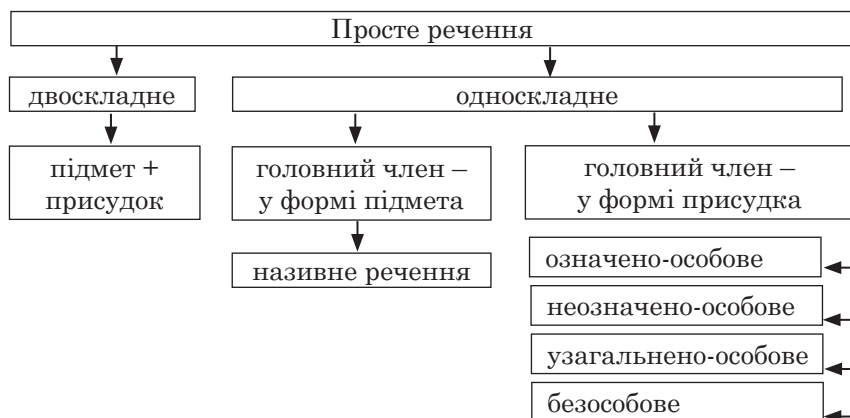
найкраще рішення, потрібно економити енергію», – говорив Джебс (За матеріалами інтернету).

II. Знайдіть і прочитайте речення, які мають і підмет, і присудок. Спишіть речення або їх частини, які мають тільки один головний член речення – присудок. Спробуйте підставити до них підмети. Чи будь-який підмет можна підставити? Чи в усіх реченнях це можна зробити?

Речення з одним головним членом називаємо **односкладним**. Другий головний член або не потрібен для розуміння змісту таких речень, або його взагалі не може бути.

Односкладні речення поділяються на **означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові** та **називні**. Суть цих речень певною мірою розкривається в їх назвах.

Вправа 189. Прочитайте речення вголос. Чи всі речення мають підмет та присудок? Чи зрозумілий зміст речень з одним головним членом? Підметом чи присудком є в них головний член речення?

1. Сміху вже не чулося. 2. Він став прислухатися. 3. Спочатку нічого не було чути. 4. Потім водою донесло тиху пісню. 5. Пісня скоро одбриніла. 6. Стало тихо. 7. Високо над горами стояло серпневе сонце. 8. Пахли трави, верби. 9. Радісний подих пронісся в юрбі. 10. Заговорили. 11. Хтось усміхнувся (Н. Забіла).

Граматична основа односкладного речення – це головний його член (присудок або підмет). Розрізняють дві основні групи односкладних речень.

Речення з головним членом присудком

Означено-особові *Підтягую ослаблі струни, торкаюсь їх смичком* (Ю. Збанацький).

Неозначено-особові *Весною в селі встають рано* (Панас Мирний).

Узагальнено-особові *Більше вчитимешся – більше знатимеш* (Народна творчість).

Безособові *Незабаром світатиме.*

Речення з головним членом підметом – називні: *Тиша. Ніч.*

Як і двоскладні речення (з підметом і присудком), речення з одним головним членом бувають поширені і непоширені. *Наприклад: Надворі смеркалося* (Панас Мирний). – *Смеркалося.* Перше речення поширене, бо в ньому є другорядний член речення обставина.

Вправа 190. Прочитайте. Усно визначте вид кожного речення. Якими відтинками змісту різняться синонімічні речення різного виду?

1. Мати хоче нам добра. – Матері хочеться, щоб нам було добре. 2. Я люблю свій рідний дім. – Люблю рідний дім. 3. Ми співали пісню. – Деся співали пісні. 4. Закарпаття – мій рідний край. – Закарпаття... Це – мій рідний край. 5. Я чесно роблю своє діло. – Чесне діло роби сміло (*Народна творчість*).

Вправа 191. Спишіть текст, переробляючи двоскладні речення на односкладні. Усно визначте вид кожного речення.

Була зима. Я йшов вечірньою вулицею до матері. Навколо стояла тиша. Стежка була притрушена сніжком. Він рипів під ногами. Повіяв вітер. Дуже швидко стежка була заметена снігом. Деся голосно гавкали собаки. Але я не відчував страху. Я знав, що у матері мене чекають тепло й затишок... (*З учнівського твору*).

Вправа 192. I. Прочитайте текст. Обговоріть його у класі. Чи користуєтеся ви інтернет-магазинами? Розкажіть про свій досвід.

Обсяги інтернет-продажу у світі продовжують зростати рекордними темпами. По-перше, це дешевше, а по-друге, істотно заощаджує час і сили. Звичайно, інтернет-шопінг має свої переваги й недоліки. Серед переваг можна назвати такі:

1. Економія грошей. Онлайн-магазину, на відміну від звичайного, не потрібно орендувати дорогі площі в торгових центрах, витратитися на ремонт, логістику й утримувати штат продавців-консультантів.

2. Економія часу. Численні години виснажливого шопінгу потроху відходять у небуття. Коли ви купуєте товари в інтернет-магазині,

немає потреби витратити час на збори, дорогу до магазину, а також на стояння в чергах до примірочних.

3. Необмеженість у часі. Замовити товар в інтернеті можна у будь-який зручний час – удень, уночі, на свята...

4. Величезний асортимент. На просторах інтернету можна знайти що завгодно:

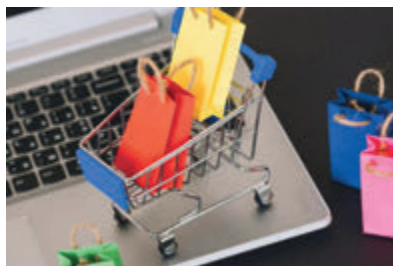
асортимент товарів не обмежений площею стаціонарного магазину.

5. Стирання кордонів. Сьогодні можна вільно купувати в магазинах будь-якої країни світу за допомогою сучасних платіжних систем.

6. Можливість порівнювати ціни. Можна швидко з'ясувати, де товар дешевший, і вибрати найвигідніші умови доставки.

До недоліків відносимо те, що замовлення, як правило, потрібно чекати. Час доставки – від одного дня до кількох місяців, якщо купівля здійснюється за кордоном. Також ми не можемо доторкнутися до одягу, приміряти його. В інтернеті можна натрапити на безліч мемів на тему «що купував, а що прийшло» (*За матеріалами ітернету*).

II. Випишіть із тексту по три приклади односкладних речень кожного типу: з головним членом підметом і головним членом присудком. Підкресліть у них граматичну основу.

Словник

асортимент – választék

водолázка – garbó

істóтно – jelentősen

небуття – nemlét

смичóк – vonó

стаціóнарний – helyhez kötött

§ 32. ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Вправа 193. I. Прочитайте текст. Яку їжу любите їсти ви? Що ви вмієте самі готувати?

Не раз він дивував мене, як із нічого нашвидкуруч готував смачну й поживну страву. Навіть у лісі, навіть без вогню. У їжі не був вибагливий, але й не їв абищо. Пригадую його міркування:

«Ех, втрачаємо смак до доброї їди. Чи вона вже не та, чи ми інші, чи, може, слова не смачні...» (*М. Дочинець*).

II. Проаналізуйте речення. До якого типу вони належать: односкладних чи двоскладних? У односкладних реченнях з'ясуйте, чи можна визначити дійову особу. Яким чином? Свої міркування звірте з поданим після вправи правилом.

Означено-особовими називаємо такі речення, у яких присудок означає дію, що стосується певної особи (або осіб). Наприклад: *Бережімо честь народу – найкоштовнішу перлину* (П. Тичина).

В означено-особових реченнях – особу, яка виконує дію, легко встановити (хто виконує дію?): *Благаю (я) у Тебе від серця словами опіки та ласки для любої мами* (Р. Заводович).

Присудок у таких реченнях виражений дієсловом у формі 1-ї та 2-ї особи або формою наказового способу.

На певну особу (*я, ти; ми, ви*) вказує закінчення дієслова-присудка.

Вправа 194. I. Прочитайте діалог. Визначте, які з речень-реплік двоскладні, а які – односкладні. Спишіть односкладні речення, підкресліть присудки. Визначте особу, число, спосіб, час дієслів-присудків.

- Сьогодні йдемо на ковзанку. Ходи й ти з нами, Іринко!
- Я ж не вмію ковзатися!
- Нічого, навчимо.
- А якщо впаду?
- Не дамо!
- Допоможеш, Наталю, мені навчитися стояти на ковзанах?
- Звичайно, допоможу.
- Тоді ходімо!

II. Зробіть висновок про те, чим може виражатися дієслово-присудок у означено-особовому реченні. Свої спостереження звірте з правилом, поданим перед вправою. Яких прикладів-ілюстрацій означено-особових речень немає в діалозі?

Вправа 195. I. На основі поданих речень за зразком змоделюйте односкладні означено-особові речення, у яких головний член мав би різне морфологічне вираження.

Зразок. (*Любити*) Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну ... (В. Сосюра). – *Люблю* Україну у сні й наяву... *Любить* Україну у сні й наяву... .

1. Як парость виноградної лози (плекати) мову (*М. Рильський*).
2. Пильно й ненастанно (полоти) бур'ян (*М. Рильський*). 3. Спостерегаючи, як постають із руїн святині Києва, (пригадувати) слова апостола Андрія: «На сих горах возсіяє благодать Божа» (*О. Глушко*).

II. Перечитайте ще раз перші два речення. Як ви розумієте тут вислів «політь бур'ян»? Що можна вважати у мові «бур'яном»? Чому поет закликає плекати мову? Що для цього треба робити?

Вправа 196. I. Запишіть текст, ставлячи дієслова, що в дужках, у відповідній формі так, щоб вони виражали дію оповідача. Зверніть увагу на чергування приголосних при творенні дієслів.

Коли (лежати, *2-га особа однини*) у полі лицем до неба і (вслухатися, *2-га особа однини*) в многоголосу тишу полів, то (помічати, *2-га особа однини*), що в ній є щось не земне, а небесне.

Щось наче сверлить там небо, наче струже метал, а вниз спадають тільки дрібні, просіяні звуки. Ниви шумлять навколо і заважають. (Гнати, *1-ша особа однини*) від себе голоси поля, і тоді на мене, як дощ, спадають небесні. Тоді (пізнавати, *1-ша особа однини*). Се жайворонки.

Чи не краще сісти тихенько й заплющити очі? Я так і зроблю. (Сідати, *1-ша особа однини*). Круг мене темно. Блискають тільки гострі колючі звуки і дрібно сиплеться регіт на металеву дошку. (Хотіти, *1-ша особа однини*) спіймати і записати в пам'яті... (За М. Коцюбинським).

II. Назвіть означено-особові речення.

III. Знайдіть речення, у якому вжито антоніми.

IV. Доведіть, що уривок належить до художнього стилю. Які художні засоби тут використано?

Вправа 197. Розгляньте фотоілюстрацію. Уявіть себе на тій терасі. Усно опишіть свої дії та відчуття, за можливості використовуючи означено-особові речення.

Вправа 198. Ви, напевно, любляєте їсти смачні страви. Розкажіть у класі, як ви їх готуєте. Свою розповідь розпочніть так: Я дуже люблю їсти ... . Готую її/його за своїм рецептом/ рецептом мами, бабусі/інші варіанти. Для цього беру ... .

СЛОВНИК

вибáгливий – válogatós

нашвидкóрúч – gyorsan

§ 33. НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Вправа 199. I. Порівняйте двоскладні речення з односкладними неозначено-особовими. Яка між ними різниця? Як мислиться дійова особа в неозначено-особових реченнях – цілком конкретно чи неозначено, узагальнено?

Ми ходили в похід на лижах.

Селяни засівають поля навесні.

Ми відпочивали влітку.

Восени ми зібрали гарний урожай.

Узимку нам організували похід на лижах.

Навесні засіватимуть поля.

Улітку відпочивають.

Урожай збирають восени.

II. Визначте особу, число, час і спосіб дієслів-присудків в односкладних реченнях.

III. Зробіть висновок про те, що ми називаємо неозначено-особовим реченням, визначте способи вираження дієслова-присудка в таких реченнях. Звертеся з правилом, поданим після вправи.

Неозначено-особовими реченнями називаємо такі однокладні речення, у яких присудок означає дію або стан невизначених осіб.

У неозначено-особових реченнях дію виконує **хтось із певного кола людей**: *У піснях тебе **називали** (хтось із них) зіркою* (Є. Летюк).

Уживання таких речень допомагає більше зосередити увагу на дії, події, її результаті та наслідках, ніж на особі.

Присудок у цих реченнях виражений дієсловом у формі 3-ї особи множини (вони) теперішнього, майбутнього або ж у формі множини минулого часу. Наприклад: «Заповіт» співають усіма мовами світу.

У цьому реченні дієслово-присудок *співають* стосується не певної особи чи певних осіб, а невизначених осіб. Дійова особа – підмет – тут відсутня й точно назвати її не можна. Важлива сама дія, а не виконувач.

Якщо в неозначено-особове речення ввести підмет, воно втрачить невизначене значення. Порівняймо:

Поділять тебе, земле, ой, по-
ділять.

Селяни поділять тебе, земле, ой,
поділять.

Вправа 200. Спишіть речення у такому порядку: 1) двоскладні; 2) означено-особові; 3) неозначено-особові.

1. За народною легендою, дівчину таємно кохав чесний і благородний козак Іван Іскра (*З підручника*). 2. Авторкою пісні «Засвіт встали козаченьки» вважають Марусю Чурай. 3. Засвіт встали козаченьки в похід з полуночі. 4. Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці. 5. У неділю рано зіллячко копала... 6. Прощай, милий мій синочку, та не забувайся. 7. Ой рад би я, матусенько, скоріше вернуться... (*З пісень Марусі Чурай*).

Вправа 201. Спишіть текст, переробляючи двоскладні речення на односкладні. Визначте вид кожного речення. Для полегшення виконання завдання зверніть увагу на виділені присудки й на подані за ними запитання.

ПІСНІ МАРУСІ ЧУРАЙ

«Дівчиною з легенди» називає (*що роблять? у якій країні?*) український народ поетесу-піснярку Марусю Чурай. Легендарній українській поетесі з часів Хмельниччини народ **приписує** (*що роблять?*) чимало популярних пісень. Життя і творчість Марусі Чурай **оповиті** (*що зробили?*) «ореолом чарів і загадковості» (*З підручника*).

Вправа 202. Спишіть текст, розкриваючи дужки. Визначте граматичну основу речень, усно вкажіть, речення двоскладне чи односкладне, визначте вид односкладного. Свою думку обґрунтуйте.

Троянду називали «милосердною» квіткою завдяки цілющим властивостям вироблених із неї парфумів, олії та води. Її п(и, е)люстки накладали на обли(ч, чч)я, щоб надати йому юнацької свіжості. Настій бджіл на трояндовій олії застосовували для поліпше(н, нн)я росту воло(с, сс)я, а зібрану з квітів росу мали за найліпший засіб проти запале(н, нн)я очей. Досі ще трояндову олію та воду широко використовують (в, у) парфумерії. Вони є складовими частинами багатьох лікувальних мазей, косметичних есенцій... (*С. Приходько*).

Вправа 203. І. Послухайте текст. Назвіть відомі вам незвичні види спорту. Якщо таких немає, пошукайте інформацію в інтернеті.

Що тільки люди не видумують, але у своїй популярності жоден вид спорту не зможе потіснити хокей. Так, ще одним похідним спортом від найшвидшої гри у світі є хокей з м'ячем. Грають у нього на спеціальному полі зі штучним покриттям. Розміри поля приблизно такі ж, як і у футболі. Грають 11 на 11 гравців 4 тайми по 15 хвилин. Цей вид спорту дуже популярний у Пакистані, де вважається національною грою, також у Австралії, Німеччині, Нідерландах, Іспанії, Індії.

В Україні центрами хокею з м'ячем є Вінниця й Суми. Вінницька команда «Колос-Секвойя» з року в рік виступає у європейських кубках. Складність розвитку цього виду спорту полягає у специфічному покритті, на якому проводяться матчі. Таке покриття не підходить для проведення інших видів спорту, тому потрібно мати окремі поля саме під хокей із м'ячем (*За матеріалами інтернету*).

II. Випишіть з тексту неозначено-особові речення. Підкресліть у них граматичну основу, визначте, чим вона виражена.

§ 34. УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОВОБІ РЕЧЕННЯ

Вправа 204. Зіставте пари речень. Визначте в них головний член, схарактеризуйте його, вказавши спосіб, час, особу, число. Дослідіть, у яких реченнях головний член указує на визначену особу, у яких – на невизначену, а в яких – на узагальнену. Свої міркування звірте з правилом, поданим після вправи.

1. Учись, сину, зроби це для себе. 2. Учні, шукайте тлумачення слів у словнику. 3. Чути стукіт – у кузні щось кують.	1. Роби для інших, учись для себе (<i>Народна творчість</i>) 2. Шукайте і знайдете (<i>Рене Декарт</i>). 3. На те коня кують, щоб не спотикався (<i>Народна творчість</i>).

У першому реченні лівого стовпчика дія стосується конкретної особи – *сина*; у другому – *групи конкретних осіб*, у третьому ж реченні – *групи невизначених осіб*, що виконують конкретну дію.

Усі поради, подані у правому стовпчику, можуть стосуватися будь-кого, вони є загальними для всіх.

Узагальнено-особовим називаємо такі односкладні речення, у яких присудок означає дію, що має стосуватися будь-кого з людей.

В узагальнено-особовому реченні неназвана особа-діяч мислиться як будь-хто з людей: *Не вір словам, а вір ділам. Що посієш, те і збереш* (*Народна творчість*).

Такі речення найчастіше використовуються в прислів'ях, а також у художній та, рідше, у науковій літературі.

Основне призначення узагальнено-особових речень – образне вираження загальних суджень, тому такі речення широко представлені в народних приказках, афоризмах.

Присудок у цих реченнях найчастіше виражений дієсловом у формі 2-ї особи однини чи множини, рідше – формою 3-ї особи множини.

Здобудеш освіту – побачиш більше світу (Народна творчість).

Давніх друзів не забувають (Народна творчість).

Усі й кожен більше побачить і знатиме, якщо наполегливо й постійно вчитиметься.

Так повинні чинити всі. Порада для всіх і кожного.

Вправа 205. Опишіть фрагмент футбольного матчу, спортивного змагання або виступу естрадної зірки, використовуючи узагальнено-особові речення.

Вправа 206. I. Відтворіть народні вислови, дібравши продовження з правої колонки.

1. Не сиди, склавши руки,	... з боргами вставатимеш.
2. Їсть за вола,	... не встигнеш і до самої ночі.
3. Лежачи на боці,	... то не буде й скуки.
4. На печі	... та й у спину – рогачем.
5. Нагодують калачем,	... а робить за комара.
6. Довго спатимеш –	... щастя шукає.

II. Якою темою можна об'єднати сконструйовані вами прислів'я? Чому вони навчають? Пригадайте й запишіть коротеньку розповідь з життя, літератури, яку можна було б закінчити одним із прислів'їв.

§ 35. БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Вправа 207. I. Прочитайте текст мовчки. Зверніть увагу на виділені речення та частини складних речень. Випишіть ці односкладні речення (або односкладні частини складних речень), у яких дія або стан мислиться незалежно від її виконавця, у такому порядку: 1) повідомлення про стани і процеси в навколишньому середовищі; 2) переживання, настрої й фізичні відчуття людини, її внутрішній стан; 3) природні явища, фізичні процеси; 4) бажання/ небажання.

ДОБРЕ ЇХАТИ ДО СВОЄЇ ХАТИ

Тихо навкруги... Добре їхати до своєї хати. Нема кращої дороги в світі, ніж до рідної матері. **Це можна** відчутти лише тоді, коли кине тебе доля далеко від отчого дому... Сподіваєшся на цю дорогу, думаєш розгубити на ній свій неспокій і знайти душевну втіху. **Коли не спиться тобі ночами,** коли раптом оповіє тебе невимовна туга, ... тоді десь у глибині душі народжується оцей споконвічний потяг до своєї дороги. **І якщо навіть станеться так,** що обставини не пустять тебе в цю дорогу, – ти все одно пройдеш її в думках сотні, тисячі разів і повертатимешся з неї кращим, бодай на хвилину чи на день. **Хочеться,** щоб так було завжди... (За М. Зарудним).

II. Чому такі речення називаємо безособовими? Яке лексичне і граматичне значення мають у них присудки? Свої міркування звірте з правилом, поданим після вправи.

III. Які ще типи односкладних речень ужито в тексті? Назвіть їх.

Безособовими називаємо такі односкладні речення, головний член у яких означає дію або стан, що відбувається (настає) стихійно чи без активної участі особи.

У безособових реченнях дія відбувається без безпосередньої участі дійової особи й мислиться як незалежна від будь-якого діяча: *На сонці тепло, а біля матері добре* (Народна творчість). *Смеркається. Починає смеркатися.*

Підмета у цих реченнях при присудку немає і його не може бути. Наприклад: *Весніє вже* (Олесь Гончар). *Отак мені доведеться свято зустрічати* (Т. Шевченко). Присудок у безособовому реченні буває простим і складеним. Наприклад: *Уночі загуло з гір. Було прохолодно.*

Головним членом у безособових реченнях можуть бути

безособові дієслова

Світало і хмарилося. Ночами мені не спиться...

особові дієслова, вжиті в безособовому значенні

Вдарило. Громом торохнуло звідусіль (Б. Олійник). Пахне весною.

дієслівні форми на **-но, -то** із зв'язкою або без неї

Було вирішено провести кон-
ференцію. Пройдено довгий шлях.

неозначена форма дієслова

Не розривать з життям мого
з'єднання (В. Сосюра).

прислівники, зокрема присудкові слова *треба, можна, шкода, слід, час, жаль, нема, добре, тяжко, приємно, дарма*, зі зв'язкою або без неї, здебільшого у сполученні з неозначеною формою дієслова

У кімнаті світло, тепло. Це можна відчутти не один раз. Матері кожної дитини жаль (Народна творчість). Нема кращої дороги у світі, ніж до рідної матері.

До безособових речень належать також заперечні речення, у яких назва певної особи (або предмета) стоїть у родовому відмінку.

У брата нема книжки. У театрі не було вистави.

Вправа 208. Передайте значення, виражені у двоскладному реченні, безособовими дієсловами (за потреби скористайтеся довідкою). Уведіть ці слова в безособові речення.

Зразок. *На ліс опустився вечір. – Вечоріє. У лісі вечоріє.*

1. Настала тиша. 2. Мене охопила радість. 3. Мені нічим зайнятися. 4. Сходить сонце. 5. Я не відчуваю страху. 6. Я не можу спати.

Довідка: не спиться, не страшно, світає, нудно, стало тихо, мені радісно, світає.

Часто двоскладні речення й односкладні безособові бувають синонімічними, наприклад:

Я не читаю.

Дія сприймається як залежна від особи: не читаю з власної волі, щоб відпочити, зайнятись чимось іншим тощо.

Мені не читається.

Дія сприймається як незалежна від особи: не читається, хоч, можливо, це ніяк не узгоджується зі сприятливими умовами для читання.

Вправа 209. Запишіть безособові речення. Підкресліть у них присудки, визначте, що вони виражають. Усно визначте, якою частиною мови вони виражені.

1. Світає. Край неба палає. 2. Нема на що подивитись, з ким поговорити. 3. Мені й не весело було й на нашій славній Україні. 4. Не спалося, – а ніч як море (Хоч діялось не восени). 5. Де нема святої волі, не буде там добра ніколи. 6. Людей і долю проклинати не варто. 7. Тяжко, важко сиротині... 8. У гаю, у гаю, вітру немає... 9. Чого мені тяжко, чого мені нудно... 10. Не їсться, не п'ється, і серце не б'ється. 11. Не стало на селі княгині... 12. Самому чудно. А де ж дітись? (З творів Тараса Шевченка).

Вправа 210. I. Прочитайте текст. Яке хобі описане в ньому? А яке хобі у вас? Розкажіть про нього у класі.

Я прокинувся о 04.30. Якраз почало світати. Змонтував поплавчанку, розвів прикормку і вже через двадцять хвилин рибалив. Радувало те, що до берега йти кілька кроків.

Навкруги тихо, спокійно. Вітру зовсім немає. Вода спокійна – ні найменшої хвилі. Помах. Перегукування лелек перебив булькіт – це снасть впала у воду. На спокійному плесі з'явилися кола, які з кожною секундою збільшувались у діаметрі і плили мені назустріч. Через декілька секунд усе заспокоїлось, але ненадовго. Поплавок почав рухатись. То зверху вниз, то в різні сторони – такої покльовки я ще не зустрічав – надто хаотично це все відбувалось. Підсік і здивувався – на гачку тільки маленьке зернятко перловки. Спроба друга, третя... (За матеріалами інтернету).

II. Випишіть із тексту безособові речення, підкресліть у них граматичну основу. Усно вкажіть, чим вона виражена.

Вправа 211. Перекладіть речення українською мовою, уживаючи, де це можливо, безособові односкладні речення.

Virrad. Mindenütt még csend van. Egy nesz sem hallatszik. Várom a napkeltét. A láthatár egyre világosabb lesz, de a napot még nem látni. Kezdek fájni. Hirtelen minden megelevenedett körülöttem. Vidám mádárhang üdvözölte a lassan emelkedő napot. Kellemes melegség és öröm töltött el. Még egy gyönyörű reggel köszöntött ránk (З підручника).

Словник

ожилó – megelevenedett
перлóвка – gyöngykása
підсіка́ти – horgot megránt
плéсо – folyó(meder)szakasz

покльóвка – harapás
поплаво́к – úszó
снасть – horgászfelszerelés
шúрхіт – nesz

§ 36. НАЗИВНІ РЕЧЕННЯ

Вправа 212. I. Прочитайте речення вголос. Спишіть, підкреслюючи в них головні та другорядні члени речення, визначте спосіб вираження підмета. Який другорядний член речення є в поширених реченнях? До якої групи – підмета чи присудка – він належить?

1. Зима. Криниця. Стук обмерзлого відра. Жіночі голоси і перегук дитячий. 2. Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр, весь білою черемхою залитий. 3. Ліс. Безсилі метелики. Лампа і сніжний папір (З творів М. Рильського).

II. Поміркуйте, чому такі речення в мовознавстві називають називними. Свої міркування звірте з правилом, поданим після вправи.

Називними називаємо такі односкладні речення, якими стверджується наявність, існування якого-небудь явища, предмета, названого головним членом – підметом.

У називному реченні називається предмет, але нічого не говориться про дію, тому і присудка не може бути.

Головний член – підмет – виражений іменником у називному відмінку.

У називному реченні, крім підмета, можуть бути означення й додатки, які належать до нього.

Обставин у називному реченні не буває.

Весна. Садочки зацвіли (Т. Шевченко). *Стени і стени... Мареву і мареву над ними* (Олесь Гончар).

Тепла зоряна ніч. Київ. Місто каштанів.

Якщо у реченні є будь-яка обставина, то це речення не називне, а двоскладне з пропущеним присудком: *Старезний предковичний ліс на Волині*. Обставина «на Волині» вказує на пропущений присудок *є*.

Вправа 213. I. Спишіть висловлювання. У називних реченнях підкресліть підмет і вкажіть морфологічний спосіб його вираження.

1. Мати. Мама. Матуся. Скільки спогадів і тепла таїть це магічне слово, що називає людину, яка завжди для нас найближча, найдобріша, найкраща, наймиліша (М. Гром'як). 2. Слова, слова... Вони в собі всі різні: тривожні й тихі, радісні й сумні (М. Ткач). 3. О місячне сяйво і спів солов'я, півонії, мальви, жоржини! Моря брильянтів,

це – мова моя, це – мова моєї України (В. Сосюра). 4. О слово рідне! Шум дерев! Музика зір блакитнооких, шовковий спів степів широких, Дніпра між ними левій рев... (Олександр Олесь).

II. Чи всі частини вірша Олександра Олесь є називними реченнями? Доведіть свою думку. Проаналізуйте, чим поширені називні речення. Чи можна ці конструкції поширити обставинами? Обґрунтуйте.

Називні речення вимовляємо особливим тоном. У них той, хто говорить, тільки називає, стверджує (але без допомоги присудка), що предмети або явища, позначені підметом, справді існують. Називні речення найчастіше вживаються у художніх описах, вказують на час, місце, послідовну зміну картин тощо.

Деякі вказівні речення мають вказівну частку **ось**. Наприклад: *Ось і моя школа.*

За структурою називні речення бувають поширені й непоширені.

Непоширені складаються тільки з іменника в називному відмінку.

Поширені речення включають головний член і залежні від нього означення та додатки.

Вправа 214. I. Послухайте поезію Юрія Андруховича. Які думки вона у вас викликала? Поділіться ними з однокласниками та однокласницями.

I перший сніг, і плавний супокій.
Цвіте різдвяник – в домі тихе свято.
Так мало нам потрібно й так багато –
всього в нас є на вуличці вузькій.
Тут на снігу з'являються сліди
колишніх свят, і голоси минулі
увінчуються в стіни, ніби кулі,
і кличуть нас до себе назавжди.
Ті погуки – блаженні й больові.
Щось вічне зацвітає у крові
і стугонить навально, мов кіннота.
Сліди згорають легко, мов папір,
коли нагряне день, але повір,
що ми без них – немов свіча без ґнота.

II. Випишіть з поезії називні речення, визначте, поширеними чи непоширеними вони є.

Як не сплутати типи односкладних речень

Тема не складна (вибачте за тавтологію 😊), але інколи існує загроза сплутати типи односкладних речень. Щоб не помилитися, треба діяти послідовно:

1) не хехтуйте, на перший погляд, елементарним завданням – **підкреслити граматичну основу**, адже якщо в реченні є і підмет, і присудок, речення двоскладне, його аналізувати в цій темі не будемо;

2) якщо переконалися, що речення односкладне, пам'ятайте:

- до присудка дописуємо **особові** займенники (**я, ти, ми, ви, вони**) (підказка криється вже в самих назвах типів речень: означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове);

- у реченнях з **підметом**:

- а) перевіряємо, чи є **обставина** (підмет з обставиною – двоскладне неповне; підмет без обставини – називне);

- б) звертаємо увагу на **порядок слів** у реченні (порівняймо: Ненаписана вправа (односкладне називне) і Вправа не написана (двоскладне)).

Вправа 215. Прочитайте речення. Визначте граматичні основи. У якій колонці подані двоскладні, у якій – односкладні речення? Що змінив порядок слів? Своє міркування звірте з правилом.

Сніжна зима.

Зоряна ніч.

Морозяна погода.

Зима сніжна.

Ніч зоряна.

Погода морозяна.

На визначення типу речення за будовою впливає порядок слів. Так, прикметник, який стоїть перед означуваним іменником, є узгодженим означенням, а прикметник, який стоїть після іменника, – іменною частиною складеного присудка.

Вправа 216. Перекладіть текст. Визначте граматичну основу в кожному реченні, укажіть тип односкладних речень.

Beborult az ég. Hatalmas felhők gyülekeznek. A szél egyre erősebben fúj. Már rázza, tépázza a fákat. Óriási vihar lesz. Dörög, villámlik. Hirtelen megered az eső. Ömlik, mintha dézsából öntötték volna. Bárcsak hamar elállna! (З підручника).

СЛОВНИК

бринить – hangzik
ґніт – kapóс

навально – ömlesztve
різдвяник – karácsonyi kaktusz

ЗНО – це просто

Прочитайте завдання ЗНО 2019 р. (додаткова сесія) та коментар до нього (джерело – osvita.ua).

Доберіть приклад до кожного типу односкладного речення.

Тип односкладного речення	Приклад речення
1. Означено-особове	А Під час доповіді не намагайтеся показати багато ілюстрацій.
2. Неозначено-особове	Б Ілюстрації в журналі та в доповіді суттєво різняться!
3. Узагальнено-особове	В До кожної ілюстрації бажано дібрати заголовок.
4. Безособове	Г Над стилем доповіді працюють дуже старанно. Д Умій вчасно сказати і вчасно замовкнути.

Завдання перевіряє ваше вміння розрізняти види односкладних речень.

Для визначення виду односкладного речення вам потрібно з'ясувати, яким головним членом речення представлена граматична основа в тому чи іншому реченні.

Пам'ятаймо, що односкладні речення – це такі прості речення, де граматична основа виражена лише одним головним членом речення, а другий – не потрібний для розуміння змісту.

У реченні *Ілюстрації в журналі та в доповіді суттєво різняться* граматична основа виражена підметом *ілюстрації* та присудком *різняються*. Отже, це двоскладне речення.

У реченні *Над стилем доповіді працюють дуже старанно* граматична основа виражена дієсловом *працюють* у формі 3-ї особи множини. Отже, це односкладне неозначено-особове речення.

У реченні *До кожної ілюстрації бажано дібрати заголовок* граматична основа виражена присудком *бажано дібрати*. У цьому реченні не можна поставити уявний підмет, дія мислиться як незалежна від будь-якого діяча. Отже, це односкладне безособове речення.

У реченні *Під час доповіді не намагайтеся показати багато ілюстрацій* граматична основа виражена присудком у формі 2-ї особи множини – *не намагайтеся показати*. Це односкладне означено-особове речення.

У реченні *Умій вчасно сказати і вчасно замовкнути* граматична основа виражена присудком *умій сказати, замовкнути*. Але дія в ньому стосується одночасно всіх і кожного зокрема. Отже, це односкладне узагальнено-особове речення.

Відповідь: **А Г Д В.**

Готуйтеся до ЗНО зараз

Розв'яжіть тести ЗНО минулих років. За потреби скористайтеся QR-кодом, виконайте тест онлайн та звірте свої відповіді з правильними відповідями до кожного тесту.

1. Завдання 27 (2019). Доберіть приклад до кожного типу односкладного речення.

Тип односкладного речення

- 1 означено-особове
- 2 неозначено-особове
- 3 безособове
- 4 називне

Речення

- А Не докоряй ніколи і нікому.
- Б Ніхто не винен у твоїх образах.
- В Лиш посміються із такої примхи.
- Г Не варто звинувачувати когось.
- Д Порада доброї й мудрої людини.

2. Завдання 26 (пробне, 2019). З'ясуйте тип односкладного речення.

Тип односкладного речення

- 1 означено-особове
- 2 неозначено-особове
- 3 безособове
- 4 називне

Речення

- А Час від часу варто щось змінювати у своєму житті.
- Б Наприклад, прокинулися зранку й вийшли в прохолоду балкону...
- В Стоїте там і думаєте про важливість життєвого вибору.
- Г Між іншим, осіннього ранку все якесь інше, особливе.
- Д Рідне місто, загорнуте в білий густий туман...

3. Завдання 27 (2018). З'ясуйте тип односкладного речення.

Тип односкладного речення

- 1 означено-особове
- 2 неозначено-особове
- 3 безособове
- 4 називне

Речення

- А У королівстві дзеркал – лабіринт аватарів.
- Б І дороги вперед тут тобі не підкажуть.
- В Тут ні вітру, ні променів сонця нема.
- Г Упізнаєш себе у віддзеркаленій парі.
- Д Дивовижної казки мудрі слова...

4. Завдання 27 (додаткова сесія, 2018). Доберіть приклад до кожного типу односкладного речення.

Тип односкладного речення

- 1 означено-особове
- 2 неозначено-особове
- 3 безособове
- 4 називне

Речення

- А Нам з підлістю довічно треба битись...
- Б Надія на добро ніколи не зникає...
- В Від нас чекають відкриттів і звершень!
- Г Ох, спалах почуттів, давно забутий...
- Д Шукай в очах поета любові й доброти!

5. Завдання 27 (2017). Установіть відповідність між видом односкладного речення та його прикладом.

Тип односкладного речення

- 1 означено-особове
- 2 неозначено-особове
- 3 безособове
- 4 називне

Речення

- А Не тікай від мене у світ своїх ілюзій.
- Б У житті таке буває тільки раз
- В Гаслом завзято нас кличуть уперед.
- Г Войовничих гетьманів стара булава...
- Д Один лиш раз на все життя не вистачає каяття.

6. Завдання 27 (додаткова сесія, 2017). Установіть відповідність між видом односкладного речення та його прикладом.

Тип односкладного речення

- 1 означено-особове
- 2 неозначено-особове
- 3 безособове
- 4 називне

Речення

- А Між тобою й мною – семизначний код...
- Б Курна дорога, приспана туманом...
- В З якого краю до тебе, сонце, підійти?
- Г Шукай в телефоні мій слід, цілуй у вікно мої губи...
- Д Десь поруч співали ніжно, щемливо.

§ 37. АУДІЮВАННЯ ЯК ВИД МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. НАВЧАЛЬНЕ АУДІЮВАННЯ

Вправа 217. Послухайте уривок тексту, а потім уважно прочитайте весь текст. Виконайте тести, подані після тексту.

СТРІТЕННЯ

15 лютого Ісус Христос у віці сорока днів від народження був принесений до Єрусалимського храму. Його матері, як і будь-якій жінці, закон церковний забороняв уходити до храму. А вже після того як необхідний термін вийде, мати повинна принести до храму жертву – дві горлиці та два голубенятка. Коли мати Ісуса Христа прийшла до храму разом із Йосипом і маленьким Ісусом, туди ж навідався праведний старець Симеон. Йому було одкровення, що він не помре до тих пір, доки не побачить Спасителя. Симеон узяв дитину на руки й благословив її. Там же, у храмі, була того дня й Анна Пророчиця. Вона також дарувала своє благословення Сину Божому.

За народними уявленнями, літо зустрічається з зимою двічі на рік: на день святої Анни (3 грудня) й на день Стрітєння.

Зиму, стару, сиву й зігнуту, попід руки веде Дід Мороз. Натомість літо – весела вродлива дівчина. У зими одяг подертий, хустка на голові в дірках, торба за плечима порожня, а в літа одяг новий, гарний, квітами мережаний, а в руках – сніп пшениці.

Зустрічаючись на дорозі, стара баба Зима та молода дівчина Весна жартують і бажають одне одному здоров'я. Літо жартома дорікає Зимі: «Я оце робила й працювала, а ти поїла й попила!» Вони сперечаються, кому слід піти далі, а кому – вернутися. Якщо цього дня до вечора потеплішає, значить, літо перемогло в цій суперечці, а якщо стане холодніше, значить, поки що пощастило зимі.

Цього дня господарі ворожать на майбутній урожай, виставляючи на ніч тарілку із зерном за поріг. Якщо зранку зерно вкрите росою, значить, урожай буде добрий, а якщо роси немає, значить, поганий.

За старих часів прийнято було в цей день святити воду в церкві, а також свічки. Ці свічки вважалися оберегом від грози – їх запалювали саме під час грому й грози для захисту людей і тварин. Саме тому ще одна назва свята – Громиця. По поверненні з церкви після освячення свічок запалювали їх, уважаючи, що це допоможе уникнути весняних повеней і суворих морозів. Посвячену воду найкраще набирати в невикористований новий посуд. Ця вода, за народними уявленнями, має надзвичайну магічну силу, вона є цілющою. Не

тільки людей можна лікувати цією водою, але й худобу, птицю, бджіл (З кн.: Шкода М.Н. Люба моя Україна. Свята, традиції, звичай та повір'я українського народу).

Дайте відповіді на запитання

1. На Стрітєння Марія повинна була принести в жертву

- А горлицю й голуба
В двох горлиць і двох голубів
- Б горлицю й голубенятко
Г двох горлиць і двох голубеняток

2. Симеон прийшов до храму, бо

- А бачив віщий сон
В хотів помолитися
- Б йому було одкровення
Г хотів привітати Святе Сімейство

3. Благословення маленькому Ісусу було даровано

- А Анною Пророчицею
В праведним старцем Симеоном
- Б святим Миколаєм
Г одним із апостолів

4. За народними уявленнями літо й зима зустрічаються двічі на рік

- А 3 грудня і 15 лютого
В 6 січня і 15 лютого
- Б 21 грудня і 15 лютого
Г 13 грудня і 15 лютого

5. Літо перемогло, якщо на Стрітєння

- А буде ясний день
В потеплішає до вечора
- Б будуть зорі на небі
Г дощитиме

6. У торбі у Зими –

- А немає нічого
В хліб, сало, цибуля
- Б хлібина
Г зерна пшениці

7. При зустрічі із зимою Літо тримає в руках

- А колоски пшениці
В сніп із пшениці
- Б вінок із пшениці
Г нічого не тримає

8. При ворожінні на майбутній урожай господарі тарілку з зерном

- А несуть на поле
В висівають
- Б згодовують курам
Г виставляють за поріг

9. Якщо зранку зерна вкриті росою, то урожай

- А згниє
В буде поганим
- Б буде добрим
Г пропаде

10. На Стрітєння у церкві

- А святять воду, мед
В свічки, яблука
- Б паски, яблука
Г свічки, воду

11. Друга назва свята Стрітєння –

- А Громовиця
В Громиця
- Б Блискавиця
Г Грозовиця

12. Цілющою водою лікують

- А худобу, птицю, бджіл
В людей, худобу, птицю, бджіл
- Б худобу, бджіл
Г людей, птицю, бджіл

§ 38. ПОВНІ ТА НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

Вправа 218. I. У лівій і правій колонках – прості речення, які входять до складного. Спочатку прочитайте речення лівої колонки так, як вони там подані, потім – речення з правої. Чи зрозумілі окремо речення кожної колонки?

1. Друга шукай.	1. А знайдеш – тримай.
2. Не місце чоловіка красить.	2. А чоловік місце.
3. Шабля раниць голову.	3. А слово – душу.
4. Не одежа красить людину.	4. А добрі діла.

II. Об'єднайте частини прислів'їв і запишіть їх. Завдяки чому став зрозумілим зміст цих речень? Які саме слова допомогли зрозуміти зміст другої частини в кожному реченні?

Речення бувають **повними** і **неповними**.

Повними називаємо речення, які, як правило, зрозумілі самі по собі, бо мають усі необхідні для цього члени речення.

Неповними називаємо речення, у яких пропущено один або кілька його членів.

Пропущеними можуть бути як головні, так і другорядні члени речення. *Ще мить – і рушив потяг. Рушив* (П. Скунець). У другому реченні пропущено підмет. *Добре довго пам'ятається, зле – ще довше* (Народна творчість). У другій частині складного речення пропущено присудок. *Що любиш ти з найбільшою любов'ю? – Сонце, небо, далі і тополі* (В. Сосюра). У реченні відповіді пропущено і підмет, і присудок. *З одного берега у ставок сосни заглядають, а з другого, протилежного – дуби* (Остап Вишня). У другій частині речення пропущені додаток, обставина і присудок (*берега, у ставок, заглядають*).

Найчастіше пропущені члени речення в неповних реченнях можна встановити зі змісту попереднього або наступних речень; зі змісту самого неповного речення; із ситуації мовлення. Наприклад: *Хлопець спинився. Набрав у груди повно повітря* (Ю. Смолич). *Не буде зборів. Відклали на восьме. Лісова тиша розступилась перед чоловіком. І він в'їхав у тишу* (Ю. Яновський). Перше речення кожного прикладу є повним, друге – неповним. У першому неповному реченні пропущено підмет *хлопець*, у другому – додаток *зборів*, у третьому – означення *лісова*.

Неповні речення вживаємо в тексті, щоб уникнути зайвого, нудного повторення відомих уже слів і словосполучень.

Будь-яке односкладне речення є повним, бо підметів у означено-особових, неозначено-особових, узагальнено-особових, безособових і присудків у називних реченнях не може й не повинно бути.

Вправа 219. Установіть відповідність між реченням і його характеристикою. Для полегшення виконання завдання зверніть увагу на слова в дужках.

Речення	Характеристика речення
1. Петро – сумлінний учень.	А Неповне, односкладне, означено-особове.
2. Волю пригнобленим! (дайте)	Б Повне, односкладне, безособове.
3. Завдання виконано.	В Повне, односкладне, неозначено-особове.
4. Квітки метелик цілує, обрії – сонце (цілує), вітер – берізку німую (цілує).	Г Повне, двоскладне. Д Повне, двоскладне; неповне, двоскладне; неповне, двоскладне.
5. Десь дзвонили в дзвони.	

Вправа 220. Прочитайте вірш Грицька Бойка за ролями. Випишіть репліки-відповіді. З'ясуйте, які члени речення пропущені, яким би було – односкладним чи двоскладним – відновлене речення.

– Ти погріб копав?	– А холод пройма?
– Копав.	– Пройма.
– У яму упав?	– Що в тебе болить?
– Упав.	– Нога.
– Давно ти упав?	– Драбину чекав?
– Давно.	– Чекав.
– Куди ти упав?	– На поміч гукав?
– На дно.	– Гукав.
– А що там на дні?	– То, кажеш, сидиш?
– Струмок.	– Сиджу.
– А що в глибині?	– І нудно сидіть?
– Пісок.	– Ага.
– Каміння нема?	– Посидь...
– Нема.	я гулять біжу

Як відрізнити неповні речення від повних

Звісно, інколи може здаватися, що речення не цілком зрозуміле, у ньому бракує потрібних слів, отже, воно неповне. Проте міркуючи так, ризикуєте помилитися. Краще діяти методом перевірки й відкидання зайвого.

Неповне речення – речення, яке належить до одного з таких варіантів:

1. **Підмет з обставиною** з пропущеним присудком: У небі сонце. Але: Ясне сонце (односкладне, називне, повне). Сонце ясне (двоскладне, повне).

2. Якщо в реченні **пропущене слово**, яке можна відтворити з контексту: Пташка красна пір'ям, а людина – знанням (на місці тире можна вставити присудок з попередньої частини речення – *красна*).

3. Якщо в речення можна увести займенники **він, вона, воно**: Пише вправу (двоскладне неповне речення, бо можна вставити підмет-займенник *він, вона, воно*). Але: Світає (повне, односкладне, безособове).

4. Якщо в реченні **немає ні підмета, ні присудка**: І щастя, і долю.

5. Якщо **речення вирвано з контексту** (наприклад, із гри (*Пасуй!*) чи діалогу (*Чудово!*)).

Вправа 221. I. Ознайомтеся з таблицею.

Тире в неповному реченні

Правило	Приклад
1. Тире можна ставити на місці пропущеного члена речення, найчастіше – присудка, якщо цього вимагає інтонація. Тире ставимо і в неповному реченні, що є частиною складного.	<i>Привчав мене батько трудитись до поту, а мати – (привчала) любити пісні</i> (П. Воронько).
2. Для вираження несподіваності.	<i>Зимою – паростки зелені, зимою – квіти весняні</i> (М. Рильський).
3. У заголовках газет.	<i>Народам – волю!</i>

II. Спишіть неповні речення, ставлячи, де треба, тире.

1. А на небі райдуга-веселиця (М. Ткач). 2. Убігаю в ліс гриби. У лози ожина. У кущі горіхи (О. Довженко). 3. Андрій додому поспіша, а сонце у зеніт (О. Підсуха). 4. Росте мій дім, і я із ним, росте моя держава (М. Шеремет). 5. На душі дивна тривога (Ю. Бедзик).

Вправа 222. Спишіть прислів'я та приказки, опустивши повторювані слова. Поставте, де треба, тире.

1. Вовка ноги годують, а мисливця ноги рятують. 2. Бджола жалить жалом, а людина жалить словом. 3. Один розум добре, а два розуми краще. 4. Пташка красна своїм пір'ям, а людина красна своїм знанням. 5. Ранні пташки росу п'ють, а пізні пташки сльози ллють. 6. Пуста бочка гримить, а повна бочка мовчить. 7. Повний колос до землі гнеться, а порожній колос догори пнеться (*Народна творчість*).

Вправа 223. I. Прочитайте текст мовчки.

Автомобілі як люди. Красиві і не дуже. Елегантні і простакуваті. Бундючні і скромні. Спритні й повільні. Поважні й легковажні. Показушні й роботяги... З деяких навіть куряву ліньки стерти, а декотрі хочеться пестити очима й чепурити руками. І зазирати в очі-фари. Щоб побачити там своє дитинство...

Хустський дворик під виноградним шатром, і батько з губкою та відром біля білого «Запорожця». Аби його купити, містечковий учитель роками гарував на двох роботах... Залізний жучок, наче крила, розгортав свої дверцята і в нього напихалося пів вулиці дітлашні. І гайда на Тису купатися! (*За М. Дочинцем*).

II. Випишіть з тексту неповні речення. Усно з'ясуйте, яких членів речення не вистачає. Чому автор уживає в тексті саме неповні речення? Свою думку обґрунтуйте.

Словник

бундючний – arrogáns
гарувáти – nehezen dolgozni
ожина – szeder

пnúтися – felkúszik, felfut
показу́шний – feltűnő
ставóк – tó

§ 39. УСКЛАДНЕНІ ПРОСТІ РЕЧЕННЯ. РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Вправа 224. I. Розгляньте таблицю. Прочитайте спочатку наведені приклади без змін, потім – без виділених слів. Чи в усіх реченнях можна це зробити? Як зміниться значення тих речень, де можна обійтись без виділених конструкцій?

Містить у собі	Приклади
1. Звертання.	<i>Мріє, не зрадь!</i> (Леся Українка).
2. Однорідні члени речення.	<i>І так свіжо і синьо у небі й душі, тільки никнуть квітки посмутнілі</i> (В. Сосюра).
3. Відокремлені члени речення.	<i>Рука, засмагла від роботи, нам сіє благодатний мир</i> (М. Рильський).
4. Вставні слова, словосполучення, речення.	<i>Мабуть, ніщо так не радує людський зір, як зримий результат роботи</i> (Ю. Мушкетик).

II. Спробуйте сформулювати, яка роль кожного з ускладнювальних елементів простого речення.

Прості речення можуть ускладнюватися однорідними членами, відокремленими членами, звертаннями, вставними словами та словосполученнями. Такі речення називаємо **ускладненими простими реченнями**.

Вправа 225. Спишіть речення, вставляючи, де потрібно, необхідні букви, усно називаючи вид ускладнювальних конструкцій, орфограми та пунктограми.

1. Гет..те, думи, ви хмари осін..і! 2. Чи то так у жал..ю, в голосін..і проминуть молодії літа? 3. І від сліз тих гарячих ро..тане Та кора л..одовая, міц..на. 4. Може, квіти зійдугт.., і настане ще й для мене весела весна. 5. Мій давн..ій друже! Мушу я з тобою ро..статися надовго... 6. Прощай же давній, л..бий друже мій! 7. Красо України Подол..я! Ро..кинулось мило, недбало! 8. Іскра то заблис..не, то згасне... (З творів Лесі Українки).

Вправа 226. Переробіть прості неускладнені речення на ускладнені. Ускладнювальний елемент обирайте на власний розсуд. Озвучте записані тексти у класі.

Був весняний день. Світило сонечко. Співали птахи. Я милувала-ся/милувався першою травичкою. На душі було спокійно. Хотілося поділитися радістю. Я покликкала/покликав батьків. Вони теж раділи лагідній весні.

Вправа 227. За поданим зразком сконструйте, де можливо, речення з однорідними членами речень, звертаннями, відокремленими членами речення та вставними конструкціями.

Зразок. *Мої однокласники вдома розмовляють рідною мовою. – 1. Мої однокласники і вдома, і в школі розмовляють рідною мовою. 2. Мої однокласники! Розмовляйте вдома рідною мовою! 3. Крім родини, мої*

однокласники розмовляють рідною мовою і в школі. 4. Безперечно, мої однокласники розмовляють рідною мовою вдома.

1. Кожен повинен плекати свою рідну мову. 2. Рідна мова в нас прекрасна.

Вправа 228. I. Спишіть речення такими, як вони подані у вправі. З'ясуйте, на запитання, поставлене перед першим виділеним словом, відповідає одне чи всі виділені слова. Підкресліть ці слова як члени речення. У третьому, четвертому та п'ятому реченнях визначте слово, від якого ставиться питання.

1. По діброві вітер (*що робить?*) **вие**, гуляє по полю, край дороги **гне** тополлю до самого долу. 2. Зеленіють по садочку (*що?*) **черешні** та **вишні**. 3. Не слухала Катерина (кого?) ні **батька**, ні **неньки**... 4. Та (*як?*) **дрібно**, та **рівно**, як бога благає... 5. І мене в сім'ї великій, в сім'ї (*якій?*) **вольній**, **новій**, не забудьте пом'янути незлим тихим словом (*З творів Тараса Шевченка*).

II. Пригадайте, які члени речення називаємо однорідними. Зіставте своє визначення однорідних членів речення з поданим після вправи.

У реченні (на відміну від словосполучення) можуть бути й такі члени речення, які поєднані сурядним зв'язком і утворюють у реченні ряди (групи) з кількох рівноправних, відносно незалежних один від одного членів, тобто утворюють ряди **однорідних членів речення**. Наприклад: *Снека і тиша – передвісники бурі* (однорідними є підмети, зв'язок між ними сурядний). *Квітувало життя, красувалося* (сурядним зв'язком з'єднані однорідні присудки).

Однорідними називаємо члени речення, які поєднані сурядним зв'язком, належать до одного й того самого члена речення і відповідають на те саме питання.

У межах одного ряду однорідні члени виконують однакову роль: виступають підметами, присудками, означеннями, додатками або обставинами.

Нерідко однорідні члени речення мають при собі залежні (пояснювальні) слова, є поширеними. Наприклад: *У лісі повище потоку їхні молодці рубали грубі ялини, чітко загострювали їх з обох кінців, міцно прив'язували до обрубаних з гілля пнів важке каміння* (І. Франко). Однорідні присудки *рубали, загострювали, прив'язували* належать до спільного підмета *молодці*. Присудки пояснюються обставинами *чітко* та *міцно*.

Однорідні члени речення звичайно виражені словами якоїсь однієї частини мови, проте зрідка в одному ряді однорідних членів можуть уживатися слова різних частин мови. Наприклад: *А душа нашої людини проста, без хитрощів* (М. Рильський).

Вправа 229. I. Прочитайте виразно уривок з вірша Лесі Українки. Спишіть (по пам'яті або з підручника). Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їх синтаксичної ролі.

Стояла я і слухала весну,
весна мені багато говорила,
співала пісню дзвінку, голосну,
то знов таємно-тихо шепотіла.
Вона мені співала про любов,
про молодощі, радощі, надії,
вона мені переспівала знов
те, що давно мені співали мрії...

II. Зверніть увагу на способи зв'язку між однорідними членами речення.

Однорідні члени речення поєднуються між собою сурядним зв'язком.

без сполучників: *пісня дзвінка, голосна;*

за допомогою одиничних сполучників (єднальних, протиставних, розділових): *стояла і слухала;*

за допомогою повторюваних сполучників *і...і; та...та; або...або; чи...чи; то...то; ні...ні: і голосна, і дзвінка;*

за допомогою парних сполучників: *не тільки... а й; як... так і; хоч... але; як не... то* (першу частину сполучника ставимо перед першим однорідним членом, другу – перед наступним): *не тільки стояла, але й слухала;*

обома цими способами (змішаним – сполучниковим і безсполучниковим зв'язком): *Тягнуться до сонця квіти і трави, віти кучеряві, гори голубі.*

тільки інтонацією (безсполучниковий зв'язок): *Кожна професія цікава, захоплююча, потрібна.*

Вправа 230 (з ключем). Випишіть однорідні члени у три колонки залежно від того, якими сполучниками вони з'єднані: 1) одиничними; 2) повторюваними; 3) парними.

То блискавка, то грім; якщо не корова, то віл; вода й сироп; зима або літо; і прочитай, і запиши; як мені, так і тобі; то батько, то син; піт і кров; не тільки очі, але й рот; коні чи поні; і посаджу, і вирощу; народився й виріс; серп або молот; або кінь, або віл; радість чи злість; і розкажи, і покажи; і сміх і гріх.

Ключ: з останніх букв словосполучень прочитаєте назву літопису.

Види сурядних сполучників

Єднальні: *і, й, та, та й, ще й* – одиничні та повторювані.

Протиставні: *а, але, зате, проте, однак* – уживаються як одиничні.

Розділові: *або, чи, хоч, не хоч* – одиничні чи повторювані. Але сполучник *хоч* може бути і підрядним сполучником.

Вправа 231. Відредагуйте речення, запишіть їх правильно. Усно визначте однорідні члени речення та способи їх зв'язку.

1. На полях і садках почалися весняні роботи. 2. Ми не тільки вирощуємо овочі, а й ще фрукти. 3. На нашому садку ростуть груші, яблука і сливи. 4. Ми посадили не тільки овочі, але й моркву та петрушку. 5. Як пожнеш, так і посієш. 6. Згаяного часу чи конем не доженеш.

Не є однорідними членами речення

- повторювані однакові слова, як-от: *Рости, рости, моя пташко, мій маковий цвіте!* (Т. Шевченко).

- поєднання двох дієслів в одній і тій самій формі, які виступають у ролі єдиного присудка: *Піду візьму собі ще чаю.*

- фразеологізми *ні сіло ні впало, ні в тин ні в ворота, ні риба ні м'ясо* тощо.

- уточнювальні та пояснювальні члени речення: *У темному гаю, в зеленій діброві, на припоні коні отаву скубуть: Осідлані коні, вороні, готові* (Т. Шевченко).

У граматиці угорської мови не існує поняття «однорідні присудки».

Речення з кількома присудками в угорській мові називають складним, а в українській мові – простим ускладненим з однорідними присудками.

Однорідні присудки належать до одного й того самого підмета.

Вправа 232. Прочитайте текст мовчки. Випишіть речення з однорідними членами речення, підкресліть їх як члени речення. Усно визначте вид сполучників, ужитих при них.

Сонце вже ховалось за гори, хоч було ще не пізно. Узгір'я геть далеко темно-синьою хмариною спускалось в море і все темніло, темніло... По рожевій площині моря пробігали то золоті, то блакитні іскри, мінялись, блідли, а вкупі з ними блідла і рожева барва.

Аж ось рожева барва зникла. Повіяв ранковий вітер, хвиля сплеснула голосніше. Освітлений краєчок берега почорнів, тінь швидко побігла геть аж на середину моря, що вкрилось дрібнесенькими білими гребінцями. Потім так же раптом зникли гребінці і вітер. Море знов стало спокійне, гладеньке, тільки сизе, як голубині крила (За Лесею Українкою).

СЛОВНИК

гребінець – hullámtaraj
дібрóва – liget,tölgyes, tölgyerdő
забліснути – megvillan, felcsillan

отáва – sarjú
сізий – galambszürke
узгір'я – domb, halom

§ 40. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ. КОМА МІЖ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

Вправа 233. I. Знайдіть у реченнях однорідні члени. Проаналізуйте, як вони поєднані. Коли між ними ставимо, а коли – не ставимо кому? Чи залежить цей вибір від того, чи є між ними сполучники певного типу?

Ставимо кому між однорідними членами речення	Не ставимо коми між однорідними членами речення
1. Земля на тих полях була чиста, чорна, сита.	1. Земля на тих полях була чорна і сита.
2. Мудрим ніхто не вродився, а навчився.	2. Нічний спосіб життя ведуть сич і сова.
3. То тут, то там на галявині біліли підсніжники.	3. Про нього вже давно ні слуху ні духу.
4. Я живу не так собою, як тобою.	4. Ти гукай не гукай , а літа не почують.
5. Підсніжники й крокуси, тюльпани й нарциси радують нас своїм цвітом.	5. Не журися, козаченьку, не журися, а на тую дівчиноньку підидивися .

II. Звірте свої міркування з правилами, поданими після вправи.

Між усіма однорідними членами (непоширеними та поширеними) ставимо кому, якщо вони вимовляються перелічувальною інтонацією і не поєднані сполучниками. Наприклад: *Останнім часом учені, інженери, економісти всіх країн пильніше придивляються до Світового океану. Мій ідеал – справедливість, відвертість, щирість у всьому.*

Якщо в середині хоча б одного ряду однорідних членів є слова, що виділяються комами, то між однорідними членами можна ставити крапку з комою.

Найчастіше однорідні члени речення вимовляємо перелічувальною інтонацією: однаковим тоном, окремо або по двоє (парами). Наприклад: *А тим часом місяць пливе оглядять і небо, і зорі, і землю, і море* (Т. Шевченко). *Вона говорила про красу і щастя, про відвагу і радість.*

При протиставленні однорідних членів речення перший з них вимовляємо висхідною інтонацією, а другий – спадною.

Вправа 234. Прочитайте текст мовчки. Випишіть речення з однорідними членами, ставлячи відповідні розділові знаки. Визначте, яким членом речення є однорідні члени, відповідно підкресліть їх. Усно поясніть свій вибір розділових знаків.

Казка – чи не найпопулярніший епічний жанр, який розкриває безмежний світ людської уяви гармонійно поєднує реальне й вигадане.

Тут дістають свій вияв народні уявлення про правду і кривду долі і недолю про розум і дурість тощо. У казці виявляються потреби людей у щасті достатку благополуччі мрії про непереможеність добра і правди.

Сила казки – у тих знаннях, які породжені переживаннями описаних подій. Ці описи починаються з особистих вражень і дають доступ до історичного досвіду народу. У казках відображаються особливості народної психології та господарських процесів світогляд народу його мудрість і оптимізм... (З журналу).

Можливі випадки, коли в реченні є не один ряд однорідних членів, а два й більше. Наприклад: *Дивовижним було чисте небо, море блакиті, м'яке сонячне світло, а перша зелень на деревах, ще недавно похмурих і кострубатих, була схожа на хмари зеленого диму.* У цьому реченні два ряди однорідних членів: однорідні підмети (*небо, море, світло*) та однорідні означення (*похмурих і кострубатих*).

Повторювані сполучники й кома при однорідних членах речення

Здається, усе просто: сполучник повторюваний – після кожного з однорідних членів речення ставимо кому. Так, але не можна всі, на перший погляд, однакові сполучники вважати повторюваними.

Розгляньмо речення: *Дрімають степ, і зорі, і місяць і бачать дивний сон.* Тут тричі вжито сполучник *і*. Чи це один повторюваний сполучник? Ні, адже перші два *і* (*степ, і зорі, і місяць*) поєднують однорідні члени речення – однорідні підмети, тому між однорідними членами речення коми ставимо. Третій *і* сполучає однорідні присудки (*дрімають і бачать*), *і* неповторюваний, тому кому не ставимо.

Вправа 235. З частин, поданих у правій і лівій колонках, складіть і запишіть прислів'я. Поясніть розділові знаки.

1. Сила та розум –	то весілля, то родини.
2. У Килини та Горпини	так і маєш.
3. Час минає і	розумом.
4. Як дбаєш,	ділом.
5. Книгу читають не очима, а	не вертає.
6. Будь сміливим не язиком, а	краса людини.

Вправа 236. Прочитайте речення. Зверніть увагу на розділові знаки між однорідними членами. Спробуйте усно пояснити вживання тире, які відношення виражені між однорідними членами (перелік, уточнення, протиставлення чи щось інше).

1. Було колись – (але) минулося, не вернеться знову (*Є. Плужник*). 2. Ніч, озеро, комиші шумлять – (але) шумлять дуже, тривожно (*Олесь Гончар*).

Тире між однорідними членами речення ставимо, коли однорідні члени протиставляються один одному або виражають причину, наслідок, доповнення, раптову зміну подій.

Вправа 237. Спишіть. Поставте між однорідними членами речення, де треба, коми, тире або крапку з комою.

1. Сонце стояло якраз над головою не гріло палило... 2. Під серцем як вогнем пекло... Хівря не стогнала кричала. 3. Парубок плівся повагом, позакладавши руки назад себе позирав навкруги своїми блискучими очима іноді зупинявся й довго розглядав зелене нив'я. 4. Дівчина одбігла трохи і собі стала. Озирнулась глянула на його веселими очима, усміхнулась свіжим молодим личком. 5. Хата хоч старенька та чепурна біла... (З творів Панаса Мирного).

Вправа 238. I. Прочитайте й відгадайте загадки. Спишіть їх, розставляючи розділові знаки.

1. Наскакався назвивався під припічком заховався. 2. Без сокири без лопати поробили собі хати. 3. Поруч іде а сліду не лишає. 4. Упала стрічка через річку й поєднала береги.

II. Придумай подібні загадки з однорідними членами до таких відгадок: *книга, м'яч, дощ, вітер*.

Вправа 239. I. Прочитайте речення. Зверніть увагу, що в одних реченнях означення виділені комами і їх читаємо з перелічувальною інтонацією, а в інших – ні.

1. У кожного в руках *тяжкий залізний* молот. 2. Я радо йду на *чесне, праве* діло! 3. Оживемо *новим ми, повнішим і любов'ю огрітим* життям... 4. Якби ти знав, як багато важить слово, одно *сердечне, тепле* слівце! 5. Голос духа чути скрізь: по *курних хатах мужицьких*, по верстатах *ремісницьких*... 6. Чого звертаєш ти до мене *чудові очі ті ясні, сумні*? (З творів І. Франка).

II. Дайте відповіді на запитання: **1.** У яких реченнях між означеннями можна поставити сполучник *і*? **2.** У яких реченнях означення однорідні, а в яких – неоднорідні? Обґрунтуйте свої відповіді. Свої міркування звірте з правилами, поданими після вправи.

Однорідні означення

характеризують предмет з одного боку (за розміром, кольором, смаком тощо). Їх можна замінити одним словом: *новим, повнішим – кращим*;

- указують на споріднені ознаки предмета, явища: *сердечне, тепле слівце*;
- підсилюють, пояснюють одне одного: *чудові очі ті ясні, сумні*;
- означення-епітети (означення-синоніми, означення-антоніми): *новим, повнішим, любов'ю огрітим життям*

- стоять після означуваного слова – іменника: *очі ті ясні, сумні*;
- стоять поруч спочатку прикметник або дієприкметник, а потім – дієприкметниковий зворот; тобто спочатку стоїть непоширене означення, а потім – поширене: *новим, повнішим, любов'ю огрітим життям*.

Неоднорідні означення характеризують предмет з різних боків, їх не можна замінити одним словом: *тяжкий залізний молот*. Можуть бути виражені:

а) займенником і прикметником чи дієприкметником: *наш тяжкий труд*;

б) прикметником і дієприкметником: *мозолясті натружені руки*;

в) числівником і прикметником: *перший весняний день*;

г) якісним і відносним прикметником: *тяжкий залізний молот*.

Спочатку стоїть поширене означення (дієприкметниковий зворот), а потім – непоширене: *укритий пилюкою сірий степ*.

На відміну від однорідних означень, неоднорідні вимовляємо без перелічувальної інтонації, на письмі їх не відділяємо комами, і єднальні сполучники між ними поставити не можна.

Вправа 240 (з ключем). Випишіть спочатку словосполучення з неоднорідними означеннями, потім – з однорідними й поставте між ними коми. Зверніть увагу на малюнок-підказку.

Обвітрене веснянкувате обличчя, рожевий сонячний промінь, ізмагдовий зеленавий відтінок, тремтячий тьмяний вогник, знеможений безсилий дідусь, далекі повіті ніччю горизонти, довгий літній день, очевидний беззапечний доказ, тихий неясний звук, стриманий неговіркий хлопець, стомлене худе лице, вилицювате серйозне обличчя, останній мій рекорд, льодяна покрита крижаним покривом гірка, тьмяний осінній вечір.

Ключ: у кожному словосполученні підкресліть другу від початку букву. З цих букв складуться слова, які доповнять вислів: *Лиш ... – ... жить!*

Означення
після
іменника?
Обов'язково
однорідні!

Готуйтеся до ЗНО зараз

Розв'яжіть тести ЗНО минулих років. За потреби скористайтесь QR-кодом, виконайте тест онлайн і звірте свої відповіді з правильними відповідями до кожного тесту.

1. Завдання 21 (2018). Однорідними додатками ускладнено речення

- А Софійка попросила нас прийти раніше й підготувати сюрприз для іменинника.
- Б Любомир хотів зупинитися, заспокоїтися, розчинитися в далекому безмежжі.
- В Ярослав мав давню мрію – потанцювати й поговорити з однокласницею.
- Г Олесина й Оксанина квартири розміщені праворуч від ліфта, біля сходів.
- Д Назар бере наплічник і вирушає вишукувати й купувати раритетні книги.

2. Завдання 5 (2017). Потребує редагування речення

- А Щоб оглянути якнайбільше пам'ятних місць Харкова, заздалегідь знайдіть та ознайомтеся з переліком екскурсій.
- Б Під'їхавши до Кам'янця, ми побачили обриси середньовічного міста й почули шум сучасної автостради.
- В У кожному екскурсійному бюро Львова з гостями міста працюють досвідчені та комунікабельні гіді.
- Г Екскурсоводи розкажуть про музеї Переяслава-Хмельницького німецькою, польською та іспанською мовами.

3. Завдання 10 (2017). Прочитайте текст і виконайте завдання

- (1) Як/би хто хотів почути голос самого вітру, то мусив би піти йому *на/зустріч*, і зупинитися посеред степу. (2) Тут, безумовно, ніщо не приєднається до його голосу, ніщо не стане на заваді. (3) А хто бажав би ще й перевірити вітер *на/силу*, то мав би глянути на тополю, яку той нагинає *до/долу*. (4) А ще краще – на віковичного дуба, адже нахилили коренастого велетня – справді неабияка [...]. (5) Вітер – це ілюзія руху, і тому на місці можемо насолоджуватися швидкістю, летом, окриленням.

Однорідними додатками ускладнено речення

- А друге   Б третє   В четверте   Г п'яте

4. Завдання 21 (додаткова сесія, 2018). Речення з однорідними членами утвориться, якщо до частини «Люблю я теплі травневі вечори...» додати фрагмент рядка

- А ... але не терплю холодних листопадових.
- Б ... зі щebetанням птахів у нашому саду.
- В ... тоді так мріється про щось небуденне.
- Г ... напоєні пахощами яблуневого цвіту.
- Д ... хоча й червневі мають свої принади.

§ 41. УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ СЛОВА. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНИХ СЛОВАХ

Вправа 241. Прочитайте групи слів. Виберіть одне слово, яке узагальнює всі інші перелічені. Уведіть ці слова в речення за зразком.

Зразок. *Калина, кущі, бузина, бузок. Калина, бузина, бузок – кущі. Буйно цвіли у нашому дворі кущі: калина, бузина, бузок.*

1. Явір, тополя, дерева, береза.
2. Кольори, червоний, синій, голубий, зелений, фіолетовий, жовтий, помаранчевий.
3. Марія, Оля, Маринка, Катя, учениці, Тамара.

Вправа 242. Прочитайте речення мовчки. З кожного випишіть однорідні члени і слова чи сполучення слів з більш широким значенням. Чи можна назвати такі слова узагальнювальними стосовно однорідних членів?

Зразок. *Тиша була виповнена всякими звуками: і дзвінкою піснею жайворонка, і дзижчанням польових мух, і тихим шелестінням стиглого жита (М. Коцюбинський). – Усякими звуками: піснею, дзижчанням, шелестінням.*

1. Ах, як усього багато: неба, сонця, веселої зелені (М. Коцюбинський).
2. Кожен кущик, горбок, долина, кожна стежечка – усе це було йому знайоме, промовляло до нього (М. Коцюбинський).
3. Увесь степ, і лиман, і озеро, і море – усе закуталось у якийсь чарівний тихий світ, повилось сизим туманом (І. Нечуй-Левицький).
4. На річці, у лісі, на полі – усюди німо, тихо (І. Нечуй-Левицький).
5. Тихо, тепло й скрізь червоно: на небі, і на узгір'ї, і на воді (І. Нечуй-Левицький).

При однорідних членах нерідко вживаються **узагальнювальні слова**. Кожне з таких слів (словосполучень чи сполучень слів) виступає об'єднувальною назвою до перелічених у реченні істот, предметів, їх ознак, різних подій. Наприклад, у реченні «*На борту зібралися люди різних професій: рибалки, інженери, промисловці.*» узагальнювальне словосполучення *люди різних професій* об'єднує значення однорідних членів *рибалки, інженери, промисловці*.

Однорідні члени розкривають, уточнюють поняття, виражене узагальнювальним словосполученням.

Узагальнювальні слова є тими самими членами речення, що й однорідні члени, і вживають їх або перед однорідними, або після них, наприклад: *Багато ворогів має виноград: і посуху, і шкідників, і буряни. На будинках, на деревах, на парканах – усюди червоний відблиск сонця* (Марко Вовчок).

У ролі узагальнювальних слів уживаємо слова різних частин мови, однак найчастіше – займенники, прислівники **все, всі, ніхто, ніщо, всюди, скрізь, ніде, завжди, ніколи, такі** та ін.

Вправа 243. I. Доповніть речення з однорідними членами, добираючи до них узагальнювальне слово. Зверніть увагу на малюнок-підказку. За потреби скористайтеся словами з довідки.

Зразок. Під хатою цвітуть освічені сонцем ...: ромашки, дзвіночки, волошки. – Під хатою цвітуть освічені сонцем квіти: ромашки, дзвіночки, волошки.

1. У саду, на городі, подвір'ї – ... відчувався подих весни. 2. Мамі допомагали ...: і тато, і бабуся з дідусем, і навіть ми з молодшим братиком – треба було якнайшвидше все посадити на городі. 3. За вечерею зібралася уся наша велика... : мама, тато, бабуся, дідусь, ми з братом.

Довідка: родина, всюди, усі.

II. Зверніть увагу на те, де в реченнях стоїть двокрапка – після узагальнювального слова і перед однорідними членами речення, а тире – перед узагальнювальним словом і після однорідних членів. Чому, на вашу думку, в одному з речень є і двокрапка, і тире? Зверте свої міркування з таблицею, поданою після вправи.

**УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНЕ
СЛОВО**

«ВБИРАЄ»

В СЕБЕ

ЗА ЗМІСТОМ

УСІ ОЧР

Розділовий знак**Правило****Приклади****Двокрапка**

після узагальнювального слова перед однорідними членами речення (після узагальнювального слова можуть стояти слова **як-от, а саме, наприклад**: у такому разі перед цими словами треба ставити кому, а після них – двокрапку).

Подяка вам за все: і за довір'я, й за любов (П. Тичина).

*Із сивої давнини існували на землі чотири **доброчесності, а саме**: мудрість, правосуддя, помірність, стійкість (З журналу).*

На подвір'ї у мене завжди жили кішки та собаки, а саме: Маркізи, Султани, Нотки, Мурки (За матеріалами інтернету).

Тире

після однорідних членів речення перед узагальнювальним словом

Луки, гори, пишні сади – усе зелене і принишкле (Олесь Гончар). Кам'яне вугілля, залізна руда, нафта і газ – усе це є у надрах Землі (За матеріалами інтернету).

Якщо однорідними членами, які стоять після узагальнювального слова, речення не закінчується, то **перед ними** ставимо **двокрапку**, а **після них** – **тире**: *Оце тут з дерева виробляють всячину: і вози, і колеса, мебель всяку, вікна – все, все, що потрібне чи в хаті, чи в полі (Панас Мирний). Твори Т. Шевченка: і поетичні, і прозові, його щоденник, листи – пройняті любов'ю до людей (За матеріалами інтернету).*

Вправа 244. Уведіть у речення узагальнювальні слова й запишіть речення, правильно розставляючи розділові знаки.

Зразок. *Між гілками кущів, у кронах дерев радісно метушилися й цвірінчали птахи. – Між гілками кущів, у кронах дерев – **усюди** радісно метушилися й цвірінчали птахи. Або: **Усюди** радісно метушилися й цвірінчали птахи: між гілками кущів, у кронах дерев.*

1. Луки, поля, галявини були вкриті молодою зеленою травичкою.
2. І від весняного повітря, і від лагідного сонечка на душі ставало радісно й приємно.
3. На тінистих галявинах, під густими кущами ще залишався сірий ніздрюватий сніг.
4. На ставках, озерах, річках лід тоншав, ламався.
5. Весні радіють і старі, і малі.

Залежно від місця узагальнювального слова щодо однорідних членів змінюється інтонація речення, а саме: узагальнювальне слово вимовляємо зі сильним підвищенням голосу після однорідних членів і тривалої паузи.

Перед однорідними членами голос на узагальнювальному слові дещо знижуємо, робимо паузу; в обох випадках однорідні члени вимовляємо перелічувальною інтонацією.

Вправа 245. I. Спишіть, уставляючи, де треба, букви та розділові знаки. Однорідні члени речення й узагальнювальні слова, якщо вони є, підкресліть, визначте, якими членами речення вони виступають.

МОЛОДА ВЕСНА

Блакитними очима дивиться м..ні в очі весна. Вона ще молода ні..на усміхається св...ятково й чисто, в її ледь чутному диханні – збудлива таємниц..я свіжос..ті краси природи, що завжди відро..жується й відро..жується. Ще не так давно бігла по дніпровських кручах рудою лисицею осінь..., а вже с..огодні – лагідне шовковисте повітря весни купає мої очі. Вся земля випромінює благодатну снагу, що допомагає рости не тільки траві квітам деревам а й мріям людським (За Є. Гуцалом).

II. Розгляньте фотоілюстрацію. Усно складіть за нею невеликий твір-опис, уживаючи однорідні члени речення.

Вправа 246. I. Доберіть до поданих слів узагальнювальні слова, тобто до видових назв (понять) доберіть родову назву, і утворіть речення, запишіть їх.

Зразок. З морської риби: тріски, оселедця, палтуса – готують смачні страви.

1. Європа, Африка, Америка, Азія, Австралія. 2. Арктика, Антарктида. 3. Київ, Будапешт, Варшава, Прага, Братислава. 4. Дніпро, Вісла, Дунай, Тиса. 5. Байкал, Севан, Балатон, Ріца.

II. Придумайте речення за поданими схемами і запишіть їх.

УС: —, —, —

—, — і — — УС

УС: — і —

— або — — УС

УС: і —, і —, і —

—, —, — — УС

Готуйтеся до ЗНО зараз

Розв'яжіть тести ЗНО минулих років. За потреби скористайтеся QR-кодом, виконайте тест онлайн і звірте свої відповіді з правильними відповідями до кожного тесту.

Завдання 20 (сесія 2, 2014). Між однорідними членами речення й узагальнювальним словом треба поставити тире в реченні (розділові знаки пропущено)

- А Усі українські музичні інструменти поділяються на ударні, духові та струнні.
- Б Крім того для створення шумових ефектів використовували деякі предмети побуту як-от підкову рубель качалку тощо.
- В В обручі робили прорізи куди вмонтовували маленькі дзвіночки металеві пластини-брязкальця усе, що могло видавати дзвін.
- Г Інші ударні інструменти тулумбаси бугаї набули великого поширення на Запорозькій Січі.
- Д Наш народ створив також цілий ряд духових інструментів наприклад сопілку трембіту ріг сурму трубу волинку.

§ 42. РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННЯХ

Вправа 247. Прочитайте вірш Оксани Максимішин. Підкресліть слова, які називають особу, до якої звертаються. До якої частини мови вони належать, у якому відмінку вжиті? Як, на вашу думку, називаються ці слова? Свої міркування звірте з правилом, уміщеним після вправи.

Мамо, не плач. Я повернусь весною.
У шибку пташинкою вдарюсь твою.
Прийду на світанні в садок із росою,
а, може, дощем на поріг упаду.

Голубко, не плач. Так судилося, ненюкко,
вже слово «матусю» не буде моїм.
Прийду і попрошуся в сон твій тихенько
розкажу, як мається в домі новім.

Мені колискову вже ангел співає,
І рана смертельна уже не болить.
Ти знаєш, матусю, й тут сумно буває.
Душа за тобою, рідненька, щемить.

Мамочко, вибач за чорну хустину,
за те, що віднині ти будеш сама.
Тебе я люблю. І люблю Україну.
Вона, як і ти, була в мене одна.

Звертання – це слово або сполучення слів, яке називає особу чи предмет, до яких звертається мовець.

Звертання має форму кличного відмінка або, рідше, називного й вимовляється кличною інтонацією.

Наприклад, у реченні **Боже, почуй мої молитви!** – виділене слово є звертанням, бо воно вказує, до кого звернена мова.

Звертання може бути виражене прикметниками, дієприкметниками, порядковими числівниками та іншими словами, ужитими у значенні іменника: *Гляньте, **рідненькі**, які очі – од сонця ясніші. Третій, четвертий, підійдіть до чергового. Ой, як далеко ти, завтра!* (Олесь Гончар).

За структурою звертання буває

непоширене (виражене одним словом)

поширене (має при собі означення, зокрема й прикладки)

*Любіть свою Вітчизну, **діти***
(М. Рильський).

*Твої листи завжди пахнуть зів'ялими трояндами, **мій бідний, зів'ялий квіте!*** (Леся Українка).

Вправа 248. Спишіть речення, підкресліть звертання. Усно визначте, якою частиною мови вони виражені, до якого типу належать.

1. Без мови рідної, юначе, й народу нашого нема (*В. Сосюра*).
2. Доброго дня вам, учителю й друзі! (*Н. Красоткіна*). 3. Вечірне сонце, дякую за день! Вечірне сонце, дякую за втому (*Л. Костенко*).
4. Нехай же доля посилає вам, наш мудрий наставнику, розумних, добрих і вдячних учнів! (*Л. Толстой*). 5. Україно моя, мені в світі нічого не треба, тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти (*А. Малишко*). 6. Брате мій Дніпре, батьку мій дорогий і прекрасний! Скільки радості, скільки глибоких найдорожчих почуттів принесли моему серцю рідні твої води! (*О. Довженко*).

Вправа 249. Спишіть речення. Слова, подані в дужках, поставте у кличному відмінку. Яку функцію ці слова виконують у реченні?

1. Звучи, моя (мова) чарівна, у світі і в серці людським, не мовчи (*Н. Красоткіна*). 2. (Мама)! Уклоняюся перед тобою (*З журналу*).
3. Виростеш ти, (син), вирушиш в дорогу (*В. Симоненко*). 4. Біла (чайка), що кружляєш над водою? 5. (Тато), гляньте – лев, як зачарований (*О. Довженко*). 6. Не ображайся, (Кирило Петрович), що я тобі екзамен влаштував... (*А. Хижняк*). 7. Навіщо, (вітер), хвилі підіймаєш? (*Т. Шевченко*). 8. Спасибі тобі, (Стьопа), спасибі Вам, (Терентій Йосипович), спасибі тобі, (Валя)! (*О. Корнійчук*).

Іноді звертання можна сплутати з підметом. Щоб розрізнити їх, іменник у реченні пробуємо замінити особовим займенником **він, вона, воно** або **вони** в називному відмінку. Якщо така заміна можлива, то це підмет, якщо ні – звертання. Порівняйте: 1. *Люблять свою Вітчизну діти.* 2. *Любять свою Вітчизну, діти.* Сказати «любіть... вони» не можна. Отже, у першому реченні діти – підмет, у другому – звертання.

Вправа 250. Складіть по два речення з поданими словами так, щоб в одному вони виступали підметом, а в іншому – звертанням.

Зразок. *По вулиці ходять люди.* – *Люди, бережіть нашу Землю!*

Учні, батьки, учителі, громадяни.

Вправа 251. Запишіть переклад поданих речень українською, звертання підкресліть.

1. *Édesapám, a fák miből lesznek?* 2. *Anyuci! Holnap reggel edzés lesz.* 3. *Köszönöm szépen, kisfiam, hogy ilyen szépen kitakarítottál!* 4. *Maria, írja gyorsan!* 5. *Asszonyom, csillagom, forduljunk mi vissza, rossz jelentést láttam az éjjel álmomba...* 6. *Kedves barátom, a csütörtöki összejövetelen, sajnos, nem vehetek részt...* (*З підручника*).

Вправа 252. I. Прочитайте поезію Шандора Петефі, визначте її головну думку.

ПАТРІОТИЧНА ПІСНЯ

Я серцем і душею твій,
мій рідний краю!
Лише тобі належу я,
тебе кохаю!
Моя душа – величний храм.
Та коли треба,
віддам і душу я свою
заради тебе.
О тепла кров з грудей моїх,
на землю бризни
заради вічного життя
й добра вітчизни!
Ні, я нікому не скажу
і не відкрию,
що лиш з тобою я з'єднав
свою надію.

Таємно по твоїх слідах
я йти не кину, –
не так, як тінь, що з нами йде
лиш в світлу днину.
Тебе і вдень я і вночі
не залишаю, –
я в темі потрібніший тобі,
мій рідний краю!
Я до синів твоїх іду,
щоб в мить єднання
молитись за твое ясне,
нове світання!
До дна, до дна своє вино
я випиваю...
Воно гірке від сліз моїх,
мій рідний краю!

II. Назвіть ужиті в поезії звертання, укажіть їх тип. Простежте за вживанням розділових знаків при звертаннях. Свої висновки звірте з правилом, поданим після вправи. Одне речення зі звертанням спишіть.

Звертання – поширене та непоширене – вимовляємо звертальною інтонацією: перед словом (словами), що позначає особу (чи предмет), до якої звертаємося, робимо особливу і тривалу паузу, вимовляючи саме звертання з логічним наголосом і з глибокою паузою перед і після нього. Тільки в середині речення зазначені особливості інтонації звертань дещо послаблюються. *Світи нам, **день**, безсмертними вогнями, шумить, **сади**, роди зерно, **земля*** (В. Сосюра).

Якщо звертання стоїть на початку речення, то після нього ставимо **кому** або **знак оклику**. Після звертань, що вимовляються з особливим почуттям, ставимо **знак оклику**, після знака оклику наступне слово пишемо з великої літери. *Світе тихий, краю милий, моя Україно! За що тебе сплюндровано, за що, мамо, гинеш?* (Т. Шевченко).

Якщо звертання стоїть у кінці речення, то перед звертанням ставимо **кому**, а після нього – той знак, який потрібний за змістом речення, – **крапку, знак питання** чи **знак оклику**: *Вище голівку, **Маріє!*** (В. Сосюра).

Якщо звертання стоїть у середині речення, то його виділяємо **комами** з обох боків: *Вийди, Ганнусю, вийди!* (Народна творчість).

Слова **о, ой**, якщо вони вжиті як підсилювальні частки, належать до звертання й комами від нього не відділяються. 1. *О мій народе, Прометей ти маєш душу молоду.* 2. *Ой ковалю, ковалю, я за труд тебе люблю* (З творів В. Сосюри).

Інші вигуки відділяємо від звертання комами: *«Ой, сину!» – «Мамо!»* І скрипнула дверми, і впала на поріг (А. Малишко). *Гей, рицарю жадібний, стережись* (М. Бажан).

Вправа 253. Спишіть речення. Визначте місце звертання в кожному реченні. Зверніть увагу на малюнок-підказку. Усно поясніть уживання розділових знаків для виділення звертань.

1. Ти справжній лицар, сину!.. Ти вславиш Україну! (*І. Малкович*). 2. Ми ж, любя матінко, козачого роду (*Марко Вовчок*). 3. Люби, дитино, землю цю прекрасну! (*С. Круликовська*). 4. Розкажи мені, сивий діду, про свої пережиті дні (*Д. Загуд*). 5. Ох, пісне, чому, як той птах, не летиш? (*М. Рильський*). 6. О мово рідна! Їй гаряче віддав я серце не дарма (*В. Сосюра*). 7. «Ох, голово ти моя мила!» – каже Сомко (*П. Куліш*).

Вправа 254. Спишіть речення, уставте пропущені розділові знаки. За потреби скористайтеся правилами, поданими на с. 170–171. Визначте тип звертання.

1. Така ти невеличка моя перепеличка а голосочок-то який! (*Л. Глібов*). 2. Що ж дорогий Миколо Гнатовичу все складається на добре (*З журналу*). 3. Оставайтесь здорові мої високії тополі і хрещатий барвіночку (*Т. Шевченко*). 4. О Україно О рідна ньєкко Тобі вірнєнькко присягнем (*Микола Вороний*). 5. Поспішайте любі діти вибирайте гарні квіти (*Катерина Перелісна*). 6. Немає тепер уже таких річок як ти була колись Десно нема (*О. Довженко*).

Вправа 255. Складіть речення з поданими словами так, щоб вони виступали звертаннями. Звертання розташуйте в різних частинах речення (на початку, у середині чи в кінці). За можливості, уживайте підсилювальні частки.

Батьківщина, мама, край, весна, тато.

ЗНО – це просто

Прочитайте одне зі завдань ЗНО 2020 р. та коментар до нього (джерело – osvita.ua).

Прочитайте діалог (цифри позначають номери реплік).

– (1) Добрий день, Ольго Козаченко, не бачила тебе з випускного вечора. Як справи?

– (2) Вітаю, Жанно Сергіївна! Дякую, у мене все гаразд. А у Вас що нового?

– (3) Я, Олю, як завжди, уся в шкільних клопотах. Цікаво, що ти робиш, моя дівчино?

– (4) Я, пані вчителько, працюю фітнес-тренером, і мені це до вподоби.

– (5) Молодець, юна тренерко! Це прекрасно, що знайшла заняття до душі. Успіхів тобі!

НЕПРАВИЛЬНО утворено форму кличного відмінка в репліці

А 1   Б 2   В 3   Г 4   Д 5

Завдання перевіряє ваше вміння відмінювати іменники, правильно утворювати форму кличного відмінка іменників.

Закінчення іменників у кличному відмінку залежить від того, до якої відміни належить те чи інше слово. Якщо це іменники I або II відміни, необхідно також врахувати групу.

У кличному відмінку імена по батькові мають закінчення **-у** (чоловічий рід) та **-о** (жіночий рід). Отже, правильна форма кличного відмінка в діалозі – Жанно Сергіївно.

Відповідь: **Б**.

Готуйтеся до ЗНО зараз

Розв'яжіть тест ЗНО минулих років. За потреби скористайтеся QR-кодом, виконайте тест онлайн і звірте свою відповідь з правильною відповіддю.

Завдання 22 (сесія 3, 2011).

Звертання є в реченні

А Усе, чим я щасливий і багатий, я мушу рідним словом оспівати.

Б Запалай, мій вогнику крилатий, полум'ям привітним і незлим.

В Я люблю твоє майво зелене, і Донбас, і Каховку ясну.

Г На берегах Дніпра крутих, весь помережений садами, стоїть у сяйві днів нових наш рідний Київ перед нами.

Д «Роби добро, – мені казала мати, – і чисту совість не віддай за шмати!»

Вправа 256. Повторіть теоретичний матеріал про звертання та вставні слова й виконайте тестові завдання.

1. Не ускладнено звертанням речення

- А Годі вам, гурт ворогів і прихильних, марні слова промовлять.
- Б Літня ніч, спокусниця зрадлива, крилом одним пів світу обняла.
- В Старі дуби, спасибі вам за осінь, за відлітання радості і птиць.
- Г Рука в руці — і музика жива, спинися, мить, зіграй сонату вічну.
- Д Мужай, прекрасна наша мово, серед прекрасних братніх мов!

2. Поширеним звертанням ускладнено речення (розділові знаки пропущено)

- А Тебе я земле всю сходяв до краю.
- Б О жовтий квіт мелодії розтань над строгими квадратами перонів.
- В Добре учителю що ти небокраї підняв нам людського стремління.
- Г Я не спатиму люба до світу буду думати й буду писать.
- Д Ой не крийся природо не крийся що ти в тузі за літом у тузі.

3. Непоширеним звертанням ускладнено речення

- А Бідна волошко, чому ти у житі, а не на клумбі волієш рости?
- Б Так, друже мій, ми любимо одно: старої творчості додержане вино.
- В Дозволь мені, мій вечоровий світе, упасти зерням в рідній борозні.
- Г Давай-но, серце, ми печаль облишимо, усі негоди одцвітуть, як дим.

4. Правильно поставлено розділові знаки в реченні

- А Ой не крийся, природо, не крийся, що ти в тузі за літом, у тузі.
- Б Ой, не крийся природо, не крийся, що ти в тузі за літом, у тузі.
- В Ой не крийся, природо не крийся, що ти в тузі за літом, у тузі.
- Г Ой не крийся, природо, не крийся, що ти в тузі за літом у тузі.
- Д Ой не крийся, природо, не крийся, що, ти, в тузі за літом, у тузі.

5. Якщо вписати на місці крапок слово *вогні*, то ускладненим стане речення

- А Ти в мені запалила ... кохання.
- Б Здалеку виднілися привокзальні ... .
- В ... зігрійте мою душу охолону.
- Г ... не виходять мені з голови.
- Д Саме ... відбивались у вікнах.

6. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

- А Гей, ви, зорі ясні!.. Тихий місяцю мій!.. Де ви бачили більше кохання?..
- Б Лунайте ж, оркестри, грими барабан, бо крок наш і дух наш міцніє!
- В І все-таки до тебе думка лине, мій занашащений, нещасний краю.
- Г Моя пісне, вогниста, шалена, ах, розбийся на світлі акорди.
- Д Гетьте, думи, ви, хмари осінні! Тож тепера весна золота!

Словник

сплюндрувати – kizsákmányol

щеміти – szorit

§ 43. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-РОЗДУМ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ

Вправа 257. I. Прочитайте текст.

Твір-роздум – це такий вид монологічного мовлення, мета якого викласти свої роздуми щодо певного питання чи проблеми і знайти на них відповідь. Підсумком такої роботи є відповідь на поставлене питання та вирішення цієї проблеми.

Звичайно, твір-роздум на певну тему матиме суб'єктивний характер, оскільки в кожній людині своє бачення вирішення проблеми. Твір якраз і має висвітлити власну позицію автора, визначити його особисту точку зору. Саме це є основним змістом твору-роздуму.

Такий вид твору має чітку будову:

1) **теза**, тобто головна думка або проблема, яку треба підтвердити або спростувати;

2) **аргумент**, тобто доказ висловленої тези, який ілюструється прикладами з літератури, історії або життя;

3) **висновки** як результат міркувань.

Частини твору повинні бути пов'язані логічно й за змістом. Для цього треба вживати певні слова та вислови. Так, у першій частині можна використати такі мовні конструкції:

– *так, я погоджуюся з тим, що ...* (підтримка думки);

– *я не згоден (не згодна) з думкою про те, що ...* (спростування думки);

– *це складне для мене питання: з одного боку ..., а з іншого боку ...* (проміжна позиція).

Коли наводите приклади для аргументації власної позиції, можна вживати такі слова та вислови: *по-перше, по-друге; переконливим прикладом може слугувати ..., на підтвердження (спростування) думки можна навести приклад ...; таке трапляється і в житті ..., ось приклад із життя ...* тощо.

У висновках треба вживати слова *отже, таким чином*. Такий початок речення у висновках є логічним результатом ваших міркувань.

Увага! Не переказуйте змісту художнього твору, не давайте повної характеристики образів. Наводьте тільки конкретні приклади, які допоможуть вам аргументувати свою думку.

Конкретну роботу над твором-роздумом починайте так:

1. Прочитайте і зрозумійте тему, знайдіть у ній питання, визначте проблему.

2. Сформулюйте свою позицію щодо висловленої думки у формі повної, чіткої тези або антитези.

3. Поясніть свою позицію, чому ви вважаєте саме так:

а) знайдіть доречні й переконливі докази, сформулюйте їх чітко, розташуйте послідовно;

б) доберіть приклади, які б ілюстрували ваші докази.

4. Сформулюйте висновок.

II. Використовуючи викладені в тексті рекомендації, оберіть один із висловів і напишіть за ним твір-роздум.

1. Одного разу шторм закінчиться, і ти не згадаєш, як його пережив. Ти навіть не будеш впевнений у тому, чи закінчився він насправді. Але одна річ безперечна: коли ти вийдеш зі шторму, ти ніколи знову не станеш тією людиною, якою увійшов у нього. Тому що в цьому і був весь його сенс (*Харукі Муракамі*).

2. Життя саме по собі – це чисте полотно; воно стає тим, що ви намалюєте на ньому. Ви можете намалювати страждання, ви можете намалювати блаженство. У цій свободі – ваша велич. Ви можете використовувати свободу так, що все ваше життя перетвориться на пекло, або так, що ваше життя сповниться краси, благословення, блаженства, чогось небесного. Усе це залежить від вас – людина має повну свободу (*Ошо*).

3. Ваш мозок може все. Абсолютно все. Головне, переконати себе в цьому. Руки не знають, що вони не вміють віджиматися, ноги не знають, що вони слабкі. Це знає ваш мозок. Переконавши себе в тому, що ви можете все, ви зможете дійсно все (*Роберт Кіосакі*).

4. «Щастя, щастя... де воно блукає, мое щастя», – торочать люди. А воно поряд. Щастя – бути. Бути самим собою і набуватися з тими, кого любиш. Просто сидіти з ними, дивитися на них, перемовлятися з ними. А можна й не говорити нічого. Просто мовчки відчувати цю присутність. Рідне тепло, дихання... (*М. Дочинець*).

Словник

блаженство – boldogság
сенс – valaminek az értelme

торочити – bizonygat, hajtogat
шторм – vihar

§ 44. ВСТАВНІ ТА ВСТАВЛЕНІ СЛОВА, СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ, РЕЧЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВСТАВНИХ І ВСТАВЛЕНИХ КОМПОНЕНТАХ

Вправа 258. І. Прочитайте уривок з поезії Надії Красоткіної. З'ясуйте роль виділених слів. Спробуйте прочитати уривок без цих слів. Чи змінився зміст тексту? Яких відтінків значень надають виділені слова тексту?

ЧАРІВНА МОЯ УКРАЇНА

Природа мудра. Є такі місця,
неначе казка, не переказати!

І, **кажуть**, не можна до кінця
збагнути, коли там не побувати.

Та я не бачила тих місць, **на жаль**,
там не була, не їздила повсюди.

Але мене щось не гризе печаль,
щоб бити від жалю себе у груди.

Бо я умію бачити красу
у себе вдома, в рідній Україні.

II. Які гарні та цікаві місця є у вашому оточенні? Складіть про них рекламу для туристів, які прагнуть відвідати ваш край. Під час складання реклами врахуйте такі вимоги: текст має бути коротким, але водночас змістовним, ви повинні переконливо обґрунтувати, чому саме варто відвідати те чи інше місце.

Вставними називаємо такі слова або сполучення слів, за допомогою яких мовець виражає своє ставлення до того, що повідомляє.

Вставні слова граматично не пов'язані з іншими членами речення і членами речення не бувають. Наприклад, у реченні *Можже, ми колись ще зустрінемось* вставне слово **можже** виражає невпевненість. У реченні *Іншим разом він, безперечно, зважатиме на його прохання* вставне слово **безперечно** виражає впевненість. *Там, кажуть, з гір усю країну видно* – вставне слово **кажуть** вказує, що думка належить не мовцеві, а комусь іншому.

Вправа 259. Спишіть речення, підкресліть вставні конструкції. За допомогою таблиці визначте, до якої групи за значенням вони належать.

1. Скажімо, на початку сімнадцятого століття на карті світу не було такого міста, як Нью-Йорк... (К. Гудзик) 2. А відчуття простору породжує почуття щастя. А ще, як на додачу, земля ця овіяна легендами козацької минувшини... (Л. Кучеренко). 3. Матвій іде відпочивати. Як звичайно, спить він у клуні (У. Самчук). 4. Додому, звичайно, приходили з порожніми пазухами, щоб ніхто і не довідався про цю польову експедицію (О. Грищенко). 5. Погодою в нас на сінокосі, казали, років з півтора ста завідувала ворона (О. Довженко). 6. По-друге, романом про сусідські стосунки Юрій Станинець підтверджує народну мудрість про те, що добрий сусід – найближчий родич (Н. Ребрик).

Групи вставних слів і сполучень

Виражають упевненість або невпевненість у тому, що повідомляється	<i>безумовно, безперечно, ясна річ, звичайно, розуміється, справді, слово честі, мабуть, можливо, очевидно, певно, здається</i>	<i>І того, можливо, не знайду я слова, щоб наш прекрасний оспівати світ</i> (М. Рильський).
Вказують на джерело думки	<i>кажуть, на мою думку, на думку (чий?), за вченням (чий?), за висловом (кого?)</i>	<i>Добрий почин, кажуть, – половина діла</i> (Народна творчість).

Виражають радість мовця, його задоволення, жаль, здивування, незадоволення	<i>на щастя, на жаль, на сором, як на зло, чого доброго, нівроку тощо</i>	На щастя , пожежу погасили швидко. На жаль , чудес на світі не буває.
Вказують на порядок думок, на зв'язок між ними	<i>по-перше, по-друге, між іншим, врешті-решт, з одного боку, зокрема, одним словом</i>	Словом , ми виїхали на поле.

Ці значення можуть бути виражені не тільки вставними словами і вставними сполученнями слів, а й вставними реченнями. Порівняймо:

<i>Юнак, безперечно, мав талант письменника.</i>	вставне слово	<i>Юнак, я певен у тому, мав талант письменника.</i>	вставне речення
<i>У кожному ділі є свої майстри і своє, так би мовити, натхнення (О. Гончар).</i>	вставне сполучення слів	<i>У кожному ділі є свої майстри і своє, я сказав би, натхнення.</i>	вставне речення

Вправа 260. I. Прочитайте речення. Спишіть їх, самостійно доповнюючи вставними словами з таблиці.

Зразок. Настала весна. – На мою думку, настала весна. Безперечно, настала весна.

1. На деревах розпустились листочки. 2. На луг прилетіли лелеки. 3. Незабаром заспіває свою пісню соловей. 4. З кожним днем стає все тепліше.

II. Звірте написане з однокласниками та однокласницями. Чи однаковий зміст мають новостворені речення зі вставними конструкціями? Як ви думаєте, чому? Усно поясніть свою думку.

Вставні слова слід відрізняти від однозвучних членів речення, тобто це залежить від контексту. Порівняйте:

По-перше, підведіться.

У реченні прислівник *по-перше* виступає вставним словом, яке вказує на послідовність викладу думок.

Микола був у відпустці **по перше** липня.

Числівник *перше* разом з прийменником **по** входить до складу обставини часу.

Слова **проте** та **однак** виступають вставними тільки в середині простого речення (і виділяються комами): *Останові пощастило, **однак**, зачепитись якось за прибережну вербу (М. Коцюбинський)*. На початку простого речення, що є частиною складного, ці слова виступають у ролі сполучників (і комами не виділяються): **Однак** *Соломії здалося, що їй треба йти просто перед себе (М. Коцюбинський)*.

Такі дієслова, прислівники та іменники, як *здається, кажуть, було, гадаю, думаю, звичайно, видно, можливо, жаль, правда*, можуть виступати то як вставні слова, то як члени речення.

Порівняймо однозвучні слова:

у ролі вставних слів

*Вершники, **здавалось**, зрослися зі своїми кіньми (М. Стельмах)*.

*Не вірилось, що осінь в Україні, а в Парижі десь, **можливо**, й перший сніг.*

у ролі членів речення

*Од далекого світла внизу **здавалось** іще темніше (М. Коцюбинський)*.

*Усе під силу, усе **можливо** нам, людям.*

Як відрізнити вставні слова, словосполучення й омонімічні члени речення

Потрібно відрізнити **вставні слова** та їх сполучення від **омонімічних слів** та їх сполучень, які є членами речення (найчастіше обставинами) або, рідше, сполучниками й тому комами не виділяються.

Оскільки вставні слова, словосполучення не є членами речення, їх можна вилучити з речення, і зміст від цього не зміниться. Якщо вилучити член речення, зміст змінюється.

Порівняймо речення: 1. *Рушник вишивають на щастя* і 2. *На щастя, злива скінчилася швидко*.

З першого речення не можна вилучити **на щастя**, тому що зміниться зміст: ми не знаємо вже, з якою метою *вишивається рушник (на щастя)*. Отже, **на щастя** тут – обставина й комою її не виділяємо.

З другого речення можна вилучити **на щастя**: *Злива скінчилася швидко* – зміст речення не змінюється, отже, тут **на щастя** – вставне, тому його виділяємо комою.

Вправа 261. Прочитайте речення. Запишіть в одну групу речення зі вставними словами, а в другу – з однозвучними словами, що виступають членами речення.

1. Не кожна людина може колись полюбити. 2. Сьогодні, може, наважусь зізнатись Оленці у коханні. 3. Правда змінює світ на краще. 4. Моя подруга прийшла у новій сорочці, правда, вона мені не дуже сподобалась. 5. Він сидить, заплющивши очі, і йому здається, що він на пасіці. 6. Інші, здається, теж не дуже переймались нестачею (*З творів Івана Багряного*). 7. На щастя, літак ішов по курсу майже на схід (*М. Шумило*). 8. Молодим на щастя дарували рушник (*З журналу*).

Вправа 262. Складіть речення з поданими словами так, щоб в одному випадку вони виступали вставними словами, а в іншому – членами речення.

Зразок. *На диво, автобус приїхав вчасно. – Схід сонця був схожим на диво.*

Виходить, по-вашому (по вашому), може, видно.

Вставлені слова, словосполучення й речення (вставлені конструкції) вносять додаткову інформацію в речення, не будучи граматично пов'язані з ним (отже, як і вставні конструкції, вони не є членами речення). Наприклад: *Звали нашого діда, як я вже потім довідався, Семеном* (О. Довженко). *Годинник бив – що з ним? – зовсім не ту годину* (І. Жиленко).

Вставлені конструкції більше властиві усному мовленню. Вони з'являються тоді, коли мовець помітив їх необхідність, почавши висловлювати думку: *Зі скреготом і брязкотом у двір, – якщо те, що залишилося, можна назвати двором, – в їжджають два бульдозери* (О. Довженко).

Вправа 263. Спишіть речення. Підкресліть у них вставлені конструкції.

1. Не було ще такого літнього ранку, – хіба вже каміння з неба, – щоб дід Арсен, прозваний Бушлею, всидів дома (*Г. Тютюнник*). 2. Тоді округнувся на одній нозі, так що ледве не впав, – ноги ж таки не козацькі, – й побіг до села, раз по раз озираючись на те біле чудовисько, доки його й зовсім не стало видно (*Г. Тютюнник*). 3. Улітку під вербою біля хати (як добре, що скінчилася зима!) княгиня почала дітей навчати (*М. Руденко*). 4. А слава – ця зловтішниця зрадлива – тепер їх все частіше обмина (*М. Руденко*). 5. Само собою розуміється, що ви берете з собою рушницю (це така штука, що стріляє), набой і всілякий інший мисливський реманент... (*Остан Вишня*).

Вправа 264. I. Прочитайте текст мовчки. Визначте, до якого стилю він належить. Чи дізналися ви щось нове?

Частенько природа припускається помилок, які сучасна наука трактує як збої в генетичному коді або мутації. Саме з цієї причини іноді трапляються особини, чие забарвлення невластиве тваринам її виду. Найпоширенішими прикладами є, мабуть, білі кролики і миші. Періодично надходить інформація, що то тут, то там були помічені білі лисиці, риби і навіть жаби. Причиною цього явища є брак у волосяному і шкірному покриві пігменту, відповідального за забарвлення. Подібні відхилення назвали спеціальним терміном – альбінізмом. Відповідно, тварини, які страждають від цієї недуги, – альбіноси. І велика рідкість – знайти ворону-альбіноса.

Давньоримський поет Ювенал, використовуючи цей факт, прорік свій знаменитий перл: «Раб може вийти в царі, бранці – дочекатися тріумфу. Тільки щасливчик побачить рідкісну білу ворону... »

Отже, авторство такої популярної зараз фрази належить римлянину, який жив 2000 років тому. Білою вороною називають людей, які різко виділяються на тлі колективу своєю поведінкою, зовнішнім виглядом або життєвою позицією (*З журналу*).

II. Випишіть речення зі вставними словами, з'ясуйте, які розділові знаки при них ужито. Свої спостереження звірте з правилом.

У вимові вставні слова виділяються невеликими паузами, особливо інтонацією. Їх звичайно вимовляють швидше й нижчим тоном, ніж інші слова в реченні. Вставні речення вимовляємо подібно до вставних слів, але пауза перед початком вставного речення й після нього є тривалішою.

На письмі **вставні слова, сполучення слів і речення виділяються комами**. *Уже скоро, мабуть, почнеться зібрання. Ізолотої й дорогої мені, щоб знали ви, не жаль моєї долі молодії (Т. Шевченко). Лишилася у нас, і зовсім це не хоба, глибока шана повсякчас до святого хліба (За М. Рильським).*

Якщо вставне слово чи вставлене речення стоїть у середині речення і на нього треба звернути особливу увагу, то його виділяють **тире** або **дужками**. Наприклад: Софія (**як любовно називають собор кияни**) – найстаріший пам'ятник архітектури, окраса Києва. Орю свій переліг – **убогу ниву!** – та сію слово (Т. Шевченко). З-за погрібника пахло м'ятою (**росло її там, густої та холодної, багато**), а від хати несло духом матіоли (Є. Гуцало).

Якщо вставлене речення вимовлене майже таким самим тоном, як і основне, то його виділяють з обох боків **комами**. Якщо вставлені слова чи речення вимовлені підвищеним тоном, то їх виділяють з обох боків **тире**. Найчастіше вставлені слова чи речення вимовляють пониженим тоном. Тоді їх виділяють **дужками** або іноді **комами з тире**.

Вправа 265. Прочитайте речення. Знайдіть у них вставні конструкції, усно поясніть уживання розділових знаків.

1. Погане, я чував, життя собаче, недобре ж і Вовкам (*Л. Глібов*).
2. Звичайно, ці фігурки були дещо стилізовані й не мали реалістичного відтворення (*З журналу*).
3. Вишивкою, за свідченням Геродота, був прикрашений одяг скіфів (*А. Яреценко*).
4. У справах особливої ваги, наприклад, коли треба було вирішити про оголошення війни або укладання миру, скликав князь усе чоловіче населення племені на віче (*Д. Антонович*).
5. За однією з легенд, княгиня з таким ім'ям побудувала майже тисячу років тому Невицький замок (*З календаря*).

Вправа 266. Спишіть речення, уставляючи пропущені розділові знаки. Усно поясніть свій вибір.

1. Того можливо не знайду я слова, щоб наш прекрасний оспівати світ (*М. Рильський*).
2. По-перше кожній букві відповідала певна рослина сузір'я чи планета метал чи коштовне каміння можливо ритуальна страва (*І. Каганець*).
3. І я виходжу в гомін трав і припадаю до сліда, бо значить хтось мене чекав, а може й зараз вигляда (*А. Малишко*).
4. За східним звичаєм гості не сміють відмовлятися від дарунків, бо то була б господарям образа (*Леся Українка*).
5. Здається гори перевертав би й не чув би втоми (*М. Коцюбинський*).
6. Пізнати й оцінити Довженка один чоловік мабуть не в змозі (*Д. Павличко*).
7. Полювання як ви потім побачите потребує багато часу (*Остан Вишня*).
8. Множили паличкою на землі в умі-бо спробуй помножити!: двісті п'ятдесят днів на вісімнадцять кілометрів – дев'ять від села до училища та дев'ять назад. Вийшло рівно чотири тисячі п'ятсот кілометрів (*Г. Тютюнник*).

Вправа 267. Перекладіть текст українською мовою. Під час перекладу доповніть текст вставними чи вставленими конструкціями.

VANNAK-E ÓRIÁSOK ÉS TÖRPÉK?

Gulliver meg Hófehérke törpéi csak a mesékben élnek. Mégis, a mi világunkban is van óriási nagy meg törpényi kicsi is.

Аз егѣр шзámáра фѣлелметес óриás а сирмос. Некýнк, емберекнек меѣ тѣрдýнкиг сем ѣр. Меллѣттýнк тѣрпе минд а кеттѣ. Аз егѣр ѣс а мачска шземебен азонбан ми, емберек, óриásок ваѣýнк. А мачска елѣтт аз егѣр csak тѣрпе, де óриás а катичабогáр шземебен, hiszen а богáр аккора синс, минт аз егѣр пичи лáба.

А катичабогáр шзámáра шзиклáккaл телешзѣрт, мѣлы шзакадѣккaл шзaбдaлт зѣлд видѣк аз úт, а вирáгос рѣт пеѣиг шýрý боѣзѣтос ердѣ. Еббен а viláгбан ми, емберек, óриásок ваѣýнк (*З дитячої енциклопедії*).

ЗНО – це просто

Прочитайте одне зi завдань ЗНО 2019 р. (пробне) i коментар до нього (джерело – osvita.ua).

Вставним словосполученням ускладнено речення (роздiловi знаки пропущено).

А За теорiєю Ч. Дарвина було знято кiлька цiкавих науково-популярних фiльмiв.

Б За теорiєю Ч. Дарвина тривалий час уважно слiдкували науковцi в Кембриджi.

В За теорiєю Ч. Дарвина головною рушiйною силою еволюцiї є природний добiр.

Г За теорiєю Ч. Дарвина з'явилися й iншi пояснення чинникiв еволюцiї видiв.

Завдання перевіряє ваше вмiння розпiзнавати простi ускладненi речення зi вставними словами.

Вставнi слова передають особисте ставлення мовця до свого повiдомлення. Вони не є членами речення. Вставнi слова можуть виражати оцiнку повiдомлюваного (*буває, сподiваюся*), упевненiсть або невпевненiсть (*мабуть*), джерело повiдомлення (*кажуть*) тощо.

У реченнi рядка **В** слова *за теорiєю Ч. Дарвина* указують на джерело повiдомлення, вiд них не можна поставити запитання до iнших слiв. Отже, цi слова є вставними. У рештi речень аналогiчнi слова є членами речення, адже до них можна поставити запитання.

Вiдповiдь: **В**.

Готуйтеся до ЗНО зараз

Розв'яжiть тести ЗНО минулих рокiв. За потреби скористайтесь QR-кодом, виконайте тест онлайн i звiрте свої вiдповiдi з правильною вiдповiддю.

1. Завдання 10 (2018). Прочитайте текст i виконайте завдання

(1) Веселка, виграваючи розмáйттям кольорiв, завжди викликала радiсть i захоплення в усiх народiв. (2) Її називали дугою, аркою та обожнювали, як сонце, i (З,з)емлю, i трави. (3) Древнi (*I,i*)ндiйцi вважали райдугу величним луком (Б,б)ога Индри, за допомогою якого вiн пускав

стріли, уражаючи злих демонів, що ховалися в чорні хмари. (4) За давнім повір'ям, ця дуга піднімає вгору воду з озер, рік, а потім повертає її у вигляді дощу. (5) У народі кажуть: «Веселка воду бере». (6) Українці вірили: райдуга – це труба, що сягає одним кінцем неба, а інший опускає в криницю, з якої п'є (Б,б)огородиця.

Вставним словосполученням ускладнено речення

- А перше
- Б друге
- В четверте
- Г шосте

2. Завдання 10 (додаткова сесія, 2015). Прочитайте текст і виконайте завдання

(1) Бувало, у найтемнішу ніч, коли темрява билась у вікна, як хвилі безмежного моря, під вікном несподівано закрутиться веремія, у шибках процвіте цілий рій синіх, сірих, карих очей. (2) Здається, що підпливали вони на чорних хвилях як черідка цікавих рибок до самотнього в морі темряви вогника у вікні. (3) Нашумлять, наговорять і знову в темряву одлинуть. (4) Випаде сніг – зіб'є бучу: їхати на санях; гуртом їдемо в сусіднє село до старого вчителя в гості. (5) Метелиця, гребні, а з нами мов мара якась весела починає загравати: вигукуємо, сміємося, співаємо, підскакуємо на кожному гребні й, хапаючись одне за одного, перекидаємося в сніг. (6) Дядько чуває голову: невpokійна це й клопітна справа – од села до села перевезти в хуртовину хуру реготу. (7) Навмисне ми ніколи не шукали собі веселощів, ми їх одкладали на далі, «на колись».

Вставне слово є в реченні

- А першому
- Б третьому
- В четвертому
- Г сьомому

3. Завдання 9 (сесія 1, 2014). Прочитайте текст і виконайте завдання

(1) На картинах неаполітанської школи без кінця старіється після-полудень, немов побачений кризь темну пляшку. (2) Потемніле сонце, здається, в'яне на очах у тих пропащих краєвидах, мов у переддень космічної катастрофи. (3) Старечі світанки, жовті, як пергамент, солодкі від мудрості, як пізні вечори! (4) Передполудні усміхаються хитро, як пожовклі старі книги. (5) День осінній, той старий пройдисвіт бібліотекар, який лазить у вицвілому халаті по драбинах, і куштує конфітюри всіх віків і культур!

Вставне слово є в реченні

- А другому
- Б третьому
- В четвертому
- Г п'ятому

збагну́ти – megérteni
 клу́ня – csőr
 либо́нь – valószínűleg

матио́ла – nyári viola
 со́нечко – itt: katicabogár
 тло – háttér

§ 45. ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ПРО ВІДОКРЕМЛЕННЯ. ВІДОКРЕМЛЕННЯ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

Вправа 268. I. Прочитайте мовчки байку Езопа, правильно інтонуючи речення. Яка основна думка тексту?

ЛИСИЦЯ І ЦАП

Лисиця упала в колодязь і ніяк не могла звідти вибратися. Змучений спрагою Цап підійшов до того ж колодязя і, **побачивши Лисицю**, запитав, чи добра вода. Лисиця, **зрадівши із слухної нагоди**, похвалила воду і стала намовляти Цапа спуститися вниз. Цап відразу ж стрибнув, аби втамувати спрагу. Після цього вони разом спробували вибратися, але Лисиця, **усе зміркувавши собі на користь**, сказала, що вона вже надумала, як урятуватися їм обом: «Якщо ти можеш спертися передніми ногами на стіну й нахилити роги, то я й сама по твоїй спині вискочу і тебе витягну». Цап охоче пристав на таку пораду. Лисиця скочила йому на стегна, перейшла по спині, а потім, **спершись на роги**, вихопилася наверх та й пішла собі геть. Цап став лаяти її за порушення угоди, та Лисиця, **обернувшись**, сказала: «Ех ти! Коли б у тебе було стільки розуму в голові, скільки волосся в бороді, то чи ж спустився б ти вниз, не подумавши раніше, як піднятися вгору?»

Так слід чинити і розумним людям: спочатку зважити, чим справа закінчиться, а тоді вже братися за неї.

II. Зверніть увагу на виділені члени речення. Якими другорядними членами виступають вони у реченні? Поміркуйте, з якою метою вживає їх автор у мовленні. Свої міркування звірте з правилом.

За допомогою відповідної інтонації значення другорядних членів можна підсилювати, наголошувати на них, тобто відокремлювати.

Другорядні члени речення, які для підсилення їх смислової ролі виділяють в усному мовленні інтонацією й паузами, а на письмі – відповідними розділовими знаками, називають **відокремленими**. Наприклад:

На відстані метра від мене на вікні сиділо галчєня, майже доросле.

Розплющивши очі, юнак побачив над собою блакитне небо.

На світі все знайдеш, крім рідної матері (Народна творчість).

Юнак, як керівник, передбачив подальший перебіг подій.

Комою виділене відокремлене означення, виражене прикметником і прислівником.

Відокремлену обставину виражено дієприслівниковим зворотом.

Відокремлений додаток виражено іменниково-прикметниковим сполученням з прийменником **крім**.

Відокремлена прикладка складається з іменника та сполучника **як**.

Відокремленими бувають другорядні члени, яким властивий відтінок додаткового повідомлення, що доповнює основний зміст речення, виражений головними членами: *Відвага наша – меч, политий кров'ю* (З газети). *Нікого тут нема, крім мене й господині* (М. Рильський).

Вправа 269. Спишіть речення, уставляючи пропущені літери. Підкресліть відокремлені члени речення, визначте їх вид. Зверніть увагу на вживання розділових знаків.

1. Спрямувавш..сь до в..ршини, матимеш с..редину. 2. Усе на світі, окрім любові, минає. 3. Не любить с..рце, не бачачи краси. 4. Очі, затул..ні зіницями, сліпі. 5. Р..ба, спіямана на гачок, не потребує пр..нади. 6. Похибки друзів, за винятком зради, ми повинні зносити або виправляти. 7. Ти не можеш віднайти жодного друга, не нашукавши разом з ним і двох-трьох ворогів. 8. Хіба розумно чинить той, хто, поч..наючи довгий шлях, в ході не дотримує міри? 9. Яка користь бачити, не маючи смаку! (Г. Сковорода).

Можна відокремлювати, виділяючи комами на письмі та інтонацією у вимові, як поширені, так і непоширені **означення**.

Відокремлюємо непоширені й поширені означення в будь-якій позиції в реченні (після і перед пояснюваним словом), якщо вони стосуються особового займенника, наприклад: *Балакучий та моторний, він і хвилини не сидів без діла. Сильна, вправна, вона працювала завзято та самовіддано.*

Відокремлюємо після пояснюваного слова (іменника):

- поширені узгоджені означення *Дівчина бачила там життя, залите світлом своєї юності* (Олесь Гончар).
- два чи кілька непоширених узгоджених означень, якщо перед пояснюваним словом уже є означення *І наша земля, засніжена й біла, кличе в простори свої* (В. Сосюра).

Два або кілька непоширених означень, що стоять після пояснювального слова, перед яким немає означення, можна іноді не відокремлювати: *Леліє даль **волога і блакитна*** (М. Бажан).

Узгоджені поширені означення, що стоять перед пояснюваним словом, відокремлюємо тоді, коли вони мають додаткове **обставинне значення (вказують на причину дії)**: *Збентежений з такої зустрічі, хлопець ледве не випустив кошика з рук*. Відокремлюємо означення *збентежений з такої зустрічі*, яке стоїть перед означуваним словом і водночас вказує на причину дії: *Хлопець ледве не випустив кошика з рук, бо був збентежений зустріччю*.

Відокремлюємо означення, відділені від означуваного слова іншими членами речення. Наприклад: *Зірвані нами, у кошику лежали стиглі яблука*.

Відокремлене означення *зірвані нами* стоїть на початку речення, а означуване ним слово *яблука* – у кінці.

Неузгоджені означення, виражені іменниками в непрямих відмінках, відокремлюємо тоді, коли вони стоять поряд з узгодженими. Наприклад: *У хату увійшов старий Джеря, високий, тонкий, з сивуватими довгими вусами...* (І. Нечуй-Левицький).

Комами не відокремлюємо:

1) два означення (виражені дієприкметниковими зворотами), з'єднані сполучником **і (й)**: *Пробуджений ранком і сполоханий дощем птах знявся з гілки й згубився у верховітті* (З журналу).

2) означення, які стоять перед означуваними словами і не мають обставинного відтінку: *Теплом дихала настояна на травах та квітах земля* (Ю. Збанацький).

Якщо відокремлене означення має виразно підкреслене експресивне значення, то на письмі його можна виділяти за допомогою **тире**: *І тоді ж світ, уся земля – буйна й радісна – поринула в цім болю* (Микола Хвильовий).

Вправа 270. Спишіть речення, підкресліть відокремлені означення. Усно поясніть уживання розділових знаків. За потреби скористайтеся правилами, поданими перед вправою. Зверніть увагу на малюнок-підказку.

1. Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім новий світ (*О. Довженко*). 2. Попід стрімкими кручами, запінена, мчала на південь річка (*Олекса Десняк*). 3. Надворі зненацька сипнув дощ – рівний, теплий, рясний (*М. Масло*). 4. Рука, засмагла від роботи, нам сіє благодатний мир (*М. Рильський*). 5. Встає гілля, налите синім соком (*А. Малишко*). 6. Божий світ, оповитий красою, задрімав у легенькому сні... (*П. Грабовський*).

ПРО
ЗАЙМЕННИКУ
ОЗНАЧЕННЯ
ЗАВЖДИ
ВІДОКРЕМЛЕНЕ

Вправа 271. I. Прочитайте розмову двох друзів. Яким чином можна легко запам'ятати умови відокремлення означень?

ТА ЦЕ Ж ПРОСТО...

Допитливий. Стільки багато правил...

Кмітливий. А я завчив одне, основне правило: означення не відокремлюємо, якщо воно стоїть **безпосередньо перед іменником і не має обставинного відтінку**. З нього легко виводжу правила, коли означення відокремлюються. Для цього замінюю умови на протилежні: «безпосередньо» на «не безпосередньо», «перед» на «після», «іменник» на «займенник», «не має обставинного відтінку» на «має обставинний відтінок» (*За І. Ющуком*).

II. Доберіть з художньої літератури або з інших джерел приклади до правил відокремлення означень.

Вправа 272. I. Прочитайте текст. А які прийоми «працюють» у вас для кращого запам'ятовування? Поділіться ними з однокласниками та однокласницями.

Метод локусів є одним з найефективніших серед тих, які допомагають нам краще запам'ятовувати інформацію.

Метод, відкритий ще стародавніми греками та римлянами, чудово підійде для візуального навчання, оскільки передбачає використання вашої уяви та просторової пам'яті. Як же він працює? Уявляете знайому вам кімнату чи вулицю й закріплюєте за кожним об'єктом певну інформацію.

Коли вам треба щось згадати, варто лише уявити цей простір, побачити об'єкти, пов'язані з тією чи іншою інформацією, та згадати її. Ця концепція вдало використана у книзі про Шерлока Холмса.

Якщо у вас яскрава уява (ви митець чи артист), цей спосіб саме для вас (*За матеріалами інтернету*).

II. Відшукайте в тексті й спишіть речення з відокремленими означеннями, підкресліть їх, усно поясніть уживання розділових знаків.

Відокремлена прикладка – це іменниковий зворот, який виступає в реченні як різновид означення. Відокремлюється комами, якщо:

1) стоїть після пояснювального слова, виражений іменником (здебільше власною назвою): *Навкруги чорне страшне **море**, безодня води і гніву* (Ю. Яновський).

2) стосується особового займенника: *Далеко за синім морем на чужій чужині гинули **вони**, безталанні шукачі щастя* (І. Цюпа).

3) стоїть перед пояснюваним іменником і має відтінок обставини: *Чудовий піаніст, **Лисенко** надзвичайно точно й художньо передав твори Шопена, Шумана, Ліста* (З журналу).

4) приєднується словами *або, на ім'я, на прізвище, родом, походженням, на ймення, так званий, як-от, а саме, тобто, або (тобто), чи (тобто), наприклад, зокрема, особливо* та ін.: *Людський хлопець, дядька Лева небіж, Лукаш на імення* (Леся Українка).

5) приєднується сполучником **як** і має відтінок причини. Таке відокремлення не залежить від місця прикладки в реченні: *Як сестра, схилилась над тобою невтомна **подруга**, сувора творчість* (М. Рильський).

Кому ставимо або не ставимо залежно від наявності пояснення (уточнення), переданого інтонацією: *Увійшов мій брат, Микола.* Або: *Увійшов мій брат Микола.*

Не відокремлюємо прикладки, які разом зі словом **як** указують на інші додаткові відтінки або мають значення «в ролі кого, чого»: *Ліс зустрів мене як друга* (М. Рильський).

Відокремлені прикладки відділяємо **тире**:

1) якщо вони стоять у кінці речення й перед ними можна, не змінюючи змісту, вставити слова **а саме**: *У хаті є ще у нього дві дівчини – Домаха й Меланка* (У. Самчук).

2) якщо поширені прикладки уже мають у своєму складі розділові знаки: *Мати – ставна, смаглява гречанка, що була ніби старшою сестрою Ользі, – сама ув'язувала вузли, коли дівчата зайшли до хати* (Олесь Гончар).

Вправа 273. Прочитайте речення. Усно визначте відокремлені члени, їх тип. Спишіть тільки речення з відокремленими прикладками. Усно поясніть уживання розділових знаків при них.

1. Дочки – Ольга і Олена – вибирали на городі картоплю (В. Козаченко). 2. Я поглядом, повним любові й тепла, на крихітку рідну дивився (В. Сосюра). 3. Життям і канчуками вчений, він, загнаний на самий низ, останній гривеник Шевченку на перший пам'ятник приніс (Б. Олійник). 4. Дмитрик, восьмилітній хлопчик, вискочив з буйної низенької хати (М. Коцюбинський). 5. Зять, Віктор, працює товарознавцем на складі госптоварів (Ю. Мушкетик). 6. Ніхто про це не знав, окрім купки вірних козаків (Марко Вовчок). 7. Він захитався і, нічого перед собою не бачачи, кинувся товаришеві на допомогу (З газети). 8. Над комишами ще нижче, ніж учора, спускалось олив'яне небо (М. Коцюбинський).

Особливості відокремлення означень і прикладок

Пригадаймо вивчене про означення як другорядний член речення: воно залежить від іменника чи займенника. Отже, будемо «відштовхуватися» від означуваного слова – іменника чи займенника, а потім виділяти означення – **який** це іменник чи займенник.

Правил про відокремлення означень дуже багато, проте, насправді, можна запам'ятати одне й діяти методом відкидання зайвого. Не відокремлюємо означення безпосередньо перед іменником і якщо вони не мають відтинка причини: *Не прибрана сьогодні кімната чекала на мене*. Означення *не прибрана сьогодні* (дієприкметниковий зворот) стоїть безпосередньо перед означуваним словом – іменником *кімната*. Відтинка причини (*чому кімната не прибрана сьогодні?*) немає. Отже, означення **не відокремлюємо**.

У всіх інших випадках означення відокремлюємо:

- *Не прибрана сьогодні, чекала на мене кімната* (означення «відірване» від іменника);
- *Кімната, не прибрана сьогодні, чекала на мене* (означення після іменника).
- *Не прибрана сьогодні, вона чекала на мене* (означуване слово – особовий займенник).

Вправа 274. І. Прочитайте текст уголос. Що вам відомо про Леонардо да Вінчі? Розкажіть про це у класі.

Це був дивовижний чоловік – Леонардо да Вінчі. Дехто вважає, що не може звичайна смертна людина стільки пізнати й створити

в науці, техніці, філософії, мистецтві. Мабуть, так воно і є. **Для мене він – геній ненаситного розуму і несамовитої цікавості до життя.** Загадка духу творення. В один період Леонардо все покинув, на роки забув про пензель і з головою поринув у математику. Усе піддавав обчисленню, відкриваючи приховану сутність явищ і законів. Навіть вирахував формулу свого сну. Спав по 15 хвилин кожні 4 години, скорочуючи таким чином свій денний сон до 1,5 години.

Близький друг Фра Піетро делла Новеллара сварив його: «Ти облишив живі фарби задля мертвих чисел. Ти робиш велику помилку». На це Леонардо відповів: «Навпаки, друже. Тільки математика і смерть не помиляються» (За М. Дочинцем).

II. Виділене речення перетворіть на речення з відокремленою прикладкою й запишіть його.

Відокремлюємо і на письмі виділяємо комами **додатки**, виражені іменниками (найчастіше) зі словами **крім, окрім, oprіч, замість, зокрема, особливо, за винятком, на відміну від, поряд, щодо, що ж до, часто, часом, завжди, особливо, навіть, хоч і**: *Ви здійснюєте волю Батьківщини. Усе відкиньте, все забудьте, крім неї, крім обов'язку (З газети). Наприклад: *Усе забудьте, усе відкиньте, крім обов'язку перед Батьківщиною (Олесь Гончар) (Відокремлений додаток вказує на виділення чогось із ряду інших об'єктів).**

Деякі додатки з прийменником **замість** не відокремлюємо).

Замість можна замістити прийменником *за*

якщо додаток можна замінити іншим членом речення

*Шматочки мармуру на вулицях Помпеї колись служили **замість ліхтарів** (Л. Дмитренко) (порівняйте: **служили за ліхтарі**).*

*Замість квіток **шаблі**, списи виблискують у долині (П. Тичина). (Порівняйте: **не квіти, а шаблі, списи виблискують у долині**).*

Вправа 275. Спишіть речення. Підкресліть відокремлені додатки. Усно поясніть уживання розділових знаків. Зверніть увагу на малюнок-підказку.

1. Він розхвилювався, і голос його щирим відгуком забринів у селянських серцях, особливо в серцях молоді (*М. Стельмах*). 2. Шукати що-небудь, хоча б і гриби, не можна інакше, як розглядаючи й пізнаючи (*П. Тичина*). 3. Ягід навколо, особливо дикої малини, була сила-силенна (*Олесь Донченко*). 4. А я не знаю нічого ніжнішого, окрім берези (*Леся Українка*). 5. На його дворі, замість похилої хатини, стояв веселий будинок (*Панас Мирний*).

**КРИМ,
ОКРИМ,
ОПРІЧ,
НА ВІДМІНУ ВІД –
ВІДОКРЕМЛЕНИЙ
ДОДАТОК**

Вправа 276. Доповніть кожне з речень відокремленими додатками так, щоб вони виражали різне значення (включення, виключення, заміщення). Проаналізуйте, як від цього змінився зміст речення.

Зразок. На полях усе достигло ... – На полях усе достигло, особливо жито. На полях усе достигло, окрім пшениці. На полях усе достигло, навіть кукурудза.

1. Завдання виконали усі, ... 2. До класу зайшли усі, ... 3. Можна все зрозуміти, ...

Вправа 277. Спишіть речення, відокремлені додатки підкресліть. Які ще цікаві факти про тварин ви знаєте? Розкажіть про них у класі.

1. Вовк, крім м'яса, може харчуватися комахами, жабами, ягодами, злаками, овочами і навіть деревними бруньками та лишайниками. 2. Хом'як – рослиноїдний гризун, але при нагоді він поїдає комах та інших безхребетних. У коморах, крім зерна, можуть бути стручки з горохом, корінці та кукурудза. 3. Найменший дорослий собака належить до породи «йоркширський тер'єр», його вага становить 113 грам. Окрім йоркширців, найдрібніші собаки трапляються серед порід «чихуахуа» (довжина в загривку 12,5 см) і «карликовий пудель». 4. Коти, на відміну від собак, не можуть сфокусувати погляд на близько розташованих предметах, тобто коти далекозорі, а собаки короткозорі (*За матеріалами інтернету*).

Відокремлюємо, виділяючи на письмі розділовими знаками, а у вимові – інтонацією, **відокремлені обставини**, виражені дієприслівниковими зворотами та дієприслівниками, що означають додаткову дію, причину, час, умову дії (якщо стоять перед присудком): *Повечерявши, полягали спати* (Панас Мирний).

Такі обставини пояснюють дієслово-присудок, з'єднуються з ним способом прилягання. Наприклад: *Дівчата, співаючи, ідуть з ланів* (Леся Українка). *Хлопець сидів, спершись ліктями на коліна*. *Сторож, несучи снідання, стукнув дверима* (Панас Мирний).

Звичайно відокремлюємо, виділяючи комами, обставини, виражені іменниками з прийменниками **незважаючи на** (*у всіх випадках*): *Сікач, незважаючи на свою чималу вагу й короткі ноги, дуже прудко бігає* (Остап Вишня). *Незважаючи на всі старання, я ніяк не міг заснути*.

Обставини з прийменниками **внаслідок, залежно від, у зв'язку з, згідно з, завдяки, відповідно до, на відміну від** можна відокремлювати або не відокремлювати залежно від їх ролі в реченні або бажання автора: *Отруйні опеньки, на відміну від їстівних, не мають на своїй ніжці білого кільця* (З журналу).

Комами не відокремлюємо

одиничні дієприслівники, що означають спосіб дії і своїм значенням близькі до прислівника: *Я був молодий, здоровий і міг працювати не втомлюючись* (О. Довженко).

обставини перед неповторюваними сполучниками **і, та = і, або, чи**, які з'єднують дві відокремлені обставини, виражені дієприслівниками або дієприслівниковими зворотами: *Хвилюючись і все ще не отямившись, солдат розповідав про себе* (Олесь Гончар).

дієприслівникові звороти фразеологічного типу: *Говорити не переводячи духу. Бігти не чуючи ніг. Тікати не пам'ятаючи себе*.

Вправа 278. Зверніть увагу на малюнок і прокоментуйте його, пригадавши, які суфікси є в дієприслівника та яку синтаксичну роль він виконує. Спишіть речення, відокремлені обставини підкресліть, з'ясуйте, чим вони виражені. Усно поясніть уживання розділових знаків.

1. Я ненавиджу тих, що, не сіявши, жнуть, що, садів не садивши, плоди об'їдають (*М. Нагнибіда*). 2. Усупереч зовнішній легковажності, Люба напрочуд чесно уміла зберігати таємниці (*Олесь Гончар*).

3. Щовечора зірки в далекому просторі манливо миготять, хвилюючи серця (М. Терещенко). 4. Йдучи в широкий світ, візьму з собою пісню (Г. Кривда). 5. Дівчина, стрепенувшись, підвела голову (Олесь Гончар).

Вправа 279. У інтернет-джерелах чи у книгах знайдіть три–п'ять афоризмів з відокремленими обставинами. Запишіть їх. Усно поясніть уживання розділових знаків.

Вправа 280. I. Прочитайте текст. Чи погоджуєтеся ви з думкою, висловленою авторами? Обговоріть це питання у класі.

Займатися улюбленою справою, віддаючись їй цілком, – правильний шлях до успіху. Крім того, якщо подивитися на ТОП-10 найзаможніших людей світу, то можна помітити, що всі мільярдери – справжні трудоголіки. Вони готові багато працювати, аби отримати бажаний результат.

Про комп'ютерного генія нашого часу Біла Гейтса часто говорять, що він «працелюбний до маніакальності». Успіх йому забезпечений. До того ж, психологи стверджують, що робота, якою людина займається із задоволенням, позитивно впливає на її внутрішній стан, роблячи більш щасливою. І навпаки – справа, яка не до душі, «вбиває» бажання розвиватися і досягати висот (За матеріалами інтернету).

II. Знайдіть у тексті і спишіть речення з відокремленими обставинами. Підкресліть члени речення.

Уточнювальні члени речення – такі, які доповнюють, характеризують інші члени речення, звужуючи, обмежуючи їх значення, уточнюючи кількість предметів або виокремлюючи із загальної маси. Відповідають на запитання: **а де саме? а коли саме? а як саме? а який саме? а що саме?**: *Уранці, ще до схід сонця, Надійку збудив батько* (Д. Бедзик).

Уточнювальні члени речення в усному мовленні відокремлюємо паузами, а на письмі – комами, рідше – тире: *Дніпро несе Тарасові здаля – з усіх-усюд – поклони і привіти* (П. Ребро).

Відокремлюємо уточнювальні члени речення, при яких стоять слова **тобто, цебто, а саме, або = тобто, чи = тобто, наприклад, зокрема, у тому числі, особливо, навіть, хіба що, причому, мабуть**. Такі слова від уточнювальних членів речення комою не відділяємо: *Людям хотілося жити, тобто творити. Людині властиво зикати до всього, в тім числі й до творів мистецтва* (З газети).

Вправа 281. Прочитайте речення, спишіть тільки ті з них, у яких є уточнювальні члени речення, визначте їх вид. Зверніть увагу на малюнок-підказку.

1. Над головами простиралося небо, повне загадкових світів (*Петро Панч*). 2. Поважно, з острахом, наче до першої сповіді, приступив Семен до граматики (*М. Коцюбинський*). 3. Уже й вечір, тихий та гожий, спадав на землю (*О. Льченко*). 4. Сюди, на берег Дніпра, і прийшла гуляти молодь (*О. Копиленко*). 5. Невгамовна, з широко відкритими на світ очима, Олеся ще з п'ятого класу захоплювалась дослідями над рослинами (*Олеся Донченко*). 6. Село, зачароване зоряним небом, синіє розкиданими хатками (*М. Стельмах*). 7. На краю села, над самою дорогою, ріс каштан, що світився їжакуватими плодами (*Є. Гуцало*).

Уточнення, пояснення
другої назви
ВІДОКРЕМЛЮЮТЬСЯ
КОМАМИ

Вправа 282. Спишіть висловлювання, розставляючи потрібні розділові знаки. Відокремлені члени підкресліть, визначте їх вид.

В історії кожного народу є пам'ятні події прив'язані до певних географічних місць. Через ті місця події дати висвічується нащадкам сива давнина пізнається ними власна далека й близька історія. Звідти з правічних часів із недавніх століть долинає відгомін життя й боротьби наших предків. Знані й невідомі давні події Київської Русі немов глибинні живлющі джерела напоїли наснажили героїчним духом легенди й богатирські поеми-билини. Від них і нині свідомість сповнюється почуттям захоплення від донесених із давніх віків реальних картин буйної природи краси рідної землі. А брали від неї все потрібне для свого існування і хліб і м'ясо і рибу і мед. І співали прославляючи свою працю (*За О. Засенком*).

Вправа 283. Послухайте текст. Чи знаєте ви, про кого йдеться у тексті? Знайдіть в інтернет-джерелах більше інформації про цю людину.

Село Тур'ї Ремети розкинулося між двома пасмами гір у мальовничій Тур'янській долині. Здавна його мешканці, крім лісових промислів, займалися землеробством і тваринництвом. На відміну від інших сіл, воно було перспективним, бо ще 1700 року тут став до ладу чавуноливарний завод. Село поступово розросталося. Молодь, за винятком хворобливих, ішла працювати на завод. Економічні зв'язки вимагали розвитку поштової служби. Проте гірський рельєф стримував транспортний зв'язок з Ужгородом, особливо в

осінньо-зимовий період. Не беручи до уваги пішника через пасма гір і чагарники, дороги до міста практично не було. Носити пошту було небезпечно: у горах чатували хижі звірі, стрімкі спуски, прудкі річечки, повені. На відміну від статечних дядечків, непомітний худорлявий юнак не злякався цієї дороги. Так щодня сільський поштар долав шістдесят верстов майже сорок років. Вдячні односельці вилили на місцевому за-

воді чавунний барельєф поштаря і прилаштували його на церкві (За В. Скуратівським).

II. Проаналізуйте текст. Знайдіть у ньому речення з відокремленими членами, спишіть їх. Відокремлені члени речення підкресліть, усно поясніть уживання розділових знаків.

ЗНО – це просто

Прочитайте завдання ЗНО 2019 р. і коментар до нього (джерело – osvita.ua).

Доберіть приклад до кожного типу односкладного речення.

Відокремлений член речення

1. Додаток
2. Означення
3. Обставина
4. Прикладка (різновид означення)

Приклад речення

- А** Окрім заповідників і національних парків, значну роль у збереженні флори та фауни відіграють заказники.
- Б** Заказники, місця тимчасової заборони полювання, створюють з метою відновлення природних комплексів.
- В** Власники природних об'єктів, оголошених заказниками, зобов'язані забезпечити режим охорони та збереження таких територій.
- Г** Поставивши за мету захист рослин і комах, в Україні створили кілька ботанічних та ентомологічних заказників.
- Д** Іноді заказник відіграє важливу, фактично вирішальну роль у збереженні й відновленні певного рідкісного виду.

Завдання перевіряє ваше вміння розпізнавати просте ускладнене речення з однорідними членами, звертанням, вставними конструкціями, відокремленими членами речення.

Рядок А ускладнено відокремленим додатком (*окрім заповідників і національних парків*).

Рядок Б ускладнено відокремленою прикладкою (*місця тимчасової заборони полювання*), яка дає предмету другу назву.

Рядок В ускладнено однорідними означеннями (*непоширене + поширене – важливу, фактично вирішальну роль*).

Рядок Г ускладнено відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом (*поставивши за мету захист рослин і комах*).

Рядок Д ускладнено вставною конструкцією *як кажуть*, яка вказує на джерело повідомлення.

Відповідь: А В Г Б.

Готуйтеся до ЗНО зараз

Розв'яжіть тести ЗНО минулих років. За потреби скористайтесь QR-кодом, виконайте тест онлайн і звірте свої відповіді з правильними відповідями до кожного тесту.

1. Завдання 20 (2018). Граматично правильне речення можна утворити, якщо до фрагмента «Оглядаючи експозицію музею, ...» додати

А екскурсоводом було наведено невідомі факти про неї.

Б усі експонати вразили нас своїм різноманіттям.

В уважно слухайте гіда, робіть короткі записи.

Г наші знання з історії були дуже доречними.

Д це чудова можливість поринути в минуле.

2. Завдання 20 (додаткова сесія, 2018). Граматично правильне речення можна утворити, якщо до фрагмента «Мандруючи Олешківськими пісками, ...» додати

А нас вражала неповторна краса степової природи.

Б стан нашого здоров'я значно покращився.

В було зроблено багато цікавих фотографій.

Г легенди й перекази зачаровували таємничістю.

Д ми ще раз упевнилися в неповторності України.

3. Завдання 6 (2016). Граматично правильне речення утвориться, якщо до фрагмента «Переглянувши фільм, ...» додати

А проводиться обов'язковий аналіз гри акторів.

Б хлопці поділилися своїми враженнями з нами.

В він надзвичайно сподобався всім моїм друзям.

Г з радістю знову перечитується художній твір.

4. Завдання 22 (додаткова сесія, 2016). Відокремленою обставиною ускладнено речення

А Хлопець, упевнений у правильності своєї позиції, довго не міг змиритися з прикрою поразкою.

Б Як людина широкого світогляду, політик не має права на будь-які прояви нетерпимості й упередженості.

В Виконання всіх обов'язків, як і вчасне звітування про перебіг справ, є свідченням організованості й відповідальності.

Г Цьогорічний конкурс квіткових композицій став особливим, перетворившись на свято краси й добра.

Д Серце кожного може стати невичерпним джерелом добра, так потрібного для існування світу.

5. Завдання 9 (2014). Прочитайте текст і виконайте завдання

(1) Дуб здавна постає як символ незламної сили, могутності та переможного довголіття. (2) У селі (В,в)ерхня Хортиця, яке нині перетворилося на передмістя Запоріжжя, височить дуб-велетень, вік якого понад вісімсот років. (3) Ще за часів (К,к)иївської Русі з брунатного жолудя проклюнувся паросток і, набираючи сили, згодом перетворився на розлоге дерево. (4) Під ним проходили мешканці (П,п)івденних степів, у його затінку вони відпочивали, ховалися від дощу або палючого сонця. (5) Нині над дубом-велетнем мчать реактивні лайнери, пролітають штучні супутники (З,з)емлі, а він, як і колись, живе, зелене, задумливо шумить серед безкраїх рідних обширів.

Відокремленою обставиною ускладнено речення

А перше

Б друге

В третє

Г п'яте

Словник

безхребетний – gerinctelen
відгомін – visszhang
злаки – gabonafélék
канчуки – ostor
лишайник – zuzmó

трудоголік – munkamániás
пішник – gyalogos út
принада – csali
рельєф – domborzat
слушна нагода – lehetőség

§ 46. ПРЯМА МОВА. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

Вправа 284. I. Послухайте, а потім прочитайте вголос поезію закарпатського угорського поета Ласла Балли. Визначте її головну думку.

Я повернувся з того краю,
де потерпав без рідних слів...
І от збентежено співаю
знайомі пахощі полів.

Переді мною Уж хлюпоче,
ширєе птаства милий рій,
і древня річечка шепоче:
«Скажи, де був ти, сину мій?»

II. Прочитайте виділене речення. Кому (чому) належить передана в ньому думка. Як ми називаємо такі синтаксичні одиниці?

Вправа 285. I. Прочитайте текст. Як ви думаєте, чи став би відомим Бельмондо, якби свого часу його не підтримав батько? Чи потрібна вам підтримка оточення? Кого саме і в яких ситуаціях?

КОГО ПЕСТИТЬ ДОЛЯ

Я не фанат Бельмондо, хоча більшість його фільмів переглядав із задоволенням. Мені він цікавий не стільки в ролі гравця ролей. Для мене Бельмондо – феномен синівської відданості.

Його батько, походженням сицилієць, був поденним скульптором, ліпив бетонних купідонів для муніципальних водограїв. А оскільки на натурників грошей не мав, то йому позував син. Дитинство минало в тісній, запорошеній майстерні або за риштуваннями новобудов. Купідони виходили гарненькі, гладенькі, кучерявенькі. На себе ж малий Жан-Поль ніколи не дивився в дзеркало. Аж поки один п'яничка з їхнього кварталу не відкрив йому очі. **Спересердя кинув скульптору: «Ти з нього ліпиш янгола, а він – «іль бруто».** Тобто – «потвора» італійською. **Батько кинув кельму і твердо сказав: «Твій зір спаскудило вино. Ти нічого не бачиш. Мій син – «бебель».** Тобто – «красунчик, пестунчик долі». І малий Жан-Поль повірив батькові, хоча дзеркало промовляло цілком інше.

До Національної консерваторії драматичного мистецтва його ледве прийняли, заплющивши очі на «образ обличчя», бо мав гарний голос. Він сам на це не сподівався, але підохотив батько: «Усе буде добре, ти – бебель». У першому фільмі «Мольєр» перед показом вирізали епізоди, де грав «пестунчик долі». Щоби не ображати естетичний смак глядачів. А потім... потім одного прекрасного дня він стає кумиром молоді, а фільми з його участю – найкомерційнішими у Франції та світі.

І ось його запрошують на вручення кінопремії «Сезар» за фільм «Пестунчик долі». Він довго вмовляв режисера Клода Лелуша дати фільму саме таку назву. Але від церемонії та нагороди відмовляється, бо... автор престижної статуетки свого часу насміхався над цементними купідонами його батька, простого ремісника, який виліпив зі звичайного незугарного хлопчика дивовижний талант. Його інструментами були – віра, надія, любов (*За М. Дочинцем*).

II. Спишіть виділені речення. З'ясуйте, з яких частин вони складаються, про що ми дізнаємося з цих частин. Під час виконання завдання користуйтеся правилом, поданим після вправи.

Розповідь особи, яка відсутня, проголошена ким-небудь фразою, а також те, що подумав розповідач, називаємо **чужою мовою**.

Пряма мова – це точно відтворене чуже мовлення, передане від особи розповідача, того, хто подумав, написав, з дотриманням інтонації живого спілкування: *«Важливо не те, як малюю я, а що в тому бачать інші, – сказав Валерій. – Я ніколи не стану художником. Я це зрозумів. Градій, що зрозумів вчасно»* (Ю. Мушкетик).

Пряма мова звичайно супроводжується словами автора, що вказують, кому вона належить, наприклад: «Послухай, – каже юнак, – ти справді не розумієш». **«Послухай, ти справді не розумієш»** – це пряма мова, **каже юнак** – слова автора.

Слова автора і пряма мова утворюють (дуже умовно) особливий тип речення, який називаємо **реченням з прямою мовою**.

Слова автора і пряму мову відтворюємо різною інтонацією. Інтонація кожного речення прямої мови – це інтонація розповідного, питального, спонукального речення або інтонація речення окличного.

Інтонація слів автора є тільки розповідною. Її відтінки найбільше залежать від місця слів автора щодо прямої мови.

Перед прямою мовою слова автора вимовляємо з попереджувальною паузою, що вказує на незавершеність думки без прямої мови.

Після прямої мови слова автора вимовляємо більш прискорено і з невеликим зниженням голосу; після них витримуємо паузу, характерну для кінця розповідного речення.

Слова автора, що стоять *у середині прямої мови*, вимовляємо або з інтонацією, характерною для вставних слів, або зі зниженням голосу й попереджувальною паузою після слів автора перед продовженням прямої мови.

Вправа 286. Прочитайте речення. Позначте в кожному з них пряму мову літерою П, а слова автора – літерою А. Зверніть увагу на способи розташування слів автора щодо прямої мови та вживання розділових знаків. Свої спостереження узагальніть і звірте з таблицею «Правила вживання розділових знаків при прямій мові».

1. Вони спиняються біля узлісся і думають: «Куди б це піти?» (М. Стельмах). 2. «Хіба не однаково, де стояти?» – спитала мати (Є. Гуцало). 3. Так і скажіть: «Син мій ходив цим човном до самого

Чорного моря, усі острови обійшов і щасливо вертався» (В. Логвиненко). 4. «Запам'ятайте, – говорив вчитель, – Вітчизна починається з берізки, посаженої своїми руками, з прозорої водиці, зі струмочка, що протікає поруч з вашим домом...» (М. Тищенко). 5. «Де б не був, – сказав, – повертайся додому, на малу батьківщину» (М. Тищенко). 6. «І слово стало тілом, і оселилося між нами, повне благодаті та правди», – читаємо в Біблії. 7. Зненацька хтось тихо скрикнув: «Дядько Степан!..» – і всі впали на землю боячись і дихнути (О. Грищенко).

При написанні речень з прямою мовою прийнято користуватися певними правилами пунктуації, а також правилами вживання великої та малої літери, а саме: пряму мову завжди беремо в лапки, а також виділяємо двокрапкою або тире.

Для складання схем речень з прямою мовою можна скористатися такими умовними знаками: **А, а** – слова автора; **П, п** – пряма мова.

Правила вживання розділових знаків при прямій мові

Правило	Приклад
«П», – а. «П?» – а. «П!» – а.	«Не на тебе ждять я буду», – поет відповідає (Леся Українка). «Хто ж се я?» – поет питає (Леся Українка). «От спасибі!» – крикнув лицар (Леся Українка).
А: «П». А: «П?» А: «П!»	А мати вийшла на поріг і мовила: «Вертайся, сину» (О. Рубан). Тут поет не втерпів: «Хто там?» (Леся Українка). Багатий брат каже вбогому: «Віддай мені корову назад!» (Народна творчість).
«П, – а, – п». «П, – а. – П». «П? – а. – П». «П! – а. – П».	«Голос маю, – каже лицар, – та не тямлю віршування...» (Леся Українка). «Ні, се я, – озвався голос. – Маю справу пильну дуже» (Леся Українка). «Що ж? – поет на те говорить. – То за ручку та й до шлюбу!» (Леся Українка). «Годі жартів! – крикнув згорда. – Бо задам тобі я гарту!» (Леся Українка).
А: «П», – а. (А: «П?» – а. А: «П!» – а.)	Я кажу: «Привіт, баране!» – а він бух мене рогами.

Вправа 287. Спишіть речення, уставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть свій вибір.

1. Заженуть мене сини швидко на піч думав старий Кайдаш, майструючи в повітці (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Я прийду і вимовлю Спасибі і нічого більше не скажу (*А. Малишко*). 3. Хто там чути з хати Просимо Чи не забув двері відчинити (*Д. Павличко*). 4. Я страшенно люблю поезію раптом соромливо, якось по-дівочому сказала Марія Каспарівна хоча сама ніколи й двох рядків не могла стулити (*О. Іваненко*). 5 Чого зажурився мій любий козаче питає дівчина вродлива (*Леся Українка*).

Вправа 288. Доповніть слова автора прямою мовою. Це можуть бути окремі речення, а можна утворити зв'язний текст.

1. «...?» – спитав(ла) директор/ка.
2. Михайлик повідомив: «...!»
3. «..., – продовжувала розповідь Анна-Марія, – ...».
4. «...? – здивувався Іштван. – ...».
5. «... », – підвела підсумок Йолана.

Вправа 289. Дайте відповіді на поставлені в реченнях запитання, використовуючи синтаксичні конструкції з прямою мовою.

Зразок. *У Єви запитали, яке вчора було свято. – «Вчора святкували Великдень», – відповіла Єва.*

1. У Яноша запитали, котра година. 2. Каміла відповіла на запитання про відстань до автобусної зупинки. 3. Аюш повідомив, о котрій годині відправляється потяг «Ужгород – Київ». 4. У Кароліни запитали, яким транспортом можна доїхати до центру міста. 5. Аніко відповідала на запитання про те, де знаходиться міська бібліотека. 6. Міклош повідомив перехожому про час відправлення автобуса до Берегова.

Вправа 290. Перекладіть речення українською мовою. Порівняйте вживання розділових знаків при прямій мові в угорській та українській мовах.

1. «Végül is én akartam ide jönni! Lássunk munkához!» – terelte helyes irányba a gondolatait. 2. «Ez a padlás lesz – állapította meg. – Annak szokott vasajtaja lenni». 3. «Hú! – törölte meg a homlokát. – Ővatosabbnak kell lenni!» (Mark Twain). 4. Egy barátjával beszélget, aki azt mondja neki: «Még egy gombot kellene felvarratnod a felöltődre» (*З підручника*).

ЗНО – це просто

Прочитайте завдання ЗНО 2019 р. і коментар до нього (джерело – osvita.ua).

Правильно оформлено пряму мову в реченні

А Іван Франко писав «Народи тільки тоді зможуть досягнути щастя й свободи, коли всі будуть ученими працівниками».

Б «Бути людиною, – стверджував Антуан де Сент-Екзюпері – це означає відчувати, що ти за все відповідаєш».

В «Людина не для того створена, щоб терпіти поразки... – писав Ернест Хемінгуей. Людину можна знищити, але її неможливо перемогти».

Г «Багато величного є на Землі, але немає нічого більшого, як людина» – переконував славетний драматург Софокл.

Д «Ми – не безліч стандартних «я», – стверджував Василь Симоненко і додавав: – А безліч всесвітів різних».

Завдання перевіряє ваше вміння правильно розставляти розділові знаки при прямій мові.

У конструкціях з прямою мовою розділові знаки залежать від того, як розташовані одна стосовно іншої пряма мова та слова автора.

Розділові знаки потрібно поставити так:

Іван Франко писав: «Народи тільки тоді зможуть досягнути щастя й свободи, коли всі будуть ученими працівниками».

«Бути людиною, – стверджував Антуан де Сент-Екзюпері, – це означає відчувати, що ти за все відповідаєш».

«Людина не для того створена, щоб терпіти поразки... – писав Ернест Хемінгуей. – Людину можна знищити, але її неможливо перемогти».

«Багато величного є на Землі, але немає нічого більшого, як людина», – переконував славетний драматург Софокл.

У реченні **Д** пряму мову оформлено правильно.

Відповідь: **Д**.

Готуйтеся до ЗНО зараз

Розв'яжіть тести ЗНО минулих років. За потреби скористайтеся QR-кодом, виконайте тест онлайн і звірте свої відповіді з правильними відповідями до кожного тесту.

1. Завдання 18 (2018). Неправильно розставлено розділові знаки при прямій мові в реченні

А «Саме щоденні звички роблять вас успішними людьми або невдахами», – стверджує Томас Корлі в книзі «Зміни свої звички – зміни своє життя».

Б Автор зазначає: «Близько 90 % багатіїв читають щодня бодай 30 хвилин. Це зазвичай три типи видань: біографії успішних людей, книги із саморозвитку та історичні розвідки».

В «Хочеш бути успішним – спілкуйся з успішними людьми, – наголошують фахівці та додають: – Краще мати справу із цілеспрямованими оптимістами, аніж із негативно налаштованими заздрісниками».

Г «Тривалий успіх можливий лише за умови позитивного ставлення до життя», – підбадьорює читачів автор книги. – Усі лідери вміють радіти кожному дню, будь-якій дрібниці».

Д «А от що вам може бути не до вподоби, – інтригує Томас Корлі, – то це те, що багатії прокидаються за три години до початку свого робочого дня, бо мають устигнути залагодити дві-три особисті справи».

2. Завдання 19 (додаткова сесія, 2018). Неправильно розставлено розділові знаки при прямій мові в реченні

А «Життя лише доти має вартість, – говорив батько частенько – доки людина може допомагати іншим».

Б «Поки людина жива, вона ніколи не повинна втрачати надії», – говорив давньоримський філософ Сенека.

В «Це ж хто сказав, що одна ластівка не робить весни?» – переможно вигукнув Таран.

Г Давньогрецький філософ Епікур казав: «Якщо доля особливо прихильна до людини, вона дає їй вірних друзів».

Д «Розумні люди говорять тому, що їм є що сказати, – стверджував мудрець і додавав: – А дурні просто хочуть сказати хоч щось».

3. Завдання 23 (додаткова сесія, 2017). Правильно розставлено розділові знаки при прямій мові в реченні

А «Може, у цій лісовій хатинці ховається зараз Мавка» – подумалось мені.

Б Мені сказав розумний садівник: «Коли пересаджуєш дерево, роби це з любов'ю».

В «Краса і мудрість – писав Ерїх – не розкіш, не привілей, а радість, дарована всьому світу».

Г Мирослав Дочинець радить – «Не виставляй напоказ усе, що маєш, – завтра вже нікого не здивуєш».

Д «Стерегти ліс», – сказав Харитон – «треба не рушницею, а любов'ю».

4. Завдання 23 (додаткова сесія, 2016). Правильно розставлено розділові знаки при прямій мові в реченні

А Я цієї пісні раніше не чув, – сказав студентові Василь: – Ви її всю знаєте?

Б «Щось воно недобре»: подумав Андрій, удивляючись у п'ятому.

В «Може, я міг би вам допомогти?» – довірливо запитав незнайомиця.

Г «М'ята», – прошепотіла Настя. – «Зійшла холодна м'ята».

Д Чоловік, піднявши злегка картуза, повагом промовляє – «Люди, схаменіться».

5. Завдання 19 (2015). Неправильно оформлено пряму мову в реченні

А Український письменник В. Винниченко якось сказав: «Як нудно сіро проходить життя людей неталановитих, так нудно й нецікаво живуть без любові навіть талановиті».

Б «Суспільність, – говорив М. Грушевський, – що має віру в себе, мусить мати й відвагу глянути на правду свого минулого, щоб зачерпнути в ній не зневіру, а силу».

В Мати Тереза знала силу усмішки, тож усім, хто зневірився, радила: «Отримавши від життя чергового удару, скажіть собі: «Усе могло бути набагато гірше» і посміхніться».

Г «Слово – найтонше доторкання до серця, – був переконаний В. Сухомлинський, – воно може стати і запашною квіткою, і живою водою і розжареним залізом».

Д «Митець не може відвернутися від своєї сучасності, – говорив Альбер Камю і далі пояснював: «Якби він відвернувся від неї, то промовляв би в порожнечу».

Словник

горіще – padlás

кельма – simító

муніципальний – önkormányzati

пальто – felöltő

повітка – csűr

привілей – privilégium

§ 47. НЕПРЯМА МОВА. СПОСОБИ ЗАМІНИ ПРЯМОЇ МОВИ НЕПРЯМОЮ

Вправа 291. Прочитайте текст уголос. Зверніть увагу на те, як передається чуже мовлення. Чи є в тексті речення, які можна перебудувати в речення з прямою мовою? Запишіть їх в оригіналі й перебудованими – з прямою мовою.

Я розмірковував, що йому потрібно, але, здавалося, він приємний хлопець, і я був трохи заінтригований. Він сказав, що його звать Мартіном. Ми трохи поговорили, здебільшого про те, чим займалася

група. Вони приїхали лише кілька днів тому, аби співпрацювати з місцевою церквою Лімасолу протягом кількох місяців. Я трохи розповів йому про місцевість та її особливості, і згодом якимось чином розповів трохи про те, що я роблю на Кіпрі (За Тоні Ентоні).

Для передання чужого мовлення використовуємо також непряму мову. Непряма мова не зберігає особливостей чужого мовлення, а передає лише основний зміст повідомлення.

У непрякій мові не зберігаються особливості живого спілкування – звертання, вигуки, частки, наказовий спосіб дієслова-присудка, оклична або питальна інтонація.

Пряму мову можна замінити непрямою. Речення з непрямою мовою належать до складних речень. Їх частини з'єднуються зі сполучниками **що, щоб, ніби**, займенниками і прислівниками **хто, що, який, як, де, коли, кому** тощо або часткою **чи**.

Якщо пряма мова є питальним реченням, то при заміні її непрямою знак питання не ставимо.

Замінюючи пряму мову непрямою, правильно вживайте особові форми дієслів, особові та присвійні займенники, пам'ятаючи, що в непрякій мові ми передаємо чуже мовлення від себе.

Пряма мова   *Андрій сказав: «Я бачив таких людей багато».*
Ми спитали: «Коли буде потяг до Києва?»
Мати попрохала: «Ви не запізнюйтесь, будь ласка».
Дівчинка грайливо відповіла: «Я вже доросла».

Непряма мова   *Андрій сказав, що він бачив таких людей багато.*
Ми спитали, коли буде потяг до Києва.
Мати попрохала, щоб вони не запізнювались.
Дівчинка грайливо відповіла, що вона вже доросла.

Звертання, вигуки, зрідка вставні слова й частки в непрякій мові звичайно опускаємо. Порівняймо: *Коли зайшла мова про Берлін, юнак поскаржився: «Ой, далеко, браття, до нього йти».* *Коли зайшла мова про Берлін, юнак поскаржився, що далеко до нього йти.*

«А, так! – підтвердив дідусь. – Отам, на озері, завжди качки є!» (Остап Вишня). *Дідусь підтвердив, що там, на озері, завжди є качки.*

Вправа 292. I. Спишіть тільки речення, у яких чуже мовлення передане непрямою мовою.

1. «Невже оце та гречка, – кажу до Духновича, – що так біло нам цвіла у Чугуєві?» (Олесь Гончар). 2. Вона дивилася на мене і питала, що сталося зі мною у дорозі (В. Грінчак). 3. Прилетіла муха жвава і сказала, що вона лева бачила і сили в світі більшої не зна (В. Грінченко). 4. «Сьогодні буде шторм», – каже рибалка (З журналу). 5. Вельми вдоволений дід звертався до зустрічних селян: «Ну, як там, Пилипе, чи гарна в тебе гречка?» (О. Грищенко). 6. Тому нам ніколи не спадало на думку спитати, звідки взялася під вікном ця вишня й чому зрослася двома стовбурами, що обнялися гнучким станом (Я. Гоян). 7. «Тихіше їдьте, то встигнете», – порадила бабуня, коли подорожні вже сідали в машину (Олесь Гончар). 8. Навіть музика (музикант), захопившись танцювальною піснею, перестає грати, кажучи: «Що я їм буду грати: вони самі собі грають» (В. Костів). 9. Як іде хто до села, то біжимо до хат казати мамам, що тати наші йдуть (Я. Ступак). 10. **Хтось скаже, що ви просто намагаєтеся виділитися серед натовпу і бути «не таким, як усі»** (З газети).

II. Подумайте й розкажіть, з якого приводу може прозвучати виділене речення.

Передаючи пряму мову непрямою, треба враховувати таке:

а) у непрякій мові змінюють особу займенників і дієслів відповідно до особи, від якої тепер передається чуже висловлювання: «Коли **я виросту**, стану хліборобом!» – сказав Балаж. – Балаж сказав, що коли **він виросте**, стане хліборобом;

б) у непрякій мові звертання або опускають, або роблять підметами чи додатками;

в) після непрямого запитання знак питання не ставимо: «Чому ти не прийшла на зустріч?» – спитав Ласло. – Ласло спитав, чому вона не прийшла на зустріч.

Інколи непряма мова може бути частиною простого речення: Роберт запропонував: «Відвідаймо виставку воскових фігур». – Роберт запропонував **відвідати виставку воскових фігур**.

Вправа 293. I. Перебудуйте речення з прямою мовою в речення з непрямою мовою й запишіть їх. З метою уникнення помилок користуйтеся рекомендаціями, поданими перед вправою.

1. «А йдїть, діточки, полуднувать та й батька кличте», – крикнула Кайдашиха тонким голосом (І. Нечуй-Левицький). 2. Питає у неба земля: «Чи будеш моїм оборонцем?» (М. Нагнибіда). 3. «Стерегти

ліс, – казав [Харитон], – треба не рушницею, а любов'ю» (Г. Булах). 4. «Ось ми і приїхали», – тихо сказав Кий і показав рукою на широкий поділ (В. Малик). 5. «А як завтра сніг розтане?» – запитав Євген (В. Сухомлинський). 6. «Для чого ти псуєш мою роботу?» – сказав з докором Майстер (В. Сухомлинський).

II. За потреби скористайтеся підказкою.

Заміна прямої мови непрямою

Речення з прямою мовою є, звичайно ж, складним: одна частина – слова автора, інша – пряма мова. Замінюючи пряму мову непрямою, мусимо зберегти структуру складного речення. Звісно, просто «зняти» лапки з прямої мови й поставити коми недостатньо.

Щоб не помилитися при заміні прямої мови непрямою, треба діяти, як ви вже здогадалися, **послідовно**:

1) на перше місце ставимо **слова автора**;

2) потім визначаємо **вид речення (пряма мова)** за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне);

3) з прямої мови **робимо підрядну частину** так:

- перед прямою мовою ставимо сполучник **що**, якщо пряма мова – **розповідне речення**;

- перед прямою мовою ставимо **хто, що, який, чий, котрий, чи**, якщо пряма мова – **питальне речення**;

- перед прямою мовою ставимо сполучник **щоб**, якщо пряма мова – **спонукальне речення**;

4) узгоджуємо **займенники й дієслова**.

Замінімо пряму мову непрямою: *«Дбайте про своє здоров'я», – просять нас змалку*. Тут пряма мова – спонукальне речення, отже, уведемо сполучник **щоб**: *Просять нас змалку, щоб ми dbали про своє здоров'я*.

Вправа 294. Прочитайте текст мовчки. Випишіть з тексту уривок, який виражає його головну думку. Усно перекажіть текст, замінюючи пряму мову непрямою.

ЩО ТЕБЕ ОТОЧУЄ?

Учень безперестанно був похмурым і сумним. Тоді Вчитель попросив його:

– Знайди, будь ласка, у цій кімнаті всі предмети коричневого кольору.

Учень озирнувся довкола. У кімнаті було дуже багато таких предметів. Віконні рами, карниз для фіранок, меблі, скатертина на столі, рами для картин і багато всіякого дріб'язку.

– А тепер заплющ очі! – попросив Учитель. – І назви мені всі предмети блакитного кольору.

– Як? – вигукнув здивовано Учень. – Я не помітив жодного предмета блакитного кольору, адже я за вашим завданням шукав предмети коричневого кольору!

– А тепер розплющ очі й сам подивися, як багато в цій кімнаті блакитного кольору.

Це було так! Учень здивовано роззирався довкола. Великі гарні фіранки ніжно-блакитного кольору, через які світло надходило до кімнати, й здавалося, що все навколо опромінюється.

Як можна було цього відразу не помітити? Учень мав розгублений вигляд. Гарні блакитні квіти стояли прямо в центрі кімнати на столі, блакитна люстра, блакитний килим на підлозі, блакитні рамки для фотографій... У кімнаті було дуже багато блакитних предметів.

Учень розсердився:

– Це через вас я відразу не помітив блакитного кольору. Ви мене змусили запам'ятовувати коричневий.

Учитель усміхнувся:

– Саме це я й хотів тобі показати. Ти у своєму житті зосереджуєшся на негативному й не помічаєш, скільки прекрасного відбувається довкола.

– Але я завжди думав, що краще очікувати від життя найгіршого, тоді не будеш розчаровуватися. А якщо ж станеться щось приємне – це буде гарним сюрпризом.

– Якщо зосереджуватися на недоброму, то й відбуватиметься тільки погане. Набагато вигідніша інша позиція. Завжди й у всьому шукати тільки гарне. Тоді все твоє життя світлитиметься й наповнюватиметься безліччю прекрасних речей. Та навіть якщо й трапиться переживання, то й воно матиме позитивне значення. Іди сміливо по життю та звертай увагу на все прекрасне, що нас оточує. Тоді у твоєму житті не буде розчарувань! (За матеріалами інтернету).

Вправа 295. За допомогою речень з непрямою мовою (чотири-п'ять речень) розкажіть про одну з таких ситуацій: а) мама просить вас допомогти по господарству; б) у класі обговорюють маршрут екскурсії; в) група дітей обговорює плани на вихідні; д) сім'я відвідала кафе й робить замовлення в офіціанта.

ЗНО – це просто

Прочитайте одне зі завдань ЗНО 2020 р. і коментар до нього (джерело – osvita.ua).

Пряму мову в реченні Іван сказав: «Як і будь-якій людині, мені важливо знати, що про мене думають інші, як сприймають мої ідеї» правильно передано непрямою в реченні

А Іван сказав, що, як і будь-якій людині, мені важливо знати, що про мене думають інші, як вони сприймають мої ідеї.

Б Іван сказав, що, як і будь-якій людині, для нього важливо знати, що про мене думають інші, як сприймають його ідеї.

В Іван сказав, що, як і будь-якій людині, йому важливо знати, що про нього думають інші, як сприймають його ідеї.

Г Іван сказав, що будь-якій людині важливо знати, що про неї думають інші, як сприймають її ідеї.

Д Іван сказав, що йому, як і будь-якій людині, важливо знати, що про неї думають інші, як вони сприймають її ідеї.

Проаналізуйте запропоновані речення.

При заміні прямої мови на непряму в тексті відбуваються певні зміни.

Треба стежити за тим, щоб вони не спотворювали змісту висловлюваного. Найчастіше непряму мову передають складнопідрядним реченням.

При заміні прямої мови на непряму змінюються особові форми дієслів та форми займенників з погляду того, хто вводить непряму мову у своє висловлення, а не з погляду автора прямої мови. Важливо також узгоджувати рід діяча в головній і підрядних частинах складнопідрядного речення. Отже, правильним буде речення *Іван сказав, що, як і будь-якій людині, йому важливо знати, що про нього думають інші, як сприймають його ідеї.*

Відповідь: **В**.

Словник

грайліво – játékosan
карніз – függönytartó

стан – alak
фірánки – függöny

§ 48. ДІАЛОГ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ДІАЛОЗІ

Вправа 296. I. Послухайте поезію Миколи Луківа. Розкажіть про свої враження від почутого одним реченням.

ДІД ДАНИЛО

– Скільки вам років, діду?

– Хто його знає, сину.

Діти повиростали,

внуки вже мають внуків.

Старші за мене тільки
ріки, поля та гори.

– Як вам жилося, діду?

– Е, не питай, дитино.

Був я в боях одчайним,
в праці був не останнім,
жаль залишати, хлопче,
ріки, поля та гори.
– Нащо ж лишати, діду?
Вам іще жить та бути.
– Ге, не лукав, соколе,
день мій уже на схилі.
Тим-то мені так милі
ріки, поля та гори.
– Страшно вмирати, діду?
– Прикро, моя дитино.
    Небо таке високе,
    поле таке широке, –
    як же я все покину?
    Прикро, моя дитино.

II. Прочитайте діалог з належною інтонацією. Зверніть увагу на побудову речень-реплік і поясніть уживання розділових знаків.

Вправа 297. I. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися про діалог? Порівняйте отримані знання з правилом, поданим після вправи.

Діалог заохочує людей висловлюватись. Діалог спонукає слухати, сприяє уточненню власної позиції. Діалог означає – думати, розв'язувати проблеми, шукати рішення разом. Діалог – це взаємна допомога: двоє знають більше, ніж один.

Давньогрецький філософ і оратор Сократ, який жив в Афінах у середині V століття до н. е., був відомий своїм умінням спілкуватися. Це вміння сформувалося завдяки участі в численних розмовах. Найулюбленіший його вислів: «Поговорімо!»

Філософ міг звернутися навіть до випадкового перехожого, розпочинаючи просту розмову зі звичних питань і доводячи її до того ступеня зацікавленості, коли співбесідник з опонента перетворювався на союзника. Він володів двома надзвичайно цінними уміннями – слухати і ставити запитання. Ці запитання виникали із самої розмови, створювалося враження, ніби їх ставив сам співрозмовник. Водночас вони змушували думати й переосмислювати те, що здавалося загальновідомим і усталеним, долаючи стереотипи. Своєю грою в запитання й відповіді Сократ прагнув примусити людей мислити. Можливо, він щоразу подумки посміхався, досягаючи своєї мети. У цей момент він добре усвідомлював, що сумнів – це шлях до розуміння істини. Людина, яку запитують про щось, стає

відкритішою для дійсності, ніж та, котра вірить у власні уявлення більше, як у дійсність. Це «поговорімо», цей метод бесіди нині визнаний у світі як сократівський діалог. Завдяки Сократу ми вчимося ставити проблемні запитання, отримуємо можливість бачити речі в перспективі й за допомогою запитань оцінювати власні судження та судження інших. Крім того, ми вчимося самоіронії, без якої неможливо поставитися до себе і своїх думок, уявлень і стереотипів критично. Зрештою, ми вчимося поважати погляд і думку іншого. Усе це дає можливість по-новому поглянути на реальність. Ми вчимося розуміти одне одного без вироблення поспішних суджень (За матеріалами інтернету).

II. Складіть план тексту.

Пряма мова може передаватися у формі діалогу.

Діалог – це розмова між двома особами, передана дослівно. Різновидом її може бути **полілог** – розмова кількох осіб. Слова кожного учасника діалогу називаємо **реплікою**. Репліки можуть супроводжуватися або не супроводжуватися словами автора.

Коли пряму мову передають у формі діалогу, тоді кожен репліку починають з нового рядка, перед нею ставлять тире і не вживають лапок. Інші розділові знаки ставлять як звичайно при прямій мові. Наприклад:

Запорожець насупивсь:

- *Так ти справді хочеш зостатися у сій ризниці?*
- *Я вже сказав, – одвітує Сомко, – що чужою смертю не куплю собі волі, – а що раз сказав Сомко, того й повік не порушить.*
- *Так? – питає Кирило Тур, пильно дивлячись Сомкові в вічі.*
- *Так! – одвітує твердо Сомко, дивлячись на нього (П. Куліш).*

Вправа 298. I. Прочитайте притчу. Які думки виникають у вас після прочитання твору? Обговоріть їх у класі.

Прийшли якось Глухий, Сліпий і Німий до Бога.

– Скажи, Господи, за що нам таке нещастя?

– Тобі, – каже Бог Глухому, — за те, що ти нікого не слухав, крім себе. Тепер ти нікого не чуєш, і ніщо тобі вже не заважає слухати власні роздуми й думки.

– Тобі, – звернувся Всевишній до Сліпого, – за те, що ти нікого й нічого не хотів помічати, крім себе та своїх потреб. Тепер ти позбавлений бачити те, чого не бажав бачити.

– А тобі, – продовжив Господь, вказуючи на Німого, – дана можливість мовчати, бо переговорити й переслухати тебе було неможливо.

– Ви отримали те, – звернувся Бог до всіх, – що хотіли, чому ж ви не радієте, а сумуете?

Але ті лише промовчали, похнюпивши голови. Ніхто з них і не припускав, що щастя, про яке вони так мріяли, обернеться горем. Потрібно пам'ятати, що вуха дано людині, аби слухати й чути, зір – щоб дивитися й бачити, а язик – аби спілкуватися, розуміти іншого й бути зрозумілим (*За матеріалами інтернету*).

II. Усно проаналізуйте вживання розділових знаків у діалозі.

Вправа 299. Прочитайте притчу про щастя. Спишіть текст, уставляючи пропущені розділові знаки.

Одного разу три брати побачили Щастя, яке сиділо в ямі. Один з братів підійшов до ями й попросив у Щастя грошей. Щастя обдарувало його грошима, і він пішов щасливий.

Інший брат попросив красиву жінку. Одразу ж отримав і втік разом з нею в нестямі від щастя.

Третій брат нахилився над ямою

Що тобі потрібно запитало Щастя

А тобі що потрібно запитав брат

Витягни мене звідси попросило Щастя. Брат простягнув руку, витягнув Щастя з ями, повернувся й пішов геть. А Щастя пішло за ним слідом (*З журналу*).

Вправа 300. Доповніть діалог репліками. Запишіть їх, дотримуючись правил пунктуації.

– Доброго дня! Як вас звати?

– ... .

– Дуже приємно. А мене звати Ілона. Чи можу я оглянути вашу школу?

– ... .

– Скільки учнів навчається у вашій школі?

– ... .

– Чи є у вашій школі бібліотека?

– ... .

– ... .

– ... .

Вправа 301. I. Уявіть, що ваш знайомий/знайома оприлюднив(-ла) на сторінці в соціальній мережі статус: «Талант – це здатність вірити в успіх. Неправильно, коли говорять, що я раптом відкрив в собі здібності. Я просто працював» (*Дж. Леннон*). Ви не зовсім погоджуєтесь з такою думкою й вирішили подискутувати. Складіть уявний діалог і запишіть його. Поясніть уживання розділових знаків.

II. Перегляньте сторінки ваших друзів. Запишіть опубліковані ними два-три статуси, які вам сподобалися.

Вправа 302. I. Прочитайте текст. Визначте його тему, доберіть до нього заголовок.

З дитячих років людина вибирає ті чи інші потреби, той чи інший спосіб життя. Хтось живе, бездумно наслідуючи негативний приклад, шкодячи собі. Інший, обираючи свій життєвий шлях і спосіб життя, обдумує кожен крок і його наслідки, намагається робити добрі справи, зберігає і примножує своє здоров'я.

Людина, яка дотримується здорового способу життя, – здорова, успішна, самостійна. Вона радіє життю, шанує його, прагне пізнавати світ, швидко вирішує свої проблеми, учиться долати життєві труднощі й негаразди.

Обрати здоровий спосіб життя, налаштуватися на нього не просто. Пам'ятай: здоровий спосіб життя веде людину до успіху (З підручника).

II. Проведіть дискусію за прочитаним текстом. Кілька реплік вашої дискусії запишіть, дотримуючись правил уживання розділових знаків у діалозі.

Вправа 303. Розгляньте фотоілюстрації. За однією з них на вибір складіть діалог або полілог. Озвучте його у класі.

§ 49. ЦИТАТА ЯК СПОСІБ ПЕРЕДАННЯ ЧУЖОЇ МОВИ. СПОСОБИ ВВЕДЕННЯ ЦИТАТИ В ТЕКСТ

Вправа 304. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому уривки, що передають чуже мовлення. Чи однаково вони оформлені? Які з видів чужого мовлення ви уже вивчили, а про які знаєте ще недостатньо? Ознайомтеся з правилом, поданим після вправи.

Щоразу, слухаючи спів Івана Семеновича Козловського, відчуваємо його хвилюючий вплив: душа очищається від усього дріб'язкового, суетного, буденного. На пам'ять приходять прочитане колись про французького митця XVIII століття Шардена. Дехто з сучасників стверджував, що загадка його мистецтва криється в таємничих сполуках фарб. Видатний живописець якось зауважив:

- Хто вам сказав, що пишуть фарбами?
- А то ж чим?
- Користуючись фарбами, пишуть почуттями.

«Епохою в нашому мистецтві» назвав Козловського Олесь Гончар. Ось як писав про співака Іван Драч: «Івану Семеновичу вдалося поєднати в характері та долі дві тенденції: почуття прекрасного й бажання робити людям добро». Письменник Віктор Шкловський назвав голос Козловського «голосом ангела, що тужить за Україною» (За Л. Тесленко).

Цитата – різновид прямої мови, один зі способів відтворення чужої мови.

Цитата – це дослівно наведений уривок з якогось тексту для підтвердження або ілюстрації тієї чи іншої думки.

У цитаті не можна нічого змінювати (навіть розділових знаків). Якщо цитату наводимо не повністю, то пропуски в ній позначаємо трьома крапками. Наприклад: «*Борімося за красу мови, за правильність мови, за доступність мови, за багатство мови...*» (М. Рильський).

Вправа 305. Спишіть речення, підкресліть у них цитати. Зверніть увагу на спосіб уведення цитати в речення та розділові знаки при них. Свої спостереження звірте з правилами, поданими у таблиці після вправи.

1. «Якщо в людини з'являється можливість вести незвичайне життя, вона не має права від неї відмовитися» (Жак-Ів Кусто).

2. «...Інвалідами треба називати тих, у кого глухе серце!» (Люко Дашвар). 3. Магатма Ганді говорив: «Людина – продукт своїх власних думок. Про що вона думає, тим вона і стає». 4. Герман Гессе вважав, що «ненавидячи когось, ти ненавидиш в ньому щось таке, що є в тобі самому». На його думку, того, «чого немає у нас самих, нас не хвилює». 5. «Легка тому робота... хто її робить по своїй волі» (Панас Мирний). 6. І досі залишається актуальним вислів Т. Шевченка:

Один у другого питаєм:
 Нащо нас мати привела?
 Чи для добра? Чи то для зла?
 Нащо живем? Чого бажаєм?

	Спосіб уведення цитати	Оформлення на письмі	Приклад
	1. Як пряма мова, за допомогою слів автора	беремо в лапки, як пряму мову	<i>У народі кажуть: «Правду говорить не язик, а душа».</i>
	2. Як частина речення	пишемо з малої літери в лапках, оформлюємо в середині речення	<i>Василь Сухомлинський говорив, що «любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова».</i>
	3. Наводиться неповністю	як пряму мову, а на місці пропущених слів ставимо крапки	<i>«...Нам потрібно любити її й гордитися своєю найпрекраснішою матір'ю», – писав Тарас Шевченко про Україну.</i>
	4. У формі епіграфа	пишемо без лапок, вказівку на автора даємо рядком нижче епіграфа праворуч	<i>Як важко перші кроки йти!</i> (А. Малишко).
	5. Віршовані рядки або строфа	пишемо без лапок з великої літери з нового рядка	<i>Чудовий настрій передає Микола Луків поетичними рядками: На душі ані хмарини. Гарно в рідній стороні. Куц осінньої калини паленіє у вікні.</i>

Вказівку на джерело, яка стоїть безпосередньо після цитати, беремо в дужки і після другої дужки ставимо крапку.

Вправа 306. Спишіть текст. Поясніть використання розділових знаків при оформленні цитат.

Ідею «пізнай себе самого», висунуту давньогрецьким філософом, підніс і розвинув Г.С. Сковорода. У цьому закладена першооснова людського щастя. «Природа – усьому початкова причина й рушійна сила», – уважав український філософ. Пізнавши природу свого «я», зрозумієш, який вибір мусиш зробити, щоб відчутти себе щасливим. Для цього треба «взятися за споріднене діло і бути з ним у злагоді». «Звідки ж з'явиться працелюбність, коли немає бажання і старанності», коли не лежить душа до виконання певних обов'язків? Тільки «сродна праця», праця до душі «...наснажує до діла і зміцнює до праці, роблячи її солодкою», а людину – щасливою. «Без спорідненості все ніщо...» – запевняв Сковорода. Щастя не в гонитві за чинами і збагаченням, а в пізнанні та вдосконаленні природних здібностей; «багатством живиться лише тіло, а душу звеселяє споріднена праця» (З підручника).

Вправа 307. Доберіть приклади до кожного способу введення цитат у текст, використовуючи науково-популярні джерела або джерела інтернету.

Вправа 308. Складіть і запишіть розповідь (п'ять-шість речень) на тему «Людина сама творить свою долю», використовуючи подані у праві вислови відомих людей, різні способи введення цитат у речення, а також інформацію з довідки.

1. Хто в себе не вірить, тому ніхто другий не повірить (*Володимир Винниченко*). 2. Людина, яка мало чекає від себе в житті, мало й отримує (*Зигмунд Фрейд*). 3. Догляд за собою має початися з серця, в іншому випадку ніяка косметика не допоможе (*Коко Шанель*). 4. Учатися ніколи не пізно (*Квінтіліан*). 5. Людина освічена – та, яка знає, де знайти те, чого вона не знає (*Георг Зіммель*). 6. Тільки той, хто робить, чомусь навчиться (*Брюс Лі*). 7. Щоб дійти до мети, потрібно, перш за все, йти (*Оноре де Бальзак*). 8. Люди, як правило, бачать світ у діапазоні своїх проблем (*Ліна Костенко*). 9. Нещасною чи щасливою людину роблять тільки її думки, а не зовнішні обставини. Керуючи своїми думками, вона керує своїм щастям (*Фрідріх Ніцше*). 10. Мистецтво бути мудрим полягає в умінні розпізнавати те, на що не варто звертати увагу (*Вільям Джеймс*). 11. Якщо ти розумна, то будеш і красива. Некрасивих немає. Хтось красивий, як троянда, хтось як кактус (*Шерон Стоун*).

Довідка: *Володимир Винниченко*, український письменник. *Зигмунд Фрейд*, австрійський психолог і невролог, який вивчав людське несвідоме. *Коко Шанель*, французька кутюр'є. *Квінтіліан*, найвідоміший із римських педагогів та ораторів. *Ліна Костенко*, українська письменниця.

Георг Зіммель, німецький філософ і соціолог. Брюс Лі, китайський та американський кіноактор, майстер бойових мистецтв. Оноре де Бальзак, французький письменник. Фрідріх Ніцше, німецький філософ і психолог. Вільям Джеймс, американський психолог і філософ. Шерон Стоун, американська акторка.

Вправа 309. Перекладіть речення з цитатами. Переклад запишіть, зверніть увагу на спільне та відмінне у вживанні розділових знаків під час цитування в угорській та українській мовах.

1. «A magyart is tanulni kell, még a született magyarnak is» – figyelmeztet Kodály Zoltán. 2. «Lesz még egyszer ünnep a világon!» – biztatja Vörösmarty korát, s a későbbi nemzedékeket. 3. «Jót s jól! Ebben áll a nagy titok» – figyelmezteti Kazinczy költőtársait. 4. Bessenyei ma is érvényes igazságot fogalmazott meg: «Minden nemzet a maga nyelvén let tudós, de idegenen sohasem». 5. Örök kérdést tesz fel Vörösmarty: «Mi dolgunk a világon?» 6. «Lesz-e gyümölcs a fán – kérdi Petőfi – melynek nincs virága?» 7. A tanterv szerint az iskola egyik célja az, hogy «testileg, szellemileg egészséges, edzett nemzedéket neveljen», de ez csak a társadalom egészségének tevékeny közreműködésével érhető el. (З підручника).

Вправа 310. Уявіть ситуацію, що ви журналіст і перебуваєте на конференції з питань поліпшення екологічної ситуації в області. Вам пощастило взяти інтерв'ю у провідних спеціалістів цієї галузі. Складіть висловлювання у формі замітки до газети, використовуючи матеріали інтерв'ю як цитати.

Готуйтеся до ЗНО зараз

Розв'яжіть тести ЗНО минулих років. За потреби скористайтесь QR-кодом, виконайте тести онлайн і звірте свої відповіді з правильними відповідями до кожного тесту.

1. Завдання 21 (сесія 1, 2013). Розділові знаки для передання чужої мови правильно вжито в реченні

- А «Добрий вечір вам»: заспівав позаду тоненький дівочий голос.
- Б «Ні, – сказав сам собі Василько – щуки я не піймаю, бо вона прудка».
- В «Життя мені всміхалося, – говорив Франко, – а діти були промінням».
- Г «Коли я сита, то така я добра», ковтнувши жертву, просиччала Кобра.
- Д Мама сказала: як же ж мені сумно, хочу побачити рідненьку сестру.

2. Завдання 21 (сесія 2, 2012). Розділові знаки при переданні чужої мови правильно вжито в реченні

- А «Літо в осені питає: де ти поділа журавлів.
- Б До булави треба голови!, казали запорожці.
- В Ой казали, говорили по всім селі люди – «Та вже з того козаченька нічого не буде!»
- Г «Опізнився, небораче, одказав земляк йому, хто кохав життя ледаче, непереливки тому».
- Д «Дозвольте і мені, панове, річ держать!» – тут обізвалася Лисиця.

3. Завдання 20 (сесія 2, 2010). Розділові знаки при переданні чужої мови правильно вжито в реченні

- А Один мудрець вдало підмітив: Чим більше пізнаєш людей, тим більше починаєш любити тварин.
- Б Павло Тичина сказав про Сквороду «Великий наш філософ щедрю залишив нам спадщину по собі: обсягом широку, змістовністю глибоку і щодо світогляду свого – чисту та моральну».
- В «Ще б ми стільки прочитали, як ти, – докинула Василина і пояснила подрузі: – Визимку цілі ночі просиджує над книжками».
- Г Коли садили капусту, господарка хапалася за голову – «Дай же, Боже, час добрий! Щоб моя капусточка приймалась і в головки складалась, щоб із кореня була корениста, а із листу голосиста!»
- Д «А в нашій учительській роботі треба, щоб минули роки й десятиліття, поки стане людиною той, хто несміливо переступив поріг школи і вивів на папері олівцем перші палички та кружечки, написав перше слово», думав учитель.

4. Завдання 20 (сесія 3, 2017). Розділові знаки при переданні чужої мови правильно вжито в реченні

- А «За що ж, хто-небудь попитає, Зозуля Півня вихваляє?».
- Б «Та чим же я вам досадив?» ягнятко, плачучи, питає.
- В Яка ти розкішна, земле, — думала Маланка.
- Г Мати через пліт запитала сина, куди він зібрався.
- Д Жалібно жовте листя березини, здається, шепче, «Літо, де ти, літо?»

§ 50. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ПРОТОКОЛ

Вправа 311. І. Прочитайте текст. З'ясуйте, у яких значеннях вживається слово «протокол». Які з них вам уже були відомі, а про яке значення цього слова ви чуєте вперше. Як зустрічають поважних гостей угорці?

Слово «протокол» уживається в таких значеннях: 1. Документ, який містить запис усього, про що йшлося на зборах, засіданні, допиті тощо. 2. Документ, який засвідчує певний факт, подію тощо. 3. Писемна угода між державами; одна з назв міжнародного договору.

Протоколом також називають форму, сукупність правил поведінки, норм і традицій на офіційних і неофіційних зустрічах. Ще в стародавні часи казали, що протокол – це фіміам дружби. Саме протокол визначає методи та межі поведінки й етикет.

Правила протоколу не є священними, вони ґрунтуються на повазі до національних свят і місцевих звичаїв та включають насамперед те, що одержало загальне схвалення громадськості.

Дипломатичний протокол – це визнані всіма державами правила, традиції та умовності. Їх мають дотримуватися уряд, дипломатичні представництва, відомства закордонних справ, дипломатичні працівники та інші офіційні особи в міжнародному спілкуванні. Саме дипломатичний протокол має передбачити, як у ході ділової зустрічі демонструвати повагу однієї держави до іншої.

Протокол передбачає врахування національних особливостей. Українці, наприклад, зустрічаючи гостей, подають їм хліб-сіль, а в Індії одягають на шию квіткову гірлянду, у Шрі-Ланці посипають сотнями пелюстків троянд. Але що це означає?

У нас – що поважніший гість, то вищим караваєм його зустрічають. А якщо ви приїдете до Індії, потрібно уважно роздивитися, що вплетено до гірлянди. Виявляється, там можуть бути квіти з надзвичайно приємним запахом, їх називають «смерть європейця». Можуть бути навіть орхідеї, але якщо немає маленької календули – символу бога Сонця – це означає, що делегація може поїхати ні з чим (*За матеріалами інтернету*).

II. Пригадайте, який стиль ми називаємо офіційно-діловим, що вам відомо про його особливості. Які види документів ви уже складали?

Вправа 312. I. Опрацюйте у класі визначення протоколу та правила його складання. Чи доводилося вам мати справу з таким видом документа? Поміркуйте, у яких випадках повсякденного життя вам можуть знадобитися отримані знання про складання протоколу.

Протокол – це документ, у якому фіксують перебіг і результати роботи нарад, засідань, зборів, конференцій. У протоколах відображають усі виступи з питань, що обговорюються, а також рішення, ухвалені внаслідок обговорення. Протокол складають на підставі записів, зроблених безпосередньо під час засідань, поданих текстів і тез доповідей, виступів, довідок, проектів рішень тощо.

Протокол повинен мати стислу форму: у ньому фіксують лише ухвалені рішення, а не весь перебіг обговорення питання.

Датою протоколу є дата проведення засідання. Якщо засідання тривало кілька днів, то через тире зазначають перший і останній дні засідання.

Номер протоколу повинен відповідати порядковому номеру засідання. Нумерація протоколів ведеться в межах календарного року окремо для кожної групи протоколів засідання відповідного колегіального органу. У реквізиті «місце засідання» зазначають назву населеного пункту, в якому відбулося засідання.

Заголовок до тексту протоколу повинен відображати вид засідання (нарада, збори, конференція тощо) або колегіальної діяльності (комісія, рада, збори, робоча група тощо) і включати назву виду документа.

Текст протоколу складається зі вступної та основної частин.

У вступній частині протоколу зазначають прізвища та ініціали голови або головуючого, секретаря, запрошених, а також присутніх осіб.

У списку присутніх зазначають в алфавітному порядку спочатку прізвища та ініціали присутніх постійних членів колегіального органу без зазначення посад, потім – запрошених осіб із зазначенням посад і, за потреби, найменувань установ. Якщо кількість присутніх перевищує 15 осіб, зазначають їх загальну кількість з посиланням на список, який долучають до протоколу.

Вступна частина включає порядок денний – перелік розглянутих на засіданні питань, що розміщені в порядку їх значущості зі зазначенням доповідача з кожного питання. Порядок денний подають наприкінці вступної частини.

Слова «Порядок денний» друкують від межі лівого поля, після них ставлять двокрапку. Кожне питання нумерують арабськими цифрами і друкують з абзацу. Формулювання питань у порядку денному починають з прийменника «Про».

Основна частина протоколу складається з розділів, які повинні відповідати пунктам порядку денного. Розділи нумерують арабськими цифрами й будують за такою схемою:

СЛУХАЛИ – ВИСТУПИЛИ – ВИРІШИЛИ (УХВАЛИЛИ, ПОСТАНОВИЛИ).

Зазначені слова друкують великими літерами без відступу від межі лівого поля. Після цих слів ставлять двокрапку.

Після слова «СЛУХАЛИ» викладають стислий текст виступу основного доповідача. Прізвище та ініціали кожного доповідача друкують з нового рядка. Стислий зміст виступу викладають від 3-ї особи однини.

Тексти або тези доповіді та виступів, оформлені як окремі документи, до тексту протоколу не включають. Після відомостей про доповідача ставлять тире і зазначають: «Текст доповіді (виступу) додається до протоколу».

Після слова «ВИСТУПИЛИ» фіксують виступи тих осіб, які взяли участь в обговоренні доповіді. Виступи оформляють у протоколі зі зазначенням посад, прізвищ та ініціалів промовців у називному відмінку, а також зі стислим викладенням змісту питання та відповідей на нього. Зміст виступів викладають від 3-ї особи однини.

Після слова «ВИРІШИЛИ» («УХВАЛИЛИ», «ПОСТАНОВИЛИ») фіксують ухвалені рішення з обговорюваного питання порядку денного. Рішення повинне бути конкретним і включати складові, що відповідають на такі запитання: кому, що зробити і в який строк.

Рішення, що містять кілька питань, поділяють на пункти й підпункти, які нумерують арабськими цифрами. Підпункти нумерують цифрами з крапкою.

Протокол підписують головуючий на засіданні та секретар.

II. Прочитайте зразок протоколу. Зверніть увагу на розташування кожного реквізиту та розділові знаки. Визначте вступну й основну частини, назвіть реквізити. Зі скількох розділів складається основна частина?

Протокол № 2

зборів членів гуртка «Юні садівники»

16 квітня 2022 року

сmt. Вилок

Голова – Варга Й.М.

Секретар – Євчак М.А.

Присутні: члени гуртка – 20 осіб (список додається).

ПОРЯДОК ДЕННИЙ:

1. Про першочергові завдання гуртка «Юні садівники». Доповідач – керівник гуртка Варга Й.М.

2. Про організацію літнього відпочинку членів гуртка. Доповідач – староста гуртка Йонаш Ж.С.

1. **СЛУХАЛИ:** керівник гуртка «Юні садівники» Варга Й.М. виступила з планом першорядних завдань, які стоять перед членами гуртка (доповідь додається).

ВИСТУПИЛИ: Вейгеш Є.А. з пропозицією підтримати та затвердити план роботи.

ВИРІШИЛИ: затвердити план першорядних завдань гуртка «Юні садівники».

2. **СЛУХАЛИ:** старосту гуртка Йонаша Ж.С., який запропонував під час літніх канікул організувати похід від джерела річки Тиси униз по течії до кордону з Угорщиною.

ВИСТУПИЛИ: Фозекош Р.С. з пропозицією підтримати ініціативу старости Йонаша Ж.С., а також запропонувала під час походу зібрати гербарій із трав, що ростуть на берегах Тиси.

ВИРІШИЛИ: літній відпочинок провести активно: здійснити піший туристичний похід від джерела річки Тиси униз по течії до кордону з Угорщиною. Під час походу зібрати гербарій з трав, що ростуть на берегах річки.

Додатки: 1. Список учасників зборів на 1 арк. в 1 прим.

2. План роботи гуртка «Юні садівники» на 2022 р. на 3 арк. в 1 прим.

Голова зборів (підпис) Варга Й.М.

Секретар (підпис) Йонаш Ж.С.

Вправа 313. Складіть протокол однієї з уявних подій:

- засідання членів технічного гуртка;
- збори учнів класу, де обговорювалися важливі питання шкільного життя;
- засідання туристичної секції;
- батьківські збори у вашому класі;
- збори учнівського врядування у вашій школі;
- ситуація за вашим вибором.

Скористайтеся зразком протоколу з попередньої вправи.

Словник

Фіміам – пахуча речовина для обкурювання, ладан.

делегація – küldöttség

дóпит – kihallgatás

протокол – jegyzőkönyv

сукупність – összesség

учнівське врядування – diák kormányzás

фіміам – tömjén

§ 51. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 8 КЛАСІ

Вправа 314. Послухайте, а потім прочитайте поезію Ліни Костенко. Визначте її головну думку. Усно дайте характеристику речень, ужитих у вірші.

Буває, часом сліпну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво, –
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе як є – дорога, явори,
усе моє, все зветься – Україна.
Така краса, висока і нетлінна,
що хоч спинись і з Богом говори.

Вправа 315. Перекладіть текст українською мовою. Які речення за метою висловлювання використані у тексті? Свою відповідь обґрунтуйте.

A víz maga az élet forrása. Takarékoskodj az ivóvízzel! Fürdés helyett zuhanyozz!

Figyelj, hogy ne csöpögjön feleslegesen a vízcsap! Ne használj a takarításnál erős vegyszereket! A feleslegessé vált olajat ne öntsd a lefolyóba! Gyűjts esővizet a locsoláshoz! (З підручника).

Вправа 316. Спишіть речення, уставляючи потрібні розділові знаки. Підкресліть у них головні та другорядні члени речення. Усно поясніть уживання розділових знаків.

Здавна в народі шанують лікувальне зілля полин подорожник звіробій ромашку. Будь-які застуди лікують калиновими настоями заварюючи цвіт ягоди стебла. Суницю малину ожину цінували за їхні цілющі властивості. Сік чай відвар усе використовували з лікувальною метою (З календаря).

Вправа 317. Прочитайте афоризми. Оберіть один з них і складіть за ним твір-роздум. Афоризм уведіть у текст або як пряму мову, або як цитату.

1. Усе буде добре. І навіть вчорашні помилки завтра підуть нам на користь (Боб Марлі). 2. Лінощі роблять будь-яку справу важкою (Бенджамін Франклін). 3. Хто бере – наповнює долоні, хто віддає – наповнює серце (Лао-Цзи). 4. Ніколи не запам'ятовуйте те, що ви можете знайти в книзі (Альберт Ейнштейн).

Вправа 318. I. Прочитайте текст. Про яку надзвичайно важливу звичку говорить Опра? Як ви думаєте, чому? Обговоріть це питання у класі.

Телеведуча Опра Уїнфрі, яку визнали найбагатшою темношкірою жінкою ХХ століття (її статки оцінюються в 2,8 млрд дол.), вважає

однією з головних навичок у своєму житті говорити слово «ні». Опра стверджує, що це допомагає досягати успіху.

«Я не розглядатиму програвші варіанти, я оберу той шлях, який для мене найкращий. Багато хто боїться: якщо ви будете говорити «ні», люди не будуть вас любити. А насправді важливо не те, що ви робите, а як при цьому почуваетесь», – каже Опра (За матеріалами інтернету).

II. Знайдіть речення, у якому є ускладнювальний елемент, спишіть його. Усно визначте, який саме елемент ускладнює речення, поясніть уживання розділових знаків при ньому.

Вправа 319. Варіант I. 1. Прочитайте текст. Які корисні вправи та поради для збереження вашого зору ви знаєте? Розкажіть про них у класі.

БЕРЕЖІТЬ ОЧІ!

Дивовижний дар природи – око людини! Воно здатне розрізнити найтонші відтінки, найменші розміри. Як же зробити, щоб у людини були зіркі очі?

Спробуйте дві години без відпочинку пиляти дрова. Важко? А ось деякі люди можуть, не відриваючись, читати. Важко, дуже важко очам упоратись із таким навантаженням. Їм потрібно відпочивати. Як? Попрацювали хвилин 20–25 і подивіться у вікно, у далеч. До смішного просто, а відпочинок добрий. Після 45 хвилин роботи влаштуйте собі перерву хвилин на 5–10. Походіть по кімнаті, зробіть кілька легких фізичних вправ.

Багато хто питає: «Чи шкодить змішане світло?». Не шкодить. Для очей шкідлива робота в сутінках.

Умикайте настільну лампу лише за умови, що вона у вас з абажуром, стоїть зліва, а потужність лампочки 50–60 ват (З журналу).

2. Виконайте завдання:

• Випишіть з тексту по одному-два приклади, що ілюструють розповідні, питальні і спонукальні речення, а також окличні.

• Знайдіть і запишіть речення, у якому і підмет і присудок виражені іменниками. Граматичну основу підкресліть. Усно поясніть уживання розділових знаків.

• Запишіть речення, у якому іменна частина складеного присудка виражена прикметником.

• Знайдіть речення з прямою мовою, усно поясніть уживання розділових знаків у ньому. Перебудуйте його в речення з непрямою мовою й запишіть.

Варіант II. 1. Прочитайте текст. Дайте йому назву, визначте його головну думку.

Літо, літечко! Тепленько, сонячно, гарно! Та ні... Не просто гарно, а чудово, казково! Така благодать на землі, коли приходить чарівне літо. Теплі промені яскравого сонечка зігрівають

навколишній світ. Усе цвіте, достигає. Колоситься збіжжя, наливаються солодкими соками сади й городи. І кожна ягідка додає радість і задоволення.

Літо приносить красу, тепло

й радість. Манить до себе річка й озеро, кличе синє море в лагідні хвилі. А в лісі яка краса! Не так спекотно, як у полі, а прохолодно, свіжо, й тебе він напуває ароматом різнотрав'я і дерев,

які десь під самим небом гойдаються, сходяться своїми верхівками й розходяться, сходяться й розходяться... А ти лежиш на зеленій травичці й закохано дивишся на цей казковий і дивовижний світ, у якому випало щастя жити. Чудова пора року! Хочеться, щоб літо ніколи не закінчувалося... (За Н. Красоткіною).

2. Знайдіть і запишіть:

- безособове окличне речення з однорідними головними членами;
- речення з однорідними прямими додатками;
- називне окличне поширене речення;
- просте неускладнене розповідне неокличне речення. Підкресліть у ньому всі члени речення. Побудуйте до нього питальне речення.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Чим відрізняється словосполучення від речення

- А не має закінченої думки, складається з головного й залежного слова, не служить одиницею спілкування
- Б має закінчену думку, складається з головного й залежного слова
- В служить одиницею спілкування, має закінчену думку
- Г характеризується смисловою та інтонаційною завершеністю

2. За метою висловлювання речення бувають

- А розповідні, питальні, складні
- Б розповідні, питальні, спонукальні
- В розповідні, окличні, спонукальні
- Г розповідні, стверджувальні, поширені

3. Позначте спонукальне речення

- А О краю мій, моїх ясных привітів не діставав від мене жоден ворог! (*О. Теліга*).
- Б Кличуть нас у мандри океани! (*В. Симоненко*).
- В Хто вам сказав, що я слабка?! (*Леся Українка*).
- Г Любіть Україну всім серцем своїм і всіми своїми ділами! (*В. Сосюра*).

4. Позначте речення з непрямым порядком слів (інверсією)

- А Погідне блакитне небо дихало на землю теплом.
- Б Я ніколи не шукав свого щастя під чужими небесами.
- В У вікна знову стрепетом б'ється пісня, і від неї тихо бринять ніжні шибки.
- Г Сонце пресвятеє на землю радість принесло.

5. Двоскладним є речення

- А У січні вночі панують сови і сичі.
- Б Без охоти нема роботи.
- В Балаканням роботи не зробиш.
- Г Без роботи не чекай доброти.

6. Складений підмет ужито в реченні

- А Десятки шкіл розпочали навчальний рік у нових приміщеннях.
- Б Визволені не можуть забути своїх визволителів.
- В І залишився стояти дуб на злість усім вітрам і грозам.
- Г Буде змушений упасти мертвим хижий птах.

7. Підмет виражено неозначеною формою дієслова в реченні

- А Ми нічого спинити не в силі.
- Б Сідати за стайню збирається сонце.
- В Намотати на вус – означає добре запам'ятати.
- Г Іти мені додому неблизький світ.

8. Форму присудка при підметі вжито неправильно в реченні

- А Як назбиралось тії птиці, як назбиралося звірів.
- Б Більшість сприйняли пропозицію схвально.
- В Сотня рук здійнялася вгору.
- Г Райвно розглянув питання забезпечення шкіл підручниками.

9. Укажіть словосполучення з підрядним зв'язком керування

- А молодіжний фестиваль
- Б п'ять зошитів
- В безмежно щасливий
- Г співати йдучи

10. Однорідними присудками ускладнене речення

- А Кривда правду переборє, і від того бідним людям горе.
- Б Окрім груш, яблук і слив, тут росли горіхи.
- В Раділи і садок, і поле, і долина.
- Г Земля в тих полях була чиста, чорна і суха.

11. Увідповідніть відокремлений член речення з прикладом його вживання.

Відокремлений член

1 обставина   2 прикладка   3 означення   4 додаток

Приклад

- А Якої ще йому кари, цьому нещасному Карнаухові, коли воно й так за-товчене, занехаяне.
- Б Осяяний сонцем, перед нами розкинувся зовсім новий світ.
- В О земле втрачена, явися!
- Г Новела, на відміну від оповідання, більш напружена й динамічна.
- Д Який шумливий світ там, за вікном!

12. Прочитайте речення

Тонкі брови (1) русяві дрібні кучері (2) тонкий ніс (3) рум'яні губи (4) усе дихало молодою парубочою красою.

Тире треба поставити на місці цифри

А 1;   Б 2;   В 3;   Г 4

КЛЮЧІ ДО ВПРАВ. ВІДГАДКИ

Впр. 6. Успіхів вам у навчанні!

Впр. 13. Букви на папері – у науку двері.

Впр. 19. ...могутнішого за слово.

Впр. 22. I варіант. Можна все на світі... . **II варіант.** Пусті слова, якщо правди... .

Впр. 24. ..., хто злу ішов наперекір.

Впр. 43. ...терпіння.

Впр. 53. Кожна лисиця свій... .

Впр. 73. ...про себе, ...

Впр. 93. Всяку справу... .

Впр. 100. ...похвали... .

Впр. 230. «Повість минулих літ».

Впр. 234. 1. Віник. 2. Птахи. 3. Тінь. 4. Веселка.

Впр. 240. ...боротись – значить... .

ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

С. 12–13. 1. 1А, 2Г, 3В, 4Б. 2. 1В, 2Б, 3Г, 4А. 3. 1Г, 2Б, 3Д, 4А, 4. 1Б, 2Г, 3А, 4В. 5. 1А, 2Г, 3Д, 4В.

С. 16–17. 1А, 2В, 3Г, 4Г, 5В, 6Г.

С. 51. 1. 1Б.

С. 85. 1Б, 2Б, 3Г, 4Б.

С. 88–90. 1Г, 2А, 3Г, 4Б, 5Б, 6Г, 7Б, 8Г, 9Г, 10В, 11А, 12Б.

С. 118. 1. 1Д, 2Г, 3В, 4Б. 2. Б. 3. 1Б, 2Д, 3В, 4Г.

С. 123–124. 1А, 2Б, 3В, 4А,В, 5А, 6В, 7В, 8Б, 9Г, 10В, 11Б, 12В.

С. 173 (впр. 256) 1Б, 2Б, 3Г, 4Г, 5В, 6Б.

С. 227–228. 1А, 2Б, 3Г, 4Г, 5А, 6А, 7Г, 8Б, 9Б, 10Г; 11 – 1Д, 2А, 3Б, 4Г; 12Г.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
§ 1. Українська мова серед інших мов світу. Українська мова в колі слов'янських мов	5
ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО	7
§ 2. Самостійні частини мови	7
§ 3. Службові частини мови. Вигук як особлива частина мови	10
§ 4. Орфограми в самостійних і службових частинах мови, правопис вигуків і звуконаслідувальних слів	14
§ 5. Розвиток мовлення. Текст. Типи текстів. Стили мови. Вивчальне читання. Навчальне читання мовчки	17
СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ	27
§ 6. Загальне поняття про словосполучення. Головне та залежне слова у словосполученні	27
§ 7. Типи підрядного зв'язку у словосполученні: узгодження, керування, прилягання	34
§ 8. Розвиток мовлення. Особливості побудови опису пам'яток історії та культури. Усний вибіркового переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії та культури	38
§ 9. Загальне поняття про речення. Відмінність речення від слова та словосполучення	42
§ 10. Просте речення. Види простих речень за метою висловлювання. Окличні речення	45
§ 11. Порядок слів у реченні. Логічний наголос	51
§ 12. Підготовка до контрольного читання мовчки	55
§ 13. Двоскладні речення. Головні члени речення	59
§ 14. Підмет. Засоби вираження підмета. Простий і складений підмети	61
§ 15. Особливості узгодження присудка зі складеним підметом	67
§ 16. Присудок. Типи присудків. Простий дієслівний присудок	69
§ 17. Розвиток мовлення. Особливості побудови опису місцевості. Усний стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості	72
§ 18. Розвиток мовлення. Письмовий стислий переказ тексту з елементами опису місцевості	75
§ 19. Дієслівний складений присудок	77
§ 20. Іменний складений присудок. Засоби вираження іменної частини складеного присудка	80
§ 21. Тире між підметом і присудком	86
§ 22. Другорядні члени речення. Загальне поняття про другорядні члени речення	90
§ 23. Додаток. Прямі й непрямі додатки	93

§ 24. Означення. Узгоджені та неузгоджені означення	96
§ 25. Прикладка	101
§ 26. Розвиток мовлення. Поглиблення відомостей про офіційно-діловий стиль. Звіт про виконану роботу.....	106
§ 27. Розвиток мовлення. Ділові папери. Складання офіційного звернення до представників влади чи громадськості з актуальних проблем.....	108
§ 28. Обставина. Види обставин (загальне поняття).....	111
§ 29. Порівняльний зворот.....	119
§ 30. Розвиток мовлення. Твір-опис місцевості на основі особистих спостережень і вражень	124
§ 31. Односкладні речення. Типи односкладних речень	128
§ 32. Означено-особові речення.....	131
§ 33. Неозначено-особові речення.....	134
§ 34. Узагальнено-особові речення.....	136
§ 35. Безособові речення	138
§ 36. Називні речення	141
§ 37. Аудіювання як вид мовленнєвої діяльності. Навчальне аудіювання.....	147
§ 38. Повні та неповні речення	149
§ 39. Ускладнені прості речення. Речення з однорідними членами	152
§ 40. Розділові знаки при однорідних членах речення. Кома між однорідними членами речення.....	157
§ 41. Узагальнювальні слова. Розділові знаки при узагальнювальних словах	163
§ 42. Речення зі звертаннями. Розділові знаки при звертаннях.....	167
§ 43. Розвиток мовлення. Письмовий твір-роздум на морально-етичну тему	174
§ 44. Вставні та вставлені слова, сполучення слів, речення. Розділові знаки при вставних і вставлених компонентах.....	176
§ 45. Загальне поняття про відокремлення. Відокремлення другорядних членів речення.....	185
§ 46. Пряма мова. Розділові знаки при прямій мові	198
§ 47. Непряма мова. Способи заміни прямої мови непрямою	205
§ 48. Діалог. Розділові знаки при діалозі	210
§ 49. Цитата як спосіб передання чужої мови. Способи введення цитати в текст	215
§ 50. Розвиток мовлення. Ділові папери. Протокол.....	219
§ 51. Повторення вивченого у 8 класі.....	224
КЛЮЧІ ДО ВПРАВ. ВІДГАДКИ. ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ ...	229

Навчальне видання

**ШУМИЦЬКА Галина Василівна
ГНАТКОВИЧ Тетяна Дмитрівна
КІВЕЖДІЙ Олеся Василівна та ін.**

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 8 класу з навчанням угорською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *Л. Л. Кириєнко*
Художній редактор *І. Б. Штурма*
Коректор *О. А. Тростянчин*
Аудіосупровід *З. П. Суходуб*

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 18,80.
Обл.-вид. арк. 18,14. Тираж 1958 пр.
Зам. № 21-176

Державне підприємство «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua; e-mail: office@svit.gov.ua, svit_vydav@ukr.net

Друк ПрАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»
09100, Київська обл., м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, буд. 4
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5454 від 14.08.2017